Sri Muthuswamy Dikshitacaritam Mahakavyam

By

'Kavikokila', 'Sakalakalakalapa'

Dr. V. RAGHAVAN

Released:

On the occasion of the Author's First Death Anniversary
On 5th April 1980.

PUNARVASU

1, Sri Krishnapuram Street, Madras-600 014

1980

First Edition 1980

Price Rs. 30

Published by
PUNARVASU
1, Sri Krishnapuram Street,
Madras 600 014.

Printed by

Ramani Brothers Printers
No. 4, C. P. Ramaswamy Iyer Street,
Madras 18

CONTENTS

Published with the financial assistance of the Ministry of Education and Social Welfare, Government of India.

PUBLISHER'S NOTE

This publication entitled "The Maha Kavya of Sri Muthuswami Dikshitar" is an epic poem of great interest, composed by my father Dr. V. Raghavan. An illustrious personality of this country, the late Dr. Raghavan was primarily a Sadhaka, who strove on the spiritual path through his tireless Karma Yoga in the cause of all that is good in the Hindu Culture.

Having born in the Mukti Kshetra, namely, Tiruvarur, which had given birth to the music trinity—Sri Tyagaraja, Sri Muthuswami Dikshitar and Sri Syama Sastri, my father had special interest in the great life and invaluable contribution made by these music composers. Through his association with institutions like the Madras Music Academy, publications like his Introductory Thesis in "The Spiritual Heritage of Tyagaraja" and several articles and lectures, he had been providing a fund of knowledge to the interested public and students in the field.

The musical appeal of Sri Tyagaraja is well known. However, it calls for more knowledge, maturity, a research-oriented mind and objectiveness to have a special interest in Sri Muthuswami Dikshitar's compositions. My father therefore rightly thought that he should present to the wider cultured public, scholars and devotees, this Mahakavya on Sri Muthuswami Dikshitar. Sri Muthuswami Dikshitar was both a devotee and an artist; his combination of Vedanta, Bhakti, Mantra Sastra, Jyotisha Sastra as also the literary beauty in his songs naturally reminded one of Bhagavata Purana and the religio-aesthetic approach that Bopadeva and Madhusudana Sarasvati gave to it. Combining his gifts in Sanskrit and special studies in Music and Musicians, my father had composed the Maha Kavya on the great upasaka and music composer. The work embodies not only the sublime biography of the great musician but also an account of the evolution of Carnatic music in its greatest times round about the Tanjore court.

Jagadguru Sankaracharya of Kanchi Kamakoti Peetha His Holiness Sri Chandrasekarendra Saraswati went through the Maha Kavya and blessed the work as early as in 1955. In appreciation of his work, His Holiness the Sage of Kanchi, conferred the title "Kavi Kokila" on Dr. V. Raghavan.

It is a matter of sincere regret to all of us that this book which my father considered to be the crown of his undertakings could not be issued while yet he was with us. Various unavoidable causes were responsible for the delay, but before he closed his eyes he had the satisfaction of having completed the manuscript.

Sri V. T. Rajan, a well-known printer of religious and cultural books in the country, a sincere devotee of H. H. Sri Sankaracharya of Kanchi Kamakoti Peetha and a great admirer of my father, took the initiative in the publication and was essentially responsible for bringing out this book in a short time. It is a matter of sincere gratification that H. H. Sri Chandrasekarendra Sarsvathi Svamigal entrusted the publication of this book to him.

Dr. S. S. Janaki, a devoted student of my father, prepared the complete press draft and saw the matter through the press. Another devoted student of my father, Dr. M. Narasimhachar, read the proofs and extended timely assistance in this publication. My sister Smt. Nandini Ramani carried out several odd jobs for this publication including assisting in the preparation of press draft. It is my pleasant duty to thank them all for their help and for bringing out this Maha Kavya on the first anniversary of my father's demise. No better homage could be offered to him on this day of remembrance.

May this Maha Kavya on Sri Muthuswami Dikshitar illuminate all interested in Sangita and Sahitya !

Sri Rama Navami Day
March 25, 1980
Mettur Dam-3.

R. KALIDAS

It is a matter of sincere regret to all of us that this book which my father considered to be the crown of his undertakings could not be issued while yet he was with us. Various unavoidable causes were responsible for the delay, but before he closed his eyes he had the satisfaction of having completed the manuscript.

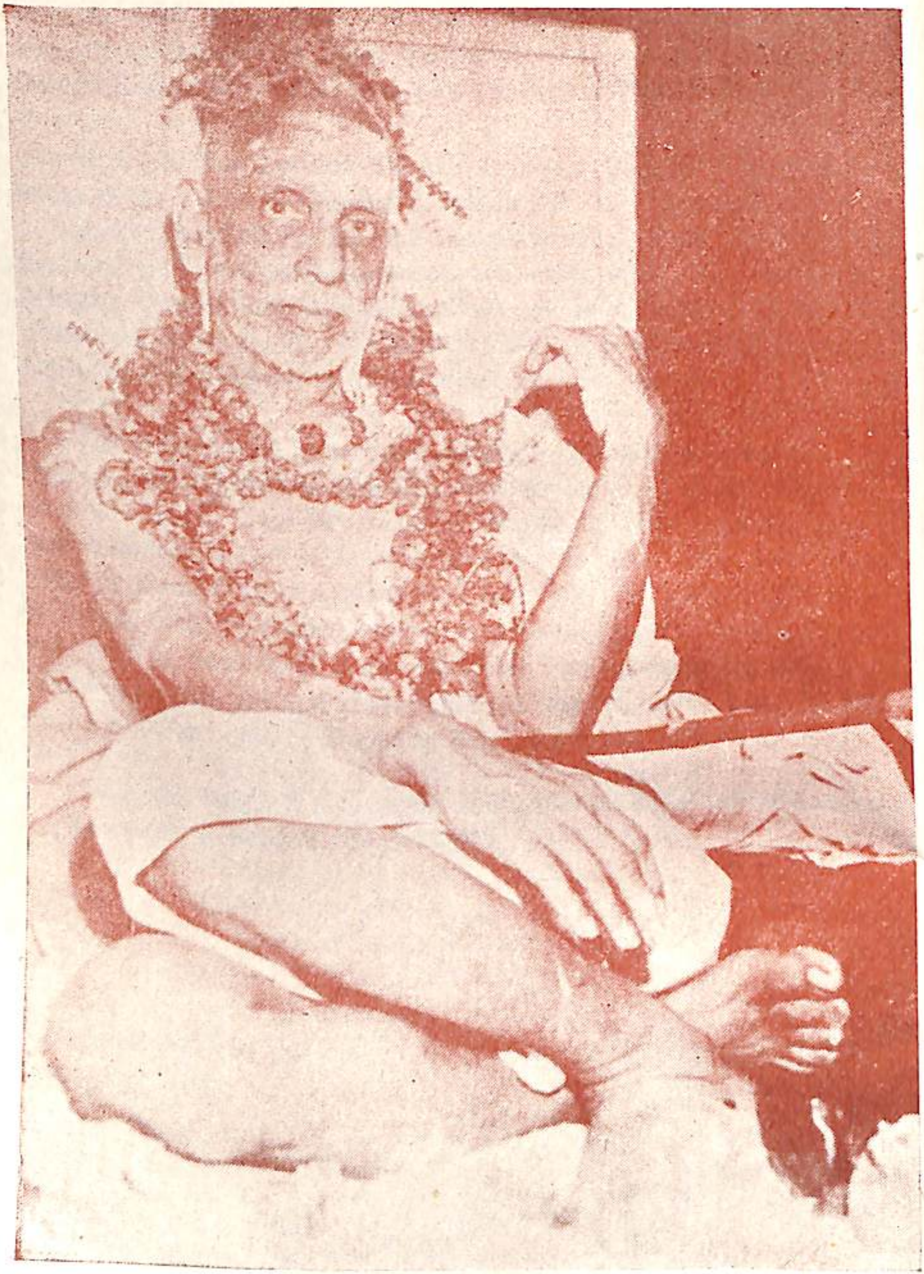
Sri V. T. Rajan, a well-known printer of religious and cultural books in the country, a sincere devotee of H. H. Sri Sankaracharya of Kanchi Kamakoti Peetha and a great admirer of my father, took the initiative in the publication and was essentially responsible for bringing out this book in a short time. It is a matter of sincere gratification that H. H. Sri Chandrasekarendra Sarsvathi Svamigal entrusted the publication of this book to him.

Dr. S. S. Janaki, a devoted student of my father, prepared the complete press draft and saw the matter through the press. Another devoted student of my father, Dr. M. Narasimhachar, read the proofs and extended timely assistance in this publication. My sister Smt. Nandini Ramani carried out several odd jobs for this publication including assisting in the preparation of press draft. It is my pleasant duty to thank them all for their help and for bringing out this Maha Kavya on the first anniversary of my father's demise. No better homage could be offered to him on this day of remembrance.

May this Maha Kavya on Sri Muthuswami Dikshitar illuminate all interested in Sangita and Sahitya !

Sri Rama Navami Day
March 25, 1980
Mettur Dam-3.

R. KALIDAS

श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यवर्य-
श्रीकाञ्चीकामकोटिपीठाधिपति-जगद्गुरु-श्रीशङ्कराचार्य-
श्रीचन्द्रशेखरेन्द्रसरस्वती श्रीचरणाः

॥ श्रीः ॥

श्रीमत्परमहंस-परिव्राजकाचार्यवर्य-
श्रीमच्छङ्करभगवत्पादप्रतिष्ठित-श्रीकाञ्चीकामकोटि-
पीठाधिपजगद्गुरु-श्रीमच्चन्द्रशेखरेन्द्रसरस्वती-श्रीपादैः
श्रीराघवाय कृता नारायणस्मृतिः ॥

भवता विरचितः अस्मत्सन्निधावुपहृतश्च श्रीदीक्षितेन्द्रचरिताख्य-ग्रन्थः समवलोकि ।

सङ्गीतसाहित्यकलाकलापाः
श्रीदीक्षितेन्द्राः कमलालयोत्थाः ।
अतो जनैरेव विमुक्तबन्धाः
स्वगीतपीयूषरसाक्तलोकाः ॥

तेषां चरित्रं द्रविडावनीग-
सत्क्षेत्रसर्वस्वचरित्रमेव ।
तत्ख्यापनार्थं कमलालयोत्थः
श्रीराघवः सुन्दरकाव्यकर्ता ॥

ततस्त्वतीते शतकद्वयेऽपि
यद्यच्च वृत्तं द्रविडेषु सारम् ।
वदान्यगीतागमकोविदानां
काव्यं त्विदं सर्वमभिव्यनक्ति ॥

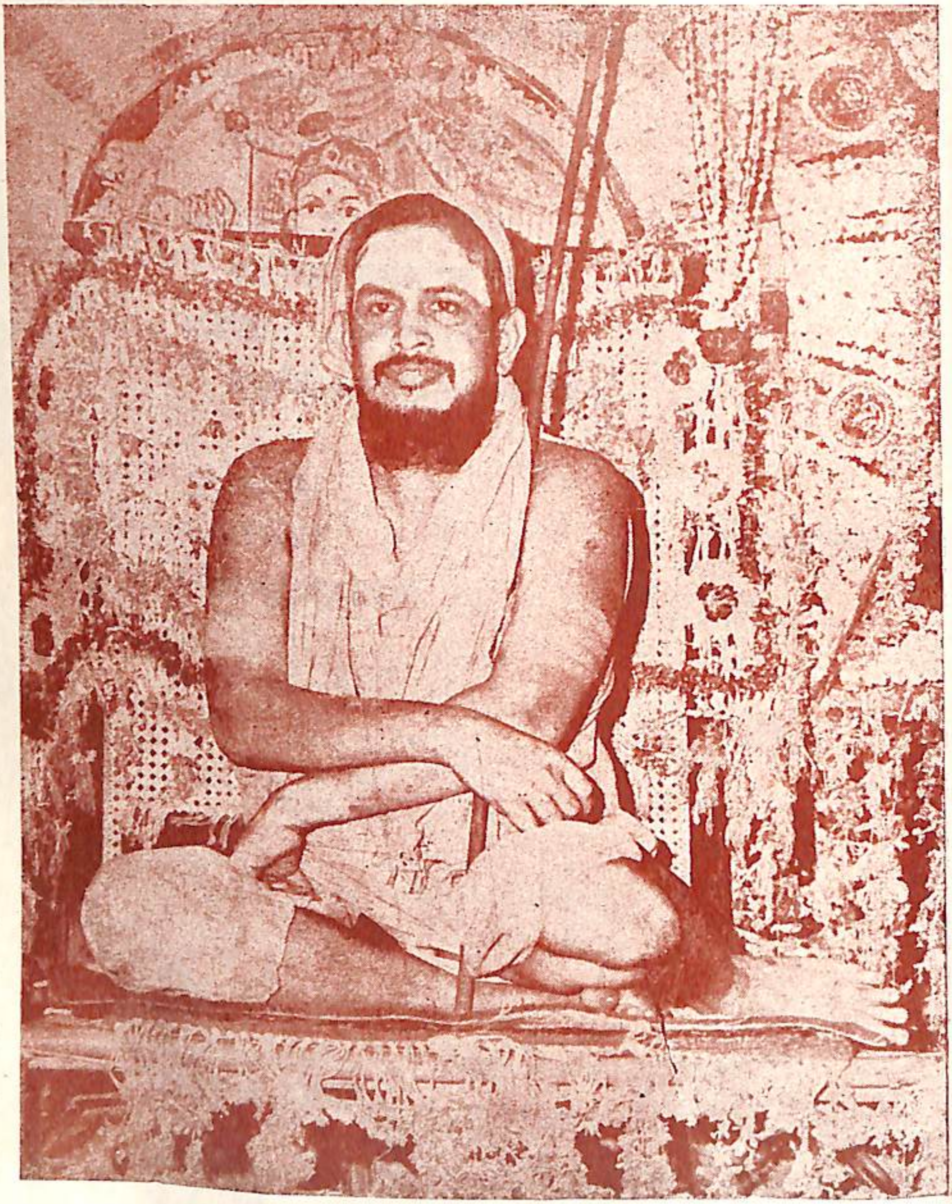
न केवलं काव्यमिदं पदैर-
प्यर्थैर्नवैः कोमलितं रसाढ्यम् ।
चारित्रकाव्येष्वधुनातनेषु
कनिष्ठिकाधिष्ठिततां च धत्ते ॥

अमुष्य काव्यस्य कविं भवन्तं
मन्यामहे यत्कविकोकिलम् तत् ।
तेनैव सार्थेन विभूषयामः
पदेन नारायणसंस्मृतिर्नः ॥

वल्मीकभूः राघवकीर्तिगाता
वल्भीकभूः राघव एष गाता ।
वल्मीकभूः दीक्षितकीर्तिगाता
वाल्मीकिकाव्यत्वमिदं द्विधैता ॥

यात्रास्थानम्
श्रीकाञ्चीक्षेत्रम्
जयफाल्गुनबहुलद्वादशी

नारायणस्मृतिः

श्रीकाञ्चीकामकोटिपीठाधिपति-जगद्गुरु-शङ्कराचार्यवर्य-
श्रीमज्जयेन्द्रसरस्वती संयमीन्द्राः ।

|| श्रीः ||

श्रीमत्परमहंस-परिव्राजकाचार्यवर्य-
श्रीमच्छङ्करभगवत्पादप्रतिष्ठित-श्रीकाञ्चीकामकोटि-
पीठाधिपजगद्गुरु-श्रीजयेन्द्रसरस्वती-श्रीपादैः
श्रीराघवाय कृता नारायणस्मृतिः ||

अस्मदत्यन्तप्रियशिष्य - 'कविकोकिल' 'सकल-कलाकलाप' डा० वे. राघवेण विरचितं श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरितकाव्यं अस्माभिः दृष्टं सम्यगवलोकितं च ।

"जननात् कमलालये" इति वचनमनुसृत्य श्रीदीक्षिताः तिरुवारूर् नगरे जननमुपलभ्य भारतदेशं सर्वं पर्यटन् तत्रतत्रस्थान् स्थलदेवतांश्च गायांचक्रिरे । मधुरामीनाक्षीमधिकृत्य स्तवनं कृतवन्तः । तथा श्रीकाञ्चीकामाक्षी-मधिकृत्यापि स्तवनं चक्रिरे । तस्य श्रीकमलाम्बा-नवावरणकीर्तनानि प्राथम्यमर्हन्ति ।

श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षिताः रागविस्तारे ध्रुवपदन्यासे च सुतरां पारंगता आसन् । औत्तरीयानामपि गानपद्धत्यां सम्यक् परिचिता आसन् । श्रीदीक्षितानां कृतीः गीयमानाः श्रुत्वा श्रोतॄणां भक्तिः ज्ञानं च नितरां वर्धेते ।

एतत्सर्वं अन्यानि सुचरितानि च अस्मिन् ग्रन्थे संकलितानि । यावत्कालं श्रीदीक्षितानां कीर्तनानि पठ्यन्ते तावत्कालं लोकाः दीक्षितानां राघवस्य च नामनी न विस्मरेयुः ।

अधुना राघवः दिवं गतवान् । तथापि तस्य यशश्शरीरं वर्तत एव । तं प्रति तस्य कुटुंबस्य परिजनस्य च सर्वक्षेमाय अस्माकं आशिषः । ग्रन्थोऽयं वि. टि. राजन् महाशयेन मुद्रितः प्रेषितश्च । तस्यापि वि. टि. राजन् परिवारस्य च अस्माकं पूर्णाशिषः सन्तु - इति शम् ।

१९८० - चैत्रशुद्धपूर्णिमा
मुकाम् - चांदोर
(महाराष्ट्र)

नारायणस्मृतिः ।

काव्यनिबन्धा

'कविकोकिल', 'सकलकलाकलाप'

डा० वे. राघवः

(१९०८-१९७९)

Dr. V. RAGHAVAN

(1908–1979)

॥ आचार्य-द्वन्द्व-षट्कम् ॥

वे. राघवः

आद्यस्य शङ्करगुरोर्विहितं स्वहेतोः
यद् ज्ञानपीठमधिकाञ्च्यधिकं विभाति ।
भातः तदष्ट-नव-षष्टितमौ गुरू द्वौ
श्रीचन्द्रशेखरजयेन्द्रसरस्वतीति ॥ १ ॥

आद्यस्य शङ्करगुरोः स्थिरदीर्घवंश-
मुक्ताफलायितजगद्गुरुयुग्ममेतत् ।
सूर्येन्दुवज्ज्वलति लोकतमोऽपहत्यै
श्रीचन्द्रशेखरजयेन्द्रसरस्वतीति ॥ २ ॥

'द्वे ब्रह्मणी'ति निगमेष्वुदितावुपास्यौ
तौ चन्द्रशेखरजयेन्द्रसरस्वतीति ।
सत्यव्रतस्थलसमुज्ज्वलकामकोटि-
पीठेश्वराविति सदा हृदि भावयामः ॥ ३ ॥

काञ्च्यां तपस्यत इमाविह लोकयोग-
क्षेमाय तत्र बदरीविपिने यथा तौ ।
नारायणो नर इति प्रथितौ मुनीन्द्रौ
श्रीचन्द्रशेखरजयेन्द्रसरस्वतीति ॥ ४ ॥

एकाम्रनाथ इति हस्तिगिरीन्द्रनाथ
इत्यत्र काञ्चिनगराधिपती स्त एतौ ।
संभूय शङ्करमठे गुरुतां गतौ तौ
श्रीचन्द्रशेखरजयेन्द्रसरस्वतीति ॥ ५ ॥

यौ "द्वा सुपर्णा"विति वेदगीतौ
एको ययोः केवलसाक्षिमात्रः ।
तद्वन्मठे नः गुरुरस्तकार्यः
मठस्य कार्येषु रतश्च शिष्यः ॥ ६ ॥

आचार्यद्वन्द्वमद्वन्द्वहेतोस्तुष्टाव राघवः ।
कामकोटिप्रसादाप्तमङ्गलः कविकोकिलः ॥ ७ ॥

॥ ग्रन्थसमर्पणम् ॥

(वे. राघवः)

व्याप्तिं निजां भुवनसप्तकगाहिनीं यः
संसूचयन्निव गृहीतविटङ्कमूर्तिः ।
सप्तस्थलेषु सुखसच्चिदखण्डधामा
श्रीत्यागराज इति नाम दधद्विभाति ॥ १ ॥

यः श्लाघतेऽमलकलां शिरसा सदैव
यस्यास निःश्वसितमेव च सामगीतिः ।
शब्दार्थसाहिति सदेवि यदङ्गमाहुः
यो नित्यमेव विवृणोत्यजपादिनाख्यम् ॥ २ ॥

यस्य प्रसादत उदारकलाविशेषः
उन्मेषमेत्य वरभक्तजनप्रवृत्त्या ।
लोकानलौकिकरसाभिनिवेशनेन
तस्मिन्नियोजयति सुन्दरसाधनात्मा ॥ ३ ॥

तं त्यागराजमुपगम्य रमापुरे स्व-
जन्मस्थले विमलितः कमलालयेन ।
भक्त्या महीशमुचुकुन्दकृतप्रकारैः
देवस्य तस्य विनिवर्त्य महार्चनं च ॥ ४ ॥

श्रीनागनाथमुपसेव्य सुवर्णकर्ष-
विघ्नेश्वरं तदनु तां कमलाम्बिकां च ।
संवत्सरे विजयनाम्न्युदगध्वगोऽर्के
मासे मधावमृतभास्युपयाति चित्राम् ॥ ५ ॥

त्यागेशसन्निधिसमागतभक्तविज्ञ-
गोष्ठ्यां प्रवाच्य निजनिर्मितकाव्यबन्धम् ।

वाग्गेयकारवर-मापुर-दीक्षितेन्द्र-
वृत्तानुवर्णनपवित्रितसाहितीकम् ॥ ६ ॥

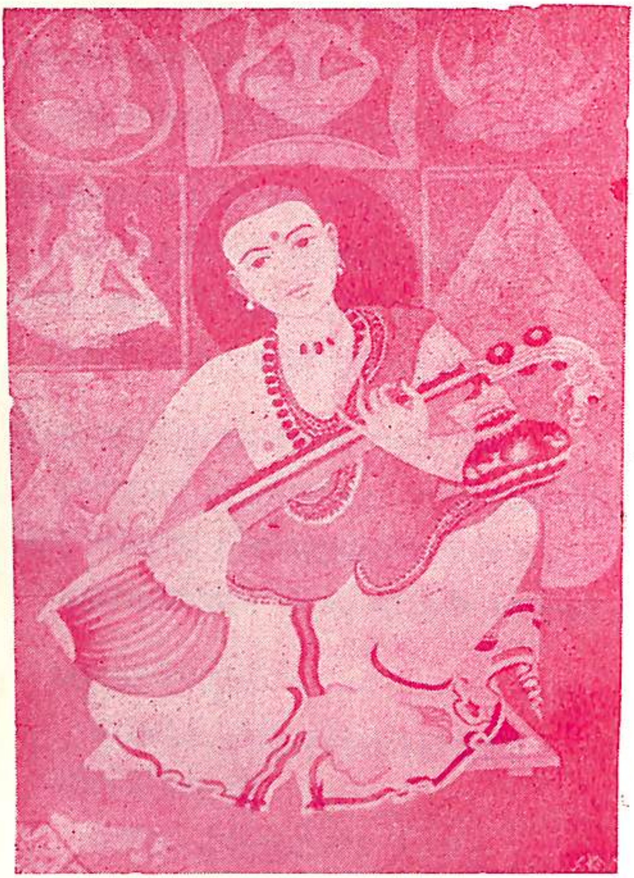
जन्मैव यत्र कुरुते भवबन्धमुक्तिं
तस्मिन् रमापुर इहानुगृहीतजन्मा ।
श्रीराघवो भगवदार्यगुरुप्रसाद-
प्राप्तात्मसंस्कृतिविशेषसमुज्ज्वलश्रीः ॥ ७ ॥

वेदान्तमृग्यचरणाम्बुजयोः परस्य
त्यागेशितुर्भगवतो निजकाव्यमेतत् ।
भक्त्या समर्पयति तत्करुणासमात्त-
सत्कीर्तिवासितमहापुरुषप्रभावम् ॥ ८ ॥

नैतत्सुन्दरमूर्तिसुन्दरवचस्तुल्यं मदीयं वचः
नैवोपास्तिषु दीक्षितेन्द्रसदृशः काप्यस्म्यहं दीक्षितः ।
किन्तु त्वत्पदपद्मभक्तिकवितासंगीतसञ्चोदनात्
एतच्चापलमर्पयामि भगवन् स्वीकृत्य मां वर्धय ॥ ९ ॥

नादानुभूतिनिर्वृति-
कामदुधा जयति भक्तिमन्त्रभावाढ्या ।
संगीतोपनिषत् श्री-
सरस्वती दीक्षितेन्द्राणाम् ॥ १० ॥

श्रीपुरो विजयतां
त्यागराट् विजयताम् ।
दीक्षितो विजयतां
तत्कृतिः विजयताम् ॥ ११ ॥

श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितः

(१७७५ - १८३५)

SRI MUTTUSWAMI DIKSHITAR

(1775—1835)

॥ शब्दम् ॥

(श्रीराघवमहोदयेन विरचितम्)

रागमालिका

गुरुगुहानुगृहीतमापुरधन्यजन्ममखीश्वर
तिरुत्तणीस्थललब्धमधुमयगीतकवितावैभव ।
कृतिभिरद्भुतरागमूर्तिः अखिलहरिहर देवता-
नुतिभिरमरयशस्क, कमलात्यागभक्त नमोऽस्तु ते ॥

SRI MUTHUSWAMI DIKSHITA CHARITA MAHAKAVYA

BY V. RAGHAVAN

Sangita Kalanidhi T. L. Venkatarama Iyer

Retd. Judge, Supreme Court of India

There are those, and they are fortunately not many, who think that India is a mere geographical entity comprising within itself a variety of people divided by race and language. A study of Samskrit will easily dispel this impression and demonstrate that India is essentially and culturally a unity. The ocean of Samskrit has been fed all through the ages by streams of literature flowing from all parts of India, from Kashmir to Kanyakumari, from Bengal and Kamarupa to the Punjab and Gujarat. There have been ebb and flow in the waters of these streams ; but at no time did they become completely dry. While it is generally recognised that Samskrit has been the language of culture in Northern India and in the Deccan, it is not equally well-recognised that it has occupied an important place in the culture of South India as well. For at least a millennium and a half, Samskrit has been assiduously cultivated there, and while it has dominated literary life in Kerala, Karnataka and Andhra, it has had an impressive record of coexistence with Tamil in the Dravida country. The Pallava rulers of Kanchi were, some of them, authors of Samskrit works of great excellence, and during their period, Kanchi was the home alike of Samskrit and Tamil learning. Dandin, the well-known author of Dasakumara Charita and of the standard work on *alankara*, Kavyadarsa, belonged to Kanchi. The Cholas, the Pandyas, the Nayaks and the Maharashtrian Kings who in succession ruled over the country after the Pallavas, vied with one another in the encouragement of Samskrit and there has been continuous output of Samskrit literature all through this period.

The stream has flowed on, though somewhat thin, during the British rule, and the late Mahamahopadhyaya M. Lakshmana Suri was the author of several works in Samskrit prose, poetry and drama, which have received international appreciation. Dr. V. Raghavan is in this ancient line of poets who have kept up the torch of Samskrit letters in the Dravida country through the ages. A distin-

guished alumnus of the Madras University, and the present occupant of the Sanskrit Chair of that University, Dr. Raghavan commands a profound knowledge of the vast treasures in Samskrit literature. But it is not as well-known, as it deserves to be, that he is also a writer of Samskrit poems of considerable merit. 'Muthuswami Dikshita Charita' which is the subject-matter of this talk,* is one such poem of his.

The hero of this poem is one of those Saints who realised Godhead within themselves through music. Of such saints, South India has a long and proud record. More than a thousand years ago, the Nayanmars sang the glories of Lord Siva in inspiring strains called the Tevaram. Likewise, the Alwars sang the praise of Lord Vishnu in thrilling songs called the Divya Prabandham. Arunagirinathar sang the praise of Lord Kartikeya in songs known as Tiruppugal. During the century from 1750 to 1850, there were born three composers of Karnatic music, who stand pre-eminent both for their bhakti and for the aesthetic excellence of their music. They are Tyagaraja, Muthuswami Dikshitar and Syama Sastri. All of them were born at Tiruvarur, and of them Dikshitar lived the longest at that place and sang the praise of the sacred shrines for which Tiruvarur had been famous from the dawn of history. It is in the tradition of this country to revere its great saints and men of light and culture, and it is but appropriate that Dr. Raghavan, who hails from Tiruvarur, should dedicate his poetic talents for immortalising the life and works of great saint. who has left his footprints deep and indelible in the sands of time.

The poem begins with a description of what may be said to form the background of the biography of the great composer. The opening stanzas are in praise of Saint Agastya, who is the patron-sage of the South. The stanzas are well worth quoting, as they form a good illustration of the easy style and flow which characterise the poem :

अपां प्रसादं च धियां प्रसादं
तन्वन् तनुश्चाप्यतनुर्महिम्ना ।

* Over the A.I.R., Delhi.

आस्ते हि मैत्रावरुणिर्महर्षिः

अवागुदग्भारतसंहितादृक् ॥

कुम्भादभूद्वारिधिमाचचाम

विन्ध्याद्रिमुल्लङ्घयति स्म वृद्धम् ।

निगीर्य रक्षोऽजरयत्स्वकुक्ष्याम्

इत्यद्भुतो यत्र रसः प्रकर्षी ॥

They may be freely translated thus: "Marvellous are the deeds of the great sage Maitravaruni. At his sight, the water becomes clear; and so does the mind. He is small in stature but high in his powers. Born of a pitcher, he drank the ocean dry. He humbled the expanding Vindhyas, and consumed the Rakshasa, Vatapi. His vision was of a Bharata with the north and south unified." It may be mentioned that the reputed author of the most ancient basic treatise on Grammar in Tamil is sage Agastya.

The next two stanzas are devoted to river Kaveri, which is described as "the silver anklet at the feet of Mother India", and as sacred as the Ganges. Called in Tamil the golden river, it "enriches the soil with juicy crops and the natives of that soil with superior qualities of intellect and speech."

पुष्णन्ति भूमौ कलमान् रसाढ्यान्

नृणां मतौ वाचि गुणानुदग्रान् ।

Then comes Tanjore noted for its magnificent temple wherein there is a colossal image of Lord Siva under the name of Brihadisa. That suggests to the poet the well-known Vedic passage:

अणोरणीयान् महतो महीयान्

"The Lord is smaller than the atom and bigger than the biggest." Adopting this idea, the poet writes:

यथाश्रुतोऽहं महतो महीयान्

तञ्जापुरे पश्यत मामितीव ।

यामावसत्यागमयोनिरीशो

यथार्थनामा बृहदीशदेवः ॥ i. 9

Then there is Tiruvarur, the birth-place of Muthuswami Dikshitar. Tradition has it that to be born at Tiruvarur is to attain liberation from future births, or in the words of the poet,

जन्मैव जन्मान्तररोधि यत्र ।

There Lord Siva is worshipped in the name of Tyagaraja, and hat name reminds the poet of the Vedic passage:

न कर्मणा न प्रजया धनेन

त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः ।

"The road to immortality lies not through karma or progeny or wealth but Tyaga." And he weaves this idea in the following verse:

न कर्मणा न प्रजया धनेन

त्यागेन केऽप्यानशिरेऽमृतत्वम् ।

इत्यागमार्थोद्बलनाय यत्र

त्यागाभिधानेन विभुर्विभाति ॥ i. 13

"The Lord has assumed here the name Tyagaraja to enforce the Śastraic truth that it is not karma or progeny or wealth that leads to salvation but Tyaga." Then follows a description of other Shrines which abound in this temple, and of the expansive sacred tank attached to it called the 'Kamalalayam'. Attention is then devoted to the association of Tiruvarur with the art of music from very ancient times.

With this background, the author takes up the life of Muthuswami Dikshitar. His ancestry is then related. His father Ramaswami Dikshitar was himself a musician of great repute, and enjoyed the patronage of Kings and of nobles. He was besides a composer of several Kritis of no mean merit, Varnas, Kirtanas, Darus and a famous Raga Malika set to 108 different ragas and talas. He was

for a long time childless, and went to the famous temple at Vaidiswarankoil, and prayed before Goddess Balambika for progeny. Within about a year thereafter, Dikshitar was born, and he was regarded as the boon of Devi. At that time, the annual Vasantotsava in the Tyagaraja temple was going on, and it was being celebrated with the idol of Tyagaraja brought out with the special dance associated with him called after the *Ajapa* or *Hamsa Mantra.* This is how the poet puts it:

महीतलस्पर्शनिमेष एव त-

च्छिशोः सुपुण्यस्य पपात कर्णयोः ।

स हंसनाट्यध्वनिरीश्वरालयात्

समुज्जिहानः परमोपदेशवत् ।। iv. 15

"When the babe saw the light of day, the strains of the *Ajapa-Hamsa-Natya* fell on his ears, imparting to him, as it were, mantric initiation in the knowledge of the Eternal."

The early life of Dikshitar is then related, how he became proficient in the Vedas and the Sastras and acquired mastery of both Samskrit and of music, how Ramaswami Dikshitar, his father, shifted to Manali near Madras with members of his family and lived under the patronage of Muthukrishna Mudaliar, how Chidambaranatha Yogi visited them at that place, and how the Swamiji took Dikshitar with him in his tour to Banaras. In this connection, the holy places of the North are described by the author. Kasi is described by him the as heart of India.

अयं हि वत्साखिलभारतस्य

मतः प्रदेशो हृदयायमानः । viii. 44

Of Goddess Annapurna the poet writes that she feeds her devotees with knowledge.

इहान्नपूर्णा जननी प्रजानाम्

अन्नं परं ज्ञानमयं ददाति । viii. 45

Apart from describing the great influence which the life at Kasi under the tutelage of Chidambaranatha Yogi had in shaping the mind of Dikshitar, the poem notes that during this period Dikshitar

acquired a mastery of Hindusthani music and in particular of the Dhrupad style. It is to this that we must ascribe the richness and fidelity with which Dikshitar depicted Hindusthani Ragas Hamir Kalyani, Yaman, Brindavan Saranga and the like, and to his predilection for the Vilamba kala style.

On his return from Banaras, Dikshitar visited Tiruttani, and there, it is said, he had a vision of Lord Subrahmanya. That was the occasion for his bursting into music in praise of the Lord. The famous piece in Aandabhairavi, Manasa Guruguha, is one of the songs that he sang on that occasion. It is one of the distinguishing features of Raghavan's poem that it mentions the occasions on which particular songs of Dikshitar were composed, and it is to be further noted that the poet speaks as nearly as possible in the language of the composer, adapting or embodying the more striking passages of the songs. For example, the following is the stanza relating to the Anandabhairavi piece :

गुहस्य रूपं भज मानसानघं
त्यजोरुमायामयतापमात्मनः ।
सतीदृशे जन्मनि मानवे सुखं
व्रजव्यपेतातिशयं परात्मनि ॥ ix. 16

[Here Sri T.L.V. Iyer rendered the pallavi and anupallavi of the Kirtana to show how closely the verse followed the song.]

To continue the narration, Dikshitar then went to Kanchi, and learnt Vedanta under Upanished Brahman. After visiting Kalahasti, Tirupati, Tiruvannamalai, Chidambaram and Mayuram, he returned to Tiruvarur and lived there. His life may be summed up as one continuous pilgrimage from temple to temple, dedicated to Siva, Vishnu, Devi, Ganesa, Kumara, all over South India, and singing the praise of the deities. In this respect, he followed in the footsteps of Nayanmars and Alwars of old, and that is well brought out by Dr. Raghavan in the following verses :

त्यागेशसन्निधाने सुन्दर-सम्बन्ध-वाक्पति-प्रभृतीन् ।
देवारसंप्रदायप्रवर्तकान् वीक्षमाणस्य ॥ x. 3

क्षेत्रं क्षेत्रं गत्वा देवो दिव्येन गीतयोगेन ।
सेव्यो मयापि भक्त्येत्यास मनस्तस्य बाल्यतः प्रभृति ॥
आल्वार्-नायन्मार्-इति येऽभूवन् गायका भक्ताः ।
तद्वरमार्गानुसृतावुत्कण्ठा तस्य दृढमासीत् ॥ x. 4-5

Mention might now be made of the incidents in the life of Dikshitar, which are described in the poem. Dikshitar was never in affluent circumstances, and had often to struggle hard to keep the wolf from his doors. On one of those occasions, he was told that he might solve the problem by singing the praise of the King, who was well-known for his love of music and munificence. He stoutly declined to do so, observing that he would sing only the praise of God, who could confer upon him eternal bliss and not that of small man. It was on this occasion that he sang his well-known kriti in raga Lalita beginning with the words "हिरण्मयीं लक्ष्मीम्" Dr. Raghavan has the following verses with reference to this incident :

लक्ष्मीं हिरण्मयमयीमनिशं भजामि
हीनं च मानवजनाश्रयणं त्यजामि ।
नित्यं भजामि हरिणीं धृतपद्ममालां
श्रीमातरं स्थिरतरां श्रियमावहन्तीम् ॥
श्रीसूक्तभावपदगर्भितमेवमम्बां
क्षीराब्धिजां हरिभुजान्तरराजमानाम् ।
चिन्तामणिं श्रितजनस्य कलाविनोदां
प्रासादयन्मखिवरो निजभक्तिगीत्या ॥ xiii. 18-9

These verses again illustrate what I have already stated that the poet inlays his verses with sparkling gems of expressions culled out of the very songs of the great composer.

There was another occasion when Dikshitar was reduced to straits, when his lady pupil Kamalam offered to replenish the empty kitchen in her teacher's house at her own expense. Dikshitar told her that he would accept no help from any person,

much less from a pupil and that he would await the will of the Lord Tyagaraja, and poured out his heart in a piece in Yerukula Kambhoji [Sri T. L. V. Iyer sang the pallavi of this song " त्यागराजं भज रे रे चित्त "]. The story goes that after Dikshitar finished his song, one of the local magnates who had collected provisions for a high-ranking Government official, who had planned to visit the place on that date, diverted them for the use of Dikshitar, as the officer's visit was abandoned at the last moment.

This may be said to be not a miracle but rather a chance coincidence. But the same cannot be said of what is stated to have taken place at the Siva temple at Kivalur. Dikshitar had gone there to worship the deity, but by the time he went there, midday worship has just over, and the archaka closed the doors of the Sanctum Sanctorum in spite of the entreaties of Dikshitar to keep them open for his darsan. Then Dikshitar sat down and sang the well known piece in Sankarabharanam. " अक्षयलिङ्ग विभो " " when, it is said, the doors of the sanctum opened of themselves giving the darsan of the Lord. This is how the poet puts it :

गायति भक्ते तस्मिन् ओजस्व्यथ दक्षशिक्षणेत्यादि ।
व्यघटत चित्रं किल स स्वयमेवाबद्धसन्निधिकवाटः ॥ x. 21

The news spread fast in the village and crowd collected in the temple.

अद्भुतवार्ता चेयं सद्यः प्रससार सर्वतो ग्रामे ।
जनसंबाधश्च महान् न चिरात्तत्रालये जातः ॥ x. 22

The stiff-necked Archaka became stunned, and fell at the feet of Dikshitar, and asked for fogiveness.

अर्चक एत्य ' महान्तः ! क्षन्तुं मन्तुं ममार्हन्ति । ' x .23

Dikshitar was high-souled and and knew neither sorrow when slighted nor joy when honoured. His mind was in communion with God.

Whenever Dikshitar visited a shrine and sang in praise of the deity, he embodied in the Kirtana the traditions that had grown up around that shrine, and therefore to understand his pieces, a

knowledge of those traditions is necessary. Dr. Raghavan has taken considerable pains to expound these traditions, and his poem is a rich store-house of the religious traditions of South Indian temples. To give an illustration, there is in the *Prakaram* of the temple at Tiruvarur a shrine dedicated to Achaleswara. The tradition is that with a view to bless a king called Chamatkara, Lord Siva assumed a form of abiding radiance, *Tejas,* and that accordingly even the lamp in the inner shrine would cast no shadow on the image. Dikshitar has a song in raga Bhupala in praise of Achaleswara beginning with the words "सदाचलेश्वरम्" and in the following passages :

चमत्कारभूपालादिप्रसादकरणनिपुणमहालिङ्गम्
छायारहितदीपप्रकाशगर्भगृहमध्यरङ्गम् ।

In the present poem, this is how this idea is put :

पुरा चमत्कारनृपप्रसाद-
व्याजेन तेजोऽचलमात्मबिम्बे ।
बिभ्रत्सदा यत्र यथार्थनामा
ज्योतिर्मयो भात्यचलेश्वराख्यः ॥

The next stanza gives another anecdote well known in Tamil Saivite annals with special reference to Achalesvara's shrine and runs thus-

भक्तेन च स्वीयतडागतोयैः ।
अदीपि दीपो निगमश्च योऽसा-
वग्नेरपामायतनत्वमाह ॥

The tradition referred to in this verse is that when a bhakta poured into the lamp not oil but the waters from the Kamalalaya, the light began to burn. Dr. Raghavan presses into service here the Vedic passage that water is the abode of fire or light.

योऽग्नेरायतनं वेद । आयतनवान् भवति । आपो वा अग्नेरायतनम् ।

With this I must conclude.

The poem is unique in several respects. Apart from its poetic merits, it incorporates many facts in the history of South Indian music which the poet has himself unearthed in the course of his research, and it is invaluable as a repository of the traditions and culture of South India at their best. Muthuswami Dikshitar was a Saint, whose life-history is an exemplification of the truth enunciated by Sage Yajnavalkya in the following verse :

वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
ताळज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥

And the poet has narrated his life with great devotion and in a spirited style. Is it a matter for surprise then that the renowned Peethadhipati of Kanchi Kamakoti, Jagadguru Sri Sankaracharya, should have blessed the poet, and conferred on him the title of "Kavi Kokila" ?

ஸ்ரீ முத்துஸ்வாமி தீக்ஷிதர்

டாக்டர் வே. ராகவன்

கர்நாடகஸங்கீதமே நம் நாட்டிற்கு உயர்வையும் அழகையும் அளிப்பதில் ஹிமாலயம்போல் விளங்குகிறதென்றால், அந்த ஸங்கீத இமாசலத்தின் மூன்று உச்ச சிகரங்கள் போன்றவர் த்யாகய்யர், முத்துஸ்வாமி தீக்ஷிதர், ச்யாமா சாஸ்திரிகள் என்ற மும்மூர்த்திகள். அபூர்வ ஸ்ருஷ்டி சக்தி வாய்ந்திருந்தும் பலரால் ஆர்பாட்டமாய் கொண்டாடப் படாத முறையில் ச்யாமா சாஸ்திரிகளை மும்மூர்த்தி களுக்கிடையே ப்ரம்ம தேவனுக் கொப்பிடலாம். பற்பல விசித்திரத் தோற்றங்களெடுத்து, மக்களுக்கிடையே மனதைக் கவரும்படி பாவங்களுடன் உருக்கமான லீலா விநோதங்கள் செய்வதாலும் எங்கும் நிறைந்து, வ்யாபித்திருப்பதாலும் த்யாகய்யரை விஷ்ணு வாகக் கருதலாம். உயர்ந்த நிம்மதியான மனோலயத்தை யளிக்க வல்ல முத்துஸ்வாமி தீக்ஷிதரின் ஆழ்ந்த ஸங்கீதத்தைக் கவனித் தால், மேலே கைலாஸத்தில் கம்பீரமாய் யோக ஸமாதியில் வீற் றிருக்கும் பரமசிவனுடைய மூர்த்தியே தோன்றுகிறது நம் ஸங்கீதத்தின் மூன்று அம்சங்கள் தாளம், பாவம், ராகம் என்பன; இவற்றுள் தாள விந்யாஸத்தால் ஏற்படும் முடுக்குக்கும், நடை யழகுக்கும் சாஸ்திரிகளின் உருப்படிகளை உதாஹரணமாய்ச் சொல்லலாம் அய்யரவர்களோ பாடகருள் சிறந்த கவி; அவருடைய பாட்டுக்களில் பாவத்தின் பல்வேறுபட்ட அழகும் உருக்கமும் நிரம்பி நிற்கின்றன. தீக்ஷிதரின் க்ருதிகளோ ராக லக்ஷணகீதங்களோ வென ஸஞ்சார பூர்த்தியோடு, விலம்ப லயத்தால் ஏற்படும் கார் வையின் விச்ராந்தியோடும், வீணையின் கதி, கமகங்களின் சுகத் தோடும், நடுக்கடலில் மிதந்து போகும் கப்பலோ, ஊர்ந்து செல் லும் திருவாரூர் பெரும் தேரோ, வளைந்து வளைத்து நகர்ந்து செல் லும் மலைப்பாம்போவென தோன்றும் ராகரூபங்கள். கோயில் உத்ஸவத்தில், வீதிகளில் நிம்மதியான நடுநிசியில் பெருகும் நாகஸ்வரம் எப்படியோ, அப்படி தீக்ஷிதரின் இசை நம் மனதை சூழ்ந்து கொள்ளுகிறது. தீக்ஷிதருக்கே நாகஸ்வர பரம்பரையில் பல சிஷ்யர்கள் உண்டு. நம் நாகஸ்வர இசையின் உயர்வும் ஒருக்கால் அவருடைய ஸங்கீதம் அளித்த வழியின் செம்மையாலே ஏற்பட்டதோவெனவும் தோன்றுகிறது.

ஆனால் தீக்ஷிதரின் உருப்படிகள் கச்சேரியில் அதிகமாகக் கையாளப்படுவதில்லையே எனக்கேட்கலாம். நான் என் அனுபவ த்தில் கண்ட விஷயமிது: ஒரு வித்வானுக்கு அறிவும், ஆற்றலும்,

அனுபவமும் முற்றி, இசையின் உண்மையான உள்ளுணர்ச்சி ஏற்படும்போது, அவர் தானுகவே தீக்ஷிதரின் ஸங்கீதத்திற்கு இழுக்கப்படுகிருர். ஓட்டமும் உருட்டலும் நின்றதும், சற்று கண்ணை மூடி, ஸங்கித அந்தர்முகராய் ஆகும்போது, தானுக இதில் தோன்றுததோர் அழகும் அனுபவமும் ஆனந்தமும் அவருக்குத் தென்படும்.

த்யாகய்யர் ஸர்வ ஜன ஸாதாரணமாய் இருக்கும் பக்தி மார்க்கத்தில் ஈடுபட்டார்; தீக்ஷிதரோ ரஹஸ்யமான யோக தந்த்ர மந்த்ர மர்மங்களைக் கையாண்டார். ஸாதனத் துறையில் பஹிரங்கமான வழியைக் கடைப்பிடித்த அய்யரவர்கள் ஸங்கீதத்திலோ தன் உருப்படிகளின் அபூர்வ ராகங்களை அபூர்வமென்றே சொல்லி வைத்து, கலையை ரஹஸ்யப்படுத்தி விட்டார். ரஹஸ்யமான ஸாதன மார்க்கத்தில் நடந்த தீக்ஷிதரோ ஸங்கீதத்தில் தம் ராகங்களை பெயருடன் முத்திரையிட்டு வெட்ட வெளிச்சமாய் வெளியிட்டுவிட்டார்.

கடவுள்பால் மிக்க ஈடுபாடுகொண்டிருந்தும் தீக்ஷிதர் த்யாகய்யரைப்போல் மனப் போராட்டங்களோ, பல்வேறுபட்ட எண்ண எழுச்சிகளால் வரும் மனக் கொந்தளிப்போ இல்லாமல், தமக்கேற்பட்ட இன்னல்களை ஜெரித்து, தன் பாட்டின் ரீதியைப்போலவே தானும் நிதானமாய் இருந்துவரும் தன்மையைப் பெற்றிருந்தார்.

கலையையும், அதன் மூலம் பரம் பொருளையும் நாடிய இவ்விருவருக்கும் வைராக்கியம் பொதுவான குணமே. ''மமத பந்தன யுத நரஸ்துதி'' யை விட்டு ஸுமதி த்யாகராஜர் எப்படி தன் ராமனையே துதி செய்தாரோ, அதே போல் தீக்ஷிதரும் ''ஹீன மானவாச்ரயம் த்யஜாமி'' என்று ஈனமான மானவரை நாடுவதை விட்டு, எவனை நாடினுல் பல வீடு நடக்கவேண்டிய துன்பமின்றி ஒரு வீடு கிட்டுமோ, அந்த பரா சக்தியையே பாடிவந்தார். ''நராதமானன விலோக சோகாபஹாம்''— ''கேவலம் பணத் திமிரால் ஸ்தம்பித்திருக்கும் பிரபுக்கள் என்று சொல்லப்படுவோரின் கர்வமும் கோபமும் அலக்ஷயமும் கெட்டித்துப் போயிருக்கும் 'மூஞ்சி'யை நிமிர்ந்து பார்க்கவேண்டிய துயரத்திற்கு அவச்யமே இல்லாமல் செய்பவள்'' என்று ஸரஸ்வதியைப் பாடுகிருர். இதிலுள்ள முழுத்துயரமும் பட்டவருக்கே தெரியும். இந்த இடத்தில் ஸ்வரஸஞ்சாரத்தின் ஆரோஹண, அவரோஹணத்தில் 'நராதமானன' என்ற விடத்தில் மேலேயிருக்கும் ஈன மானிடரின் முகத்தை அண்ணுர்ந்து பார்க்கவேண்டியிருப்பதும், 'சோகாபஹாம்'

என்ற விடத்தில் இத் துயரம் அடியோடு இல்லாம் போவதும் நன்கு த்வனிக்கிற அழகைப் பாருங்கள்!

பக்தித்துறையில் தீக்ஷிதர் தனக்கென்று வகுத்துக் கொண்ட தொல்வழி பக்தி மார்க்கத்தின் வழிகாட்டிகளாயிருக்கும் ஆழ்வார்களும், நாயன்மார்களும் காட்டியது. நாடுமுழுவதும் கோயில் கொண்டெழுந்து, தடிக்கி விழுந்தால் கடவுள் என்று தோன்றுமாறு நமக்கிடையே இருந்து வரும் தைவத்தின் ஸந்நிதிகளுக்கெல்லாம் யாத்திரை செய்து, அங்குள்ள தைவங்களையெல்லாம் பாடி, நம் நாட்டுஸ்தலங்கள் எல்லாவற்றினுடைய 'பாடல் பெற்ற க்ஷேத்ரம்' என்ற பெருமையை புதுப்பித்த இந்த தீக்ஷிதரை அறுபத்து நாலாவது நாயன் மாராகவே சொல்ல வேண்டும். திருப்பதி, காளஹஸ்தி, திருத்தணி துவங்கி, ஸேது, சபரிமலை வரைக்குமுள்ள இவருடைய க்ஷேத்திரப்பாடல்கள், ஒவ்வொன்றும் ஸ்தலமாஹாத்யங்களின் சுருக்கங்களாய் விளங்குவது ஆராய்ச்சியாளருக்கு மிகவும் உதவியானதோர் விசேஷம். இவ்வாலயங்களிலுள்ள மூர்த்திகளை இவர் அந்தந்த ஆகம சாஸ்த்ர முறைப்படி வர்ணித்திருப்பதால், இவருடைய கீர்த்தனங்கள் உபாஸனைக்கு உதவும் த்யானச்லோகங்களாய் விளங்குவது அனுபவஸித்தம். ஸ்தோத்திரங்கள் பாடி, பாராயண மார்க்கத்தைக் கையாண்டு கடைத்தேறும் வழியை இவர் தம் பாட்டுகளால் விளக்கியதை இவருடைய நவக்ரஹ கீர்த்தனங்களின் வரலாறு நன்கு தெளிவுபடுத்தும். துதியாய் கையாள இவருடைய ஸாஹித்யம் போன்றவையே மிகவும் உதவும். வெறும் பகவத் குண நாமாக்களைப் பாடும் பாட்டென்று இவற்றை அலக்ஷ்யம் செய்ய இடமில்லை; ஏனெனில் பகவானை துதி செய்யும் விஷயத்தில் விஷ்ணு ஸஹஸ்ரநாமா போன்ற துதிகளுக்குள்ள வீர்யம், பாவ - வைசித்ர்யம் கொண்ட கவிகளின் கவனம் நிரம்பிய ஸ்தோத்திரங்களுக்கு இல்லை என்பது எல்லோரும் ஒப்புக்கொள்ளும் உண்மையே. இவ்வுபகாரத்தை மக்களுக்குச் செய்யவே நம் உத்ஸவங்களிலும், புண்ய பூஜா தினங்களான வரலக்ஷ்மீ வ்ரதம், ஸரஸ்வதீ பூஜை, விநாயக சதுர்த்தி முதலியவற்றில் நம் மக்கள் பாடுவதற்கான பாட்டுக்களையும் தீக்ஷிதர் அருளியிருக்கிறார்.

ஸங்கீத ஸம்ப்ரதாயத்திலும் அவர் வந்த தலைமுறையில் நிரம்பி கிடந்த செழிப்பும், சிறப்பும்தான் என்ன? கர்னாடக சங்கீத சாஸ்த்திரத்தின் எழுபத்திரண்டு மேளகர்த்தா என்ற அஸ்திவாரத்தைப் போட்ட வேங்கடமகியின் சிஷ்ய பரம்பரை; இதன் அமைப்பை முழுதும் விளக்க ராகப் பெயர்கள் வைத்து ஏராளமாய் மேள ஜன்ய ராக கீர்த்தனங்களைச் சாஸ்த்ரமாகவே செய்து கொடுத்தார்.

உசேனி ஸ்வரஜதியை முதலில் இயற்றிய மெரட்டூர் வீரபத்ரய்யா என்ற ஸங்கீத ஸிம்மத்தினிடத்தில் கலை கற்றவர் இவர் தந்தை ராமஸ்வாமி தீக்ஷிதர். நூற்றெட்டு ராக தாள மாலிகை யென்ற பெரும் இசைக் கோபுரத்தை எழுப்பிய மஹா சில்பி. தம்பி பாலு ஸ்வாமியோ ஐரோப்பிய பிடிலைக் கர்னாடக வாத்யமாய் பண்ணிய முதல்வர். ஸ்வயம் காசி சென்று வடக்கு ஸங்கீதத்தின் வழிகளை நன்குணர்ந்த அனுபவசாலி. ''வைணிக காயக'' என்று தன்னைச் சொல்லிக் கொள்ளும் வீணாப்ரவீணர் அமைப்பிலும் யதி விசேஷங்கள், மத்யமகாலம் முதலிய வேலைகளைக் கொண்ட இவர் கீர்த்தனங்களை பழையப்ரபந்த லக்ஷணங்களைக் கொண்டு ஆராய்ந்து பார்க்க வேண்டும். 'பண்டிததர குருகுஹ' என்று தீக்ஷிதர் ஒரு க்ருதியில் தன்னைச் சொலிக் கொள்வதை கவனிக்க வேண்டும். தீக்ஷிதர் பெரும் பண்டிதர்; இவருடைய கலையை உணர இதே திறவுகோல்; இந்த புலமையின் அறிகுறியே தீக்ஷிதர் தம் ஸாஹித்யத்திற்காகக் கையாண்ட ஸம்ஸ்க்ருத பாஷையும்.

தீக்ஷிதர் கவிபோல் பாவவிந்யாசம் செய்யமுற்பட்டவரல்ல என்றாலும், ஆங்காங்கு அழகிய உயர்த்த கருத்துக்களையும், உபநிஷத், மந்தர, தந்த்ர, சாஸ்த்ர உண்மைகளையும் தன் ஞான அனுபவங்களையும் தம் உருப்படிகளில் வைத்திருக்கிறார். ஒரு க்ருதியில் கடவுளை 'அறிவாளிகளின் மனக்கோபுரங்களிலிட்ட நந்தாவிளக்கே' ('மதிமதாம் ஹ்ருதய கோபுரதீப') என்கிறார், சந்திரனைப் பார்த்து ஸாதுக்களின் ஹ்ருதயம்போல் குளிர்ந்து, இன்பத்தைப் பயக்க வல்லதாயிருக்கிறது'— 'ஸாது ஹ்ருதய சத்ருசம்' என்று பாடியவரின் மனது எவ்வளவு தூயதாயும் மேன்மையான நிலையிலேயே உள்ளதாயு மிருந்திருக்க வேண்டும் பாருங்கள்!

இந்த யோகியின் க்ருதிகளில் அடிக்கடி வரும் யோக நுட்பத்தை ஒருவாறு உணரவேண்டுவது அவசியம். 'திருவாரூரில் பிறந்தார்' என்று கதைக்காகச் சும்மா சொல்லிக்கொண்டிருப்பது ஒரு உபந்யாஸகர், பாவம், தனக்கு மிக அருவருப்பாய் இருக்கிறதென்றார். அது அப்படியல்ல. இவர் திருவாரூரில் பிறந்தார், இவர் ஜன்மதினம் திருவாரூர் த்யாகேசன் நடிக்கும் வஸந்தோத்ஸவ தினம். இவர் தந்தை ஹம்ஸத்வனி என்ற ராகத்தைக் கண்டவர், என்ற இவ்வரலாறுகளில் உள்ளே ஆழ்ந்து கிடக்கும் யோகநுட்பத்தை ஆராய்ந்து பார்க்கவேண்டும். திருவாரூர் த்யாகராஜன் நடிப்பது 'அஜபா' என்ற உயர்ந்த யோகவித்தையை விளக்கும் ஹம்ஸநடனம். ஹம்ஸ மந்திரம் 'ஹம்ஸ: ஸோ'ஹம்' 'நான் அவன் அவன், நான்' என்ல அத்வைத மஹா வித்யை. 'அஜபா' என்றது இதன் யோகம். ஆத்மாவானது 'அஹம் ஸ; ஸோ'ஹம்' என்ற ஒலி

யோடு உச்வாஸம், நிச்வாஸம் என்று உள்ளே போய் வெளியே வரும் ப்ராண வாயுவின் போக்குவரத்தான லயத்தில் நிருத்தம் செய்வதே ஆரூரில் மஹாவிஷ்ணுவின் மார்பில் வீற்றிருந்து அவருடைய மூச்செழுச்சியினால் ஆடும் தியாகராஜ மூர்த்தியின் உட்பொருள். 'ஹம்ஸ நடன த்யாகேசா', 'அஜபா நடன த்யாகேசா' என்று குழந்தைகள் முதற்கொண்டு திருவாரூரில் பாடும் உண்மை இதே. இந்த யோக வித்யையை அப்யஸித்து கடவுளோடு அத்வைதமான ஸாக்ஷாத்காரத்தைப் பெற்றிருந்ததால் தான் தீக்ஷிதர் த்யாகேசன்மேல் செய்திருக்கும் உருப்படியொன்றில் 'த்யாகராஜன் அருளால் ஸர்வக்ஞன் நான்' என்கிறார்; குருநாதனான குஹக்கடவுள் மேலெழுதிய கீர்த்தனமொன்றில் "குஹனே நான்" என்கிறார்.

திருவாரூர் மூலாதார க்ஷேத்ரம் எனப்படும் கொள்கையும் இதே யோக தத்துவத்தையே சொல்லும். இந்த 'மூலக்கனலை' எழுப்பி, சிரஸ்ஸிலுள்ள ஸஹஸ்ரார பத்மத்தை மலர வைத்து அதினின்றும் பெருகிய அம்ருதத்தைப் பருகியவராகையாலே, தமது க்ருதியில் அடிக்கடி 'கமலஜாநந்த' என்றும் 'மாமக ஸஹஸ்ர கமலாஸீனோ மாதுர்ய கானம்ருத பானோ'—என்று, 'என் ஸஹஸ்ரார கமலத்தில் வீற்றிருந்து என் கான மதுவை குடிப்பவன்' என்றும் தன் குருநாதனைப் பாடியிருக்கிறார். இசை விளைவிக்கும் இன்பமும், ஆத்மாவின் ஆனந்தமே என்றும் இங்கு விளக்கினார். 'த்வாவிம்சச்ருதி 'ஸ்வரஸ்வரூபிணி', 'மாணிக்யவல்லகீதாரிணி' என்று எந்த ஸங்கீத ச்யாமளையை வழிபட்டாரோ அவளே 'பாச மோசனியாய்' அவரை தீபாவளியன்று சாச்வதமான தீபவொளிக்கு கொண்டு போய்ச் சேர்த்தாள் என்பதில் என்ன சந்தேஹம்!

MUTTUSWAMI DIKSHITAR[1]

(1775-1835)

V. RAGHAVAN

MOST concerts of Karnatic music open with the song *Vatapi-Ganapatim*, a Sanskrit composition on Ganesa. This would form a suitable introduction to an account of the great Karnatic composer, Muttuswami Dikshitar, the bi-centenary (March 18, 1975) of whose birth is being celebrated all over the country. The language of the song reflects the classical heritage, and its theme the religious background, the esoteric erudition and their special features which marked out its composer, Muttuswami Dikshitar. The *raga* of the song, Hamsadhvani, is the creation of his father Ramaswami Dikshitar and shows that our composer did not burst into glory in a vacuum but was a natural high-point in the tide of musical creativity that was gradually rising in the 17th and 18th centuries in the Cauvery Delta, under the Nayak and Mahratta Rulers of Tanjore. It would take a separate article to dwell on the personality of Ramaswami Dikshitar (1735-1817). He was a leading, versatile, masterly and venturesome composer, among many such who strode the stage of the pre-Trinity[2] period of Karnatic music.

On the side of *lakshya* (singing and composing), the father, Ramaswami Dikshtar, was apprenticed under Merattur Virabhadrayyā. At that time one could not think of a greater guru than him. On the side of *lakshana*, Ramaswami Dikshitar sought at Tiruvidaimarudur (Madhyarjuna) Venkatavaidyanatha Dikshita, a descendant of the Panini of Karnatic music, Venkatamakhin. Thus on the side of theory and its evolution Ramaswami Dikshitar strengthened the Melakarta scheme formulated by Venkatamakhin, a task which his son Muttuswami Dikshitar carried out more fully and systematically through his compositions. Ramaswami Dikshitar composed *tana varna*-s, many *pada varna*-s for dance, using in one of them (*Sarigani* in Todi), for the words of the *sahitya*, just the

---

[1] Courtesy: Quarterly Journal, National Centre for the Performing Arts, Bombay.

[2] Tyagaraja (1767-1847), Muttuswami Dikshitar (1775-1835), and Shyama Shastri (1762-1827).

seven letters of the *svara*-s; some *kirtana*-s and, above all, the long *ragamalika*-s in which he revelled. One such was on Lord Venkatesa at Tirupati in 48 *raga*-s (*Manasa veretarula*), one was on Goddess Minakshi at Madurai in 40 or 44 *raga*-s and there was the *magnum opus* not only of his creations but of the whole world of Karnatic music, the one in 108 *raga*-s and *tala*-s (*Ashtottara-sata-raga-tala-malika*). This composition is not only remarkable for its sheer length but also technically rich and significant for the employment of rare *raga*-s and closely related *raga*-s and the seven *Suladi* and the *Marga tala*-s. What is more, the names of the *raga*-s and *tala*-s are skilfully worked into the Telugu text of the composition through double meaning (*slesha*); unfortunately this has come down to us only upto the 61st *raga*; in a song in Gangatarangini, he has a text which, when read normally and in the reverse order, yields the same text. There is a Tamil saying that the offspring of a tiger cannot be a cat. Such was the eminent father of whom Muttuswami Dikshitar was born.

Ramaswami Dikshitar belonged to the *Kasyapa Gotra* and to the class of *Smarta* Brahmanas or Tamilnadu called *Vadamas*, and his ancestors used to live at a sacred place called *Virinchipuram* in North Arcot District. His father was Venkatesvara Dikshitar and his mother Bhagirathi. The political conditions in the northern districts of Tamilnadu at that time were in a disturbed state and Ramaswami Dikshitar left for the more secure *Choladesa*. It was a time when, for scholars, poets and artists, all roads led to Tanjavur. From the time of the Nayak Rulers, the Cauvery Delta had drawn stalwarts in music and dance from Andhra: and the Mahratta rule that followed continued the patronage to the arts and led to the inflow of musicians from Maharashtra and the mingling of North Indian *raga*-s and the enrichment of the art. Ramaswami Dikshitar first went to Govindapuram, the well-known centre of the *Bhajana-sampradaya*; after paying visits to a few other places and staying for some time at Mayuram, he settled finally at Tiruvarur, a historical site hallowed from the Chola times; it was redolent with the traditions of music and dance centering round the large temple of Tyagaraja. It was the famous annual festival at the temple of Tyagaraja which drew Dikshitar to Tiruvarur. Tiruvarur was the devotional capital of the Mahratta rulers of Tanjavur and the reigning king of the time heard Ramaswami Dikshitar's music and extended his patronage to him. The *tana* and *pada varna*-s of Ramaswami Dikshitar on God Tyagaraja bear out that the composer had chosen Tiruvarur for his stay, The tradition at the Tiruvarur temple is that the order and details of the music and music instruments during the different services of the day and during festivals and processions—followed to this day—were arranged by Ramaswami Dikshitar.

Ramaswami Dikshitar, with his Sanskrit and Vaidik background, led an austere life, enriched with practice of devotion and music. It has been recorded that on every Ekadasi and Ramanavami Dikshitar had the practice of singing the whole of the *Gitagovinda* of Jayadeva, a habit which he must have adopted from his days at Govindapuram, the centre of *Bhajana.* However, he was not blessed with any children till his fortieth year. Among the numerous shrines in the Tanjavur district, Vaidyesvarankoil is renowned for the fulfilment of yearnings of devotees and Ramaswami Dikshitar, with his wife Subbamamba (Subbulakshmi), went to that holy place and observed austerities before God Muddukumaraswami in the shrine there. Lord Siva Vaidyanatha and Lord Kumara blessed the devoted couple and soon after their return to Tiruvarur, Subbamamba conceived and a male child was born. It was the day of the Vasanta festival of God Tyagaraja and under the constellation *Krittika,* associated with Kumara (in the cyclic year *Manmatha,* and the month of *Phalguna*), our composer was born. As he was born by the grace of Muddukumara at Vaidyesvarankoil, he was named after the deity as Muttuswami. Sometime later, two more sons were also born to Ramaswami Dikshitar: Chinnaswami, also called after his guru, Venkata Vaidyanatha, and Baluswami. In the interval, between the two, a daughter named Balamba was also born.

Manali near Madras is famed from the times of the Pallavas and Cholas. A zamindar of Manali, Muddukrishna Mudaliar, was at that time a leading citizen of Madras. He used to function as the Dubhash (Agent) of the East India Co., and Governor Pigot (1755-63 and 1775-77), Muddukrishna's son Chinnayya (alias Venkatakrishna) succeeded to his father's office. Madras, by that time, had begun to play an important part in the patronage of music. Each of the leading temples in the city had a Dharmakarta (Head of Affairs) and this office was held by affluent landlords belonging to places in the neighbourhood of Madras. They attracted some of the famous musicians and dancers of the time.[1]

Manali Muddukrishna Mudaliar and his son had estates in the Cauvery Delta and had occasion to visit now and then Tiruvarur and its celebrated Temple. On one such occasion, the Manali Mudaliars were struck by the musical attainments of the Dikshitars and took them to Manali.

---

[1] See my article *Some musicians and their patrons about 1800 in Madras City* in the *Journal of the Music Academy,* Madras, Vol. XVI (1945) pages 127-136 and my edition of *Sarvadevavilasa* in the Adyar Library series (1957-58).

Life at Manali, under the affectionate and liberal patronage of Venkatakrishna Mudaliar, son of Muttukrishna Mudaliar, was musically a period of exhilarating activity for the Dikshitars. Many of the compositions, including the *108 Raga-tala-malika* of the elder Dikshitar, were inspired by this patron, whose name they bear as the *mudra*. A shower of gold coins (*Kanakabhisheka*) is said to have been given by the patron to Ramaswami Dikshitar for his 108 *Raga-tala-malika*. With Manali as centre, they visited neighbouring shrines like Kalahasti and Tirupati. At the former shrine, Ramaswami Dikshitar sang the *kirtana Vasivasi* in Sahana-Adi. Later Muttuswami Dikshitar was to sing here his Useni song on *Kalahastisa* and a song in Kalyani on the Goddess here, *Jnanaprasunambika*. At Tirupati, Ramaswami Dikshitar sang *Inka daya* in the rare Vegavahini. This piece, as also the *ragamalika* in 48 *raga*-s has a biographical reference; they were prayers to Lord Venkatesvara to restore to the second son Chinnaswami Dikshitar the eye-sight that he had lost for a time. Once, a scion of Venkatamakhin's line visited the Manali Mudaliar and tested the Dikshitars on the identity of a rare *raga*, but the Dikshitars could easily name it. The visitor recognised the Dikshitars as belonging to the same school. Ramaswami Dikshitar composed at once a *pada* (*Nanu parikshinchanela*) referring to the uncalled for test and set in the same *raga*.

In the company of the Dubhash of the English Company and the Governor, the Dikshitars had occasion to listen to European music from members of the English military band. It was at the instance of the Mudaliar that the third son of Ramaswami Dikshitar, Baluswami, learnt the European violin and after him, its use as an accompaniment for Karnatic music gained vogue. Muttuswami Dikshitar was likewise persuaded to compose Sanskrit *sahitya*-s for the Band Airs, including the English National Anthem: and in Sankarabharana, Muttuswami Dikshitar wrote on various Hindu deities thirty-seven of these simple and pleasing pieces which came to be called *Nottu-svara-sahitya*-s.[1]

It was during their stay at Manali that a Yogin named Chidambaranatha visited the Dikshitars. The Yogin took Muttuswami Dikshitar with him on a pilgrimage to Kashi (Varanasi).

---

[1] The replica for 'God Save the King' is on the Goddess of Music (*Santatam pahi mam Sangitasyamale*). 33 of these are printed by Subbarama Dikshitar in his *Balasiksha*; 6 of them are given by A. M. Chinnaswami Mudaliar in his *Oriental Music in Staff Notation* (1896); 36 of these in *Nottu Svara Sahityas of Muttuswami Dikshitar*. Ed. by Dr. V. Raghavan and P. Ramachandran. Music Academy, Madras, 1977.

According to Subbarama Dikshitar, Muttuswami Dikshitar stayed in the north for five years. This was an event of far-reaching importance for Muttuswami Dikshitar and his life. An opportunity came to him to listen to Hindustani music; his background was broadened, knowledge deepened and imagination fired with fresh ideas. The impact of Hindustani *raga*-s and the movement of the *dhrupad* style could be seen in his compositions.

On his return from Varanasi, it is said that Muttuswami Dikshitar first visited Tiruttani, a famous shrine dedicated to God Kumara, not far away from Madras and Manali. According to tradition, it was here that the blessing of Kumara, through which he was born, manifested itself for the second time and made Muttuswami Dikshitar the fluent and prolific composer that he became. When young Dikshitar was in meditation in the shrine at Tiruttani, God Kumara is said to have come to him as an elderly person, put sugarcandy into his mouth and vanished into the *sanctum sanctorum*. There is a series of eight compositions of Muttuswami Dikshitar in the eight declensions of Sanskrit, begining with the Nominative, on Kumara. These are considered as his first *kriti*-s; as these were sung as a result of this miracle, Dikshitar took Kumara or Guha as his teacher (Guru) and used the name "Guru-Guha" as the *mudra* in all his songs. The first of this series (*Srinathadi Guruguho jayati jayati*) is in Mayamalavagaula and the *raga* lends some weight to the tradition that this was his first *kriti*. The second in Anandabhairavi (*Manasa guru guha*) is a very well-known *kriti* and sung often. Others in the group are in rare *raga*-s like Padi, Sama, Balahamsa, Purvi, Bhanumati, (a *vivadi-mela raga*) and Udayaravichandrika. Whatever the story, on the side of the *sahitya* and thought, these songs already display a mind steeped in Vedanta and esoterie lore and on the side of music, they show already a theoretical flair, technical maturity and artistic perfection.

Soon after this, the Dikshitars left Manali for Tiruvarur. On the way they visited many famous shrines, such as Kanchi, Tiruvannamalai and Chidambaram and Muttuswami Dikshitar sang of the deities in these sacred places. At Kanchi, where they stayed for four years, they met a musician-devotee of Rama and advocate of the practice of singing the Lord's Names, the Advaitic Sannyasin Upanishad Brahmendra Yogin.[1] Muttuswami Dikshitar set to

---

[1] On him and his works, and place in the musico-devotional culture centering round Rama and the singing of the Lord's Name, see my long paper on him in the *Journal of the Music Academy*, Madras, XXVII, pp. 113-50; Introduction, *Spiritual Heritage of Tyagaraja* and edn. 1966, pp. 62 fn., 120; and my edition of his *Upeyanamaviveka*, Adyar Library, 1965.

music the *Ramashtapadi* composed by Upanishad Brahmendra. Of *kriti*-s sung by Dikshitar in Kanchi, *Chintaya makanda* in Bhairavi on Ekambaranatha, *Kanjadalayatakshi* in Manohari and *Nirajakshi Kamakshi* in Hindolam on Kamakshi and *Varadarajam upasmahe* in Saranga on Varadaraja are most popular. Equally well-known are his Tiruvannamalai song *Arunchalanatham* (Saranga) and *Ananda-natana-prakasam* (Kedara) on Nataraja at Chidambaram.[1] On Govindaraja (Vishnu) in the same shrine, by the side of Nataraja, he sang in Mukhari *Govindarajam upasmahe* and another in the rare Mecha Bauli *Govindarajena*. At Vaidyesvarankoil, with which his birth was specially connected, he sang the well-known song on Goddess Balambika in Kalyani. *Bhaja re re chitta Balambikam*. Some time after reaching Tiruvarur, the father Ramaswami Dikshitar passed away (in 1817).

Muttuswami Dikshitar decided to stay on at Tiruvarur as he was deeply devoted to God Tyagaraja and Goddess Kamalamba. The single largest group among the songs of Dikshitar is on Tyagaraja, Kamalamba and other deities within Tyagaraja's big temple or in different parts of the town of Tiruvarur. The most notable of Dikshitar's Tiruvarur *kriti*-s 'are the series of eight songs in eight *Vibhakti*-s on Tyagaraja; the five on the five *Linga*-s within the temple representing the five elements (*pancha bhuta*-s): earth, water, light. air and ether; the series in eight Gaulas on the Goddess Nilotpalambika; the pieces on the different forms of Ganesa and the celebrated Navavarana *kriti*-s (9+2=11) on Kamalamba and the equally celebrated *kriti*-s on the planets. There is hardly a shrine, big or small, at Tiruvarur, inside or outside the temple, of which Dikshitar did not sing. Of the eight pieces on Tyagaraja, the fourth (*Tyagarajaya namaste*) in Begada is widely sung and three other pieces are in rare *raga*-s: Salaga Bhairavi, Rudrapriya and Viravasanta. In the Navavarana series on Kamalamba which have preliminary and concluding pieces in addition, the two in Ananda Bhairavi (*Kamalamba samrakshatu mam*) and Kalyani (*Kamalambam bhaja re*) are best known; two songs in this series are in Ghanta, a rare *raga,* and Ahiri. The Gaula series on Nilotpalamba employs Narayana-, Riti-, Kannada-, Kedara-, Mayamalava-, Purva-, Chaya-, Gaulas; besides the simple Gaula. *Mahaganapatir avatu mam* in Gaula, *Sri muladhara chakra vinayaka* in *Sri*, *Panchamatanga-mukha* in Malahari, *Vallabha-nayakasya* in Begada and a few others

[1] Along with the Huseni piece at Kalahasti, the Saranga piece at Tiruannamalai, and the Bhairavi piece at Kanchi, this forms one of the five pieces on the Siva Lingas representing the five elements, earth, etc. The fifth one, to be mentioned later, is *Jambupate* in Jambukesvaram, Tiruchi.

are on the different forms of Ganapati in the temple here. Among the 63 Tamil Saiva Saints known as Nayanmars, Sundaramurti stands in a special relation to Tyagaraja and on his icon in front of Tyagaraja, Dikshitar sang a piece in the rare Takka *raga*. The oft-sung *Dakshinamurte* in Sankarabharana is on Dakshinamurti in the outer courtyard of the temple. Outside the South *Gopura* is the shrine of Durga on whom he sang *Dum Durge* in Sriranjani.

Within the inner courtyard of Tyagaraja's temple, there are the Nine Planets (*Nava Graha*-s). Among Dikthitar's dear pupils at temple was Tambiappan, the artist who played *Suddhamaddalam*, which is the only kind of drum that could be used before Tyagaraja. Tambiappan was afflicted with an acute pain in the stomach and the guru, who was proficient in astrology, found that the affliction was due to a bad period in his disciple's horoscope. Desiring to cure him of the pain, Dikshitar composed *kriti*-s on the seven planets, Sun to Saturn, and asked him to sing them regularly. Tambiappan followed his guru's advice and was cured. Like the Navavarana series on Kamalamba, the series on the Planets[1] is also greatly cherished by devotees of Dikshitar. The series, which starts with the song on the Sun in Saurashtra and ends with the one on Saturn in Yerukala Kambhoji, includes one in the rare Paraz, the piece on Venus. The seven pieces are set in the seven Suladi *tala*-s. The *sahitya* of the *kriti*-s epitomises the *Jyotisha* and *Mantra Sastra*-s.

Dikshitar inherited from his father his music but unlike his father, he never courted patrons or sang their praise. In Tiruvarur, an anecdote is narrated about a *Devadasi* pupil of his, Kamalam by name, who was connected with the Tyagaraja Temple. One day, seeing that her guru was in need of household provisions, she proposed to sell some of her own jewels and purchase the provisions. When Dikshitar got an inkling of her intention, he prevented her and said in a song that God Tyagaraja would come to his help. In his *kirtana* in Lalita on the Goddess of Wealth, Dikshitar says in the *pallavi* "I resort to the golden Lakshmi and shun the support of inferior man" (*Hiranmayim Lakshmim bhajami*; *Hinamanavasrayam tyajami*). It is said that a miracle soon occurred; a state official from Tanjavur who had proposed to visit Tiruvarur cancelled his visit; the provisions that had been collected for his reception were turned by the local officer to the most deserving person at Tiruvarur, Muttuswami Dikshitar. Outside of his *kriti*-s in Sanskrit on the Deities, Dikshitar did not, like his father, compose in other forms or in the customary Telugu. But, perhaps

---

[1] The two on the nodal planets Rahu and Ketu are later additions to this group.

for the sake of this pupil of his, the Temple Dancer Kamalam, Dikshitar composed a Telugu *varna* in Todi (*Rupamu juchi*) and a Telugu *daru, Ni sati* in Sriranjani which Kamalam must have danced. Both these pieces, printed in the *Sangita Sampradaya Pradarsini*, are couched in the accepted love-theme and style of expression of dance compositions. While the former is on God Tyagaraja, the latter is on Valmikesvara at the adjacent shrine, forming the *Kshetra Linga* of Tiruvarur, and embodies, in true Dikshitar style, the elements of *Kshetramahatmya*.

In Tiruvarur, there was the Mirasdar Vaidyalinga Mudaliar, who had his estate in the neighbouring village of Kulikkarai. He became attached to Dikshitar and took him, during the annual festival, to the temple of Visvanatha and Annapurna at his village. Here was sung the well-known song *Ehi Annapurne* in Punnagavarali. Rarely sung but more important is the *ragamalika* in 14 *raga*-s on Lord Visvanatha that Dikshitar composed here; instead of praising Vaidyalinga, Dikshitar praised the Deity in the temple and referred in passing to Vaidyalinga maintaining the Temple. Muttuswami was not attracted to composing *ragamalika*-s. the *forte* of his father, but the one that he gave us on Visvanatha deserves special notice. It employs 14 *raga*-s beginning with Sri; the *pallavi* has two *raga*-s, Sri and Arabhi, each in two lines of on *avarta*, the second being in Madhyamakala. The same plan is followed in the *anupallavi* in four *raga*-s: Gauri, Nata, Gaula and Mohana; but at the end, after Mohana; a *viloma* passage takes us through the same four *raga*-s of the *anupallavi* and the two of the *pallavi* in reverse order, back to Sri. The *charana* is in 8 *raga*-s: Sama, Lalita, Bhairava, Saranga, Sankarabharana, Kambhoji, Devakriya and Bhupala, and these are again taken in reverse order in a Madhyamakala *sahitya*, back to the *pallavi* in Sri. There are three other, less known, *ragamalika*-s of Muttuswami Dikshitar: one in ten *raga*-s (Nata, Gaula, Sri, Arabhi, Varali, Kedara, Vasanta, Surati, Saurashtra and Madhyamavati), on the ten *avatara*-s of Vishnu (*Madhāvo mam patu*), another on Devi in four *raga*-s (Saurashtra, Vasanta, Surati and Madhyamavati) and the third, the shortest, with the *raga*-s not known, *Purna-chandra-bimbavadane* on Kamalamba of Tiruvarur.

Like his father, Muttuswami Dikshitar also helped to organise the music of the Tyagaraja Temple. In a song in Sri, Dikshitar provides an index of the festivals of the temple, beginning with the hoisting of the flag. It is the practice of the Nagasvaram artists of the temple to play particular *raga*-s and compositions of Dikshitar at specific places in the temple and at specific times of service and processions. The practice started from this period under the guidance of Dikshitar himself. Among the numerous music

compositions produced in imitation of the *Gitagovinda* of Jayadeva is one on Siva called *Siva-gitimalika* by Chandrasekharendra Sarasvati, the Sankaracharya of Kanchi Kamakoti Pitha at that time.[1] There is a tradition in the temple of playing on the flute the songs of this composition and both the Dikshitars, Ramaswami and Muttuswami, seem to have been responsible for the musical settings of this composition and its rendering in the temple.

Dikshitar's movements were on the plan of those of the Tamil Saints, the Nayanmars, Alwars, Arunagiri and others; his life was a continuous series of pilgrimages. Even when staying at Tiruvarur, he regularly visited the nearby shrines. Among his compositions the more important *kriti*-s and those that are more often sung relate to neighbouring shrines. On the southern boundary of the town is a commercial centre called Vijayapuram and on the Renuka Devi here, Dikshitar sang a piece in the rare Kannadabangala. A little farther, on the outskirts of the town is a local Tirupati called *Pulivalam* and on Venkatachalapati here, he composed a song in Kapi, using Sanskrit and Tamil in the mixed diction known as Mani-pravala; two more pieces were also sung at this shrine. On another side of Tiruvarur, towards the west, is the sacred place known as Tirukkannamangai; the Vishnu-Deity here, Bhaktavatsala, evoked an elaborate composition, packed with details of the temple including its architecture, in the *Mela raga* Vamsavati.

Going east from Tiruvarur, at the village of Kivalur, Dikshitar sang his well-known Sankarabharana song *Akshaya-linga vibho,* which is associated with a miracle of the closed door of the sanctum opening for Dikshitar. Sikkil, his next stop, is famous for the beautiful image of Kumara referred to as *Sringara Vadivelan* and Dikshitar sang on this Deity his rare Ramamanohari *kriti, Sringara saktyayudha*. Nagappattana on the sea-coast is a historic centre, famous also for its religious associations, *Saiva, Sakta* and *Vaishnava*; some well-known songs of Dikshitar relate to the Deities here; *Amba Nilayatakshi* in Nilambari, *Saundara-rajam asraye* in Brindavana Saranga and *Kayarohanesam* in the rare Devagandharam (different from Devagandhari).

Mannargudi, reputed as the Southern Dvaraka with its beautiful icon of Rajagopala, was the place where many musicians of the Tanjore Court lived. The Deity Rajagopala is the subject of *kriti*-s

---

[1] I have recently re-edited this work, comparing fresh manuscripts of it.

and *pada*-s of several composers. The well-known *Sri Rajagopala* in Saveri, *Balagopaia* in Bhairavi and the little known but beautiful *Srividya Rajagopalam* in the rare *raga* Jaganmohanam (38th *Mela raga* and different from the popular Jaganmohini under the 15th) are Dikshitar's Mannargudi *kirtana*-s. En route is Nidamangalam and the Rama in the temple here brought forth the fine creation in Hindola-vasanta, *Santanaramasvaminam*. The Bauli *kriti* in dawn-like serenity and sublimity, *Parvati-Paramesvarau vande,* is evidently on the Primordial Parents of the Universe at Vedaranyam, another historic shrine on the sea-coast near Tiruvarur in the south-east, the scene of a second celebration of the marriage of Siva and Parvati for sage Agastya.

Mayuram, to the north of Tiruvarur, is one of the major *kshetra*-s of the Cauvery Delta and Ramaswami Dikshitar had stayed there for some time. Dikshitar too, must have stayed there and he composed on Goddess Abhayamba of this place a series of *Navavarana kriti*-s, comparable to the ones on Kamalamba at Tiruvarur. In two of these, the well-known piece in Kalyani, (*Abhayamba*) and an Ananda-bhairavi *kriti* on Siva here (*Abhayamba-nayaka*). Dikshitar mentions one Nagalinga, a local magnate who, like Vaidyalinga (Mudaliar) of Tiruvarur, was a Trustee of the temple and became evidently devoted to Dikshitar. A separate piece in Sri on Abhayamba is in mixed Sanskrit-Telugu Tamil *Mani-pravala*. *Vadanyesvaram* in Devagandhari relates to Vallalar-koil in Mayuram. *Marakoti* in Arabhi is on the magnificent Krittivasa-icon at Vazhuvur near Mayuram; similarly on the outskirts on another side of Mayuram is Terazhandur, on the Ranganatha at which place he sang the well-known Hamir Kalyani song *Parimala-ranganatham*.

Dikshitar must have sojourned in Kumbhakonam for some time not only because it was a city of temples but also because of the Sankaracharya of Kanchi Kamakoti Math, who had migrated there from Kanchi for the same reasons that led to Ramaswami Dikshitar's migration. Numerous songs of Dikshitar relate Kumbhakonam and the numerous shrines that stud its neighbourhood. Lord Kumbheshvara was sung in a *kriti* in Kalyani and the majestic Goddess Mangalambika in a *kriti* in Ghanta (*Mangalambikam*).

Swamimalai near Kumbhakonam is one of the six traditionally hallowed shrines of Kumara and, therefore, had an additional attraction for Dikshitar who stood in a special relation to 'Guru Guha'. On the imposing Brahmachari-icon of Kumara here,

Dikshitar sang his well-known Bilahari song *Sri Bala Subrahmanya* and *Sri Svaminathaya* in Kamas. On another side of Kumbhakonam is the equally sacred Madhyarjuna (Tiruvidaimarudur) of Lord Mahalinga and Goddess Brihatkuchamba. In the rare Pharaz, Dikshitar sang here *Chintaye Mahalingamurtim* and again a shorter piece, without *anupallavi,* in Athana. The better known Dhanyasi song *Paradevata* was sung on the Goddess here. At the Kshetra called Srivanchyam, Dikshitar seems to have stayed for some time. *Srivanchinatham* in Surati on the Siva here and *Mangalambikayai* in Malavasri, and *Sri Mangalambike* in Kalyani on the Goddess here are known.

We have yet to mention Tanjavur, the capital of the Mahratta rulers and the centre to which all artists were being drawn Dikshitar's stay in the capital was of special significance for the musical activity which took on an accelerated tempo and a technical turn. It was not the court that was primarily responsible for his visit to Tanjavur It is said that the ruler invited him and the material advantages were tempting to other members of the family. But Dikshitar, with his vow not to resort to courts or *Nara-stuti,* expressed his feelings in three songs. In the one in Lalita (which has already been mentioned) he said he would appeal to the Goddess of Wealth and not seek mere man; in another in Dhanyasi, sung at Mayura, he had made the same affirmation, " I always seek God (Mayuranatha) and shun rulers of earth who are embodiments of Maya "; in yet another song, in Dhanyasi, associated with Tanjavur, he now declares that the Goddess of all auspiciousness Mangaladevata (Lakshmi) has honoured him and he needs no other honours. Without praising King Serfoji directly, as other composers vied to do, Dikshitar just referred to him in a song (in the *Mela raga* 40th Nabhomani) on Brihadisvara, as a devotee of the Lord.

The sojourn in Tanjore must have been considerably long. It brought Dikshitar into contact with the other two members of the Karnatic music Trinity, Syama Shastri who was living at the other end of the same West Main Street (where Dikshitar stayed) and Tyagaraja who was just seven miles away at Tiruvayyaru. Concrete evidence of the friendship of Syama Shastri is to be had in a *pada varna* in Sriranjani by Ramaswami Dikshitar (*Sami ninne*) which had long been with only one *svara* passage in the *charana*; as given and especially noted in the *Sampradayā-Pradarsini.* Syama Shastri himself composed the second *svara*-passage for this, Dikshitar composed another, and his brother Chinnaswami, the third, thus investing this composition with a unique halo. It also shows that the biographical detail that both his brothers

Chinnaswami and Baluswami had already left from Tiruvarur for Madurai has to be corrected.

The next important development is the meeting and close contact of Dikshitar and the four dance-masters of the Tanjore Court, namely Ponnayya, Chinnayya, Sivanandam and Vadivelu. They adopted Dikshitar as their guru. In 8 or 9 of his *kriti*-s, Ponnayya mentions with pride his being the disciple of 'Guruguha-murti'. This shows that the brothers held Dikshitar as an incarnation of God Kumara Himself. Also, Vadivelu, one of the brothers, who made a name for himself under Maharaja Svati Tirunal of Travancore, practised the violin which the Dikshitar brother Baluswami had first taken up.

Thirdly, Tanjavur, right from an early period and even in later times, was full of temples: it is a complex of townships and villages extending from the Big Temple upto the Vennar river. The Big Temple of Brihadishvara and Brihannayaki is of central importance. It was to this temple that the Ponnayya brothers were also attached; a *Kuravanchi* dance-drama by *Deva-dasi*-s was a regular feature here. In his compositions on the Deities in this temple Dikshitar mentions its connection with the Chola monarchs of the past (in the piece on Brihadishvara in Gundakriya) and with the contemporary ruler Serfoji.

Fourthly, Dikshitar resolved to compose a complete corpus of songs to illustrate the 72 *Mela-Janya* scheme according to Venkatamakhin, using the *raga*-names with the *Katapayadi*-prefixes of this school. Dikshitar's pupil Ponnayya, too, used the *Mela raga* names with the *Katapayadi*-prefixes of this scheme; for example, Dhuni-Bhinna-shadja and Saila-Desakshi. These are on the various Deities in Tanjavur City, Brihadishvara, Brihannayaki and Tyagaraja in the Big Temple, and Konkanesvara, Kamakshi, Venkatesa, Rama and others in the rest of the temples in the town, the temples in Karuttattangudi (Alaka) on the Vadavar river and those on the Vennar bank; Tiruvayyaru and its Pranatartihara and Dharmasamvardhani are also included in this series.

This series is not completely available and I shall give here a list insofar as I have been able to compile it. This is not only of much theoretical interest, but includes several well-known *kriti*-s; some are less known but beautiful ones; some are elaborate and others are short ones which dispense with the *anupallavi* (*Samashti-carana kriti*-s as they are popularly referred to).

No.	Name of *Mela Raga*	Deity
1	Kanakambari	Kamakshi, West Main Street
2	Phenadyuti	Dakshinamurti
3	Ganasamavarali	Brihadisvara
4	Bhanumati	Brihannayaki
7	Senagrani	Jnanambika in Konkanesvara Temple in West Main Street
10	Natabharana	Visvanatha in South Main Street
11	Kokilarava	Kodanda Rama on Vadavar bank
12	Rupavati	Krishna
14	Vati Vasanta Bhairavi	Prasanna Venkatesa
17	Chayavati	Anandavalli on Vennar Bank
21	Kiranavali	Brihadisvara
23	Gauri Velavali	Kamakshi
30	Nagabharana	Tyagaraja-Brihadisvara
32	Ragachudamani	Sveta Ganapati in the East Gate Market
33	Gangatarangini	Varadaraja, East Main Street
34	Bhogacchaya Nata	Brihannayaki
37	Saugandhini	Kamakshi
40	Nabhomani	Brihadisvara
41	Kumbhini	Brihannayaki
42	Ravikriya	Brihannayaki
46	Stavaraja	Brihadisvara
48	Jivantika	Brihadisvara
49	Dhavalanga	Brihadisvara
50	Namadesi	Dharmasamvardhani at Tiruvayyaru
52	Ramamanohari	Brihannayaki (in Sanskrit-Telugu *Mani-pravala*)
57	Sumadyuti	Brihannayaki
59	Dhamavati	Brihannayaki
62	Ratipriya	Govindaraja (in Tanjavur)
64	Bhushavati	Brihannayaki
67	Santanamanjari	Brihannayaki
72	Rasamanjari	Kamakshi

This concluding song mentions expressly the 72 *Mela*-s or *raganga*-s, which proves again that this was a series specially undertaken by Dikshitar for illustrating Venkatamakhin's 72 Melakarta scheme.

We may note also the *kriti*-s which Dikshitar composed in Tanjavur in the *Janya raga*-s under the different *Mela*-s.

Salanganata	Kamakshi
Gundakriya	Brihadisvara
Manji	Kamakshi
Andhali	Brihannayaki
Dhanyasi	Lakshmi (in Varadaraja temple)

The missing ones in the *Mela*-series could probably be found in the manuscripts of the family of Dikshitar's descendant Baluswami and pupils, the Ponnayya Brothers, and it is up to their descendants, Sri Kittappa and Sri Sivanandam, to search for them in their ancestral home and help us in our researches.

A further interesting fact revealed here is that during his stay in Tanjavur, Dikshitar combined with the task of illustrating the 72 *Mela*-s, an exposition through the *kriti*-s of the continuous story of the *Lalitopakhyana* relating to the cult of *Srividya* in which Dikshitar was an initiated worshipper and *Sadhaka*. The following *Mela raga* pieces probably belong to this *Lalitopakhyana* series: 19. Jhankarabhramari, 35. Saila Desakshi, 43. Girvani, 44. Bhavani, 54. Vamsavati, 58. Desisimharava (Lakshmi), 60. Nishadha (Siva), 63. Gitapriya (Kumara), 66. Chaturangini, 68. Joti, 69. Dhauta panchama, 70. Nasamani, 71. Kusumakara (Siva-Kamesvara).

The following in *Janya raga*-s, on Devi, in short form, perhaps belong to the same series: Devaranji and Maruva (15) and Navaratnavilasa (20th).

Dikshitar probably visited Tyagaraja's Tiruvayyaru more than once as some more songs of his on Pranatartihara (Nayaki) and Dharmasamvardhani (Madhyamavati) reveal.

From Tanjavur Dikshitar returned briefly to Tiruvarur or went on directly to Tiruchirapalli. He had only one child, a daughter, who had been given in marriage in Tiruchirapalli. This place is anather big citadel-complex of religion and devotion in the Tamil country. It has three great temples, of Matribhuta and Sugandhikuntalamba on the rock-fort; of Jambukesvara and Akhilandesvari in the centre and Ranganatha beyond, encircled by the Kaveri and Kollidam rivers. Dikshitar sang in Kannada *Sri Matribhutam,* referring to the episode of the God taking, in his infinite compassion, the form of the 'mother' of an unfortunate young woman in confinement when her real mother was delayed by the floods in the Kaveri, and helping her during the delivery of the child. In the rare *raga* Kuntala, he sang of the Goddess in Matribhuta's temple. At Jambukesvaram (Tiruvanaikka), the celebrated *kriti* in the Hindustani *raga* Iman, (*Jambupate*) was sung; on the renowned Akhilandesvari in this

sang in Begada, *Sri Matah Sivavamanke*; the high sanctity and spiritual power of the icon here is due to the *Srichakra* having been inlaid by Adi Sankara himself in the ear-rings (*tatanka*) of the Goddess and the *sahitya* of Dikshitar is couched in appropriate dignity and evocative Vedantic phrases. Recently a Dvijavanti (Jaijaivanti, another Hindustani *raga* handled by him) piece on Akhilandesvari has also gained much popularity. The famous *kriti*-s on Ranganatha are *Ranganayakam* in Nayaki and *Srirangapuravihara* in Brindavana Saranga; and *Sri Bhargavi* in the rare Mangala Kaisiki on the Goddess here.

Ahead of Tiruchi, the Kaveri being very wide, the area is called *Akhanda Kaveri* and on either side of the river here, near Kulittalai, there are three holy shrines to be worshipped in order in the morning, noon and evening. They are Kadambesvara, Ratnachalesvara and Vinganatha, the latter two on the hills. Dikshitar has on the Deities in this triad of temples: *Nilakantham bhaje* in Kedaragaula, a well-known song, is on the first; on the Goddess here, *Balakuchamba*, there is a small piece in Surati; and on Ratnachalesvara, one in Mukhari (*Pahi mam Ratnachalanayaka*), also sung often.

The Dikshitar Brothers constituted a musical Trinity within the family. Chinnaswami and Baluswami were also gifted musicians although their output of compositions was meagre. After a brief stay in Tanjore, the two younger brothers left for Madurai and there was little news of how they were doing. Sometime later Dikshitar heard some unconfirmed reports of Chinnaswami having passed away. Sadness set on Dikshitar and he resolved to proceed to Madurai and check if the news was correct. He learnt at Madurai that Chinnaswami was no more and Baluswami had, in sorrow, departed in the direction of Ramesvaram. Dikshitar conld not bring himself to leave so soon the ancient and sacred city of Madurai or the presence of Goddess Minakshi. The Deity inspired numerous songs of the composer and Devi-worshipper: he offered at the Devi's feet a whole series of *kriti*-s in the eight cases of Sanskrit, which included the rare *raga*-s Devakriya, Stavaraja and Simharava. Eight others on the Goddess included the oft-sung Varali *kriti*, *Mam ava Minakshi* and *Minakshi me mudam* in Gamakakriya, three in the rare Pharaz, Gauri and Devagandhara and one in an absolutely rare *raga* Syamala—*Syamalangi Matangi*. Four pieces on God Sundaresvara included one in Suddha Vasanta. Nearby is the hill shrine called Azhakarkoil and on Sundararaja here, he sang the well-known *kriti*, *Sri Sundararaja*, in Ramakriya; at the shrine in another neighbouring place, Pushpavana, he sang one in the rare Sauvira, *Sarasa Sauvira*.

The next destination for Dikshitar was Ramesvaram. A pilgrimage to the Setu, like a visit to the Ganga, is one of the objectives of life for the devout Hindu. In Dikshitar's case, there was the additional purpose of finding out the whereabouts of his surviving brother Baluswami Dikshitar. At Darbhasayanam, where Rama prostrated himself on the sacred grass expecting the sea-god to yield him a passage to Lanka, Dikshitar sang one of his fine pieces, *Sri Ramam Ravikulabdhisomam* in the old but rarely sung Narayana Gaula. *Ramanatham bhajeham* in Ramakriya sung at Ramesvaram is often heard in concerts.

At the Ramesvaram temple, he heard from a very aged person of a musician from the Chola-desa who had visited the shrine. He was told that the Raja of Ettayapuram, who was also at that time at the temple for worship was greatly pleased with his music and had taken him to his court. Dikshitar concluded that this musician must be his brother Baluswami and he started for Ettayapuram. Ettayapuram, a small Zamindari in Tirunelveli District, is, however, an important name in the history of South Indian music. Jt is famous for its patronage of musicians, dancers, poets and composers. On the way Dikshitar halted at a place named Sattur where he found the countryside parched by the failure of rains and a miracle is recorded of Dikshitar singing a new song and inducing rainfall. The text of the song *Anandamritakarshini* supports the tradition, as Dikshitar prays here to Devi, *sadyah suvrishtihetave tvam santatam chintaye Amritesvari, salilam varshaya, varshaya, varshaya* —"I think of you for the sake of immediate rains, O Goddess of *Amrita* (immortal elixir) pour, pour, pour the rains". The *raga* Amritavarshini, bearing an appropriate name, seems to be a new creation of Dikshitar. A second piece in this *raga, Himagirikumari*, has recently been discovered and it must have been composed by Dikshitar after this episode.

At Sattur, Dikshitar heard even happier news from persons going to Ettayapuram to attend a festive celebration. They said that the Raja had arranged for Baluswami's second marriage. Dikshitar reached Ettayapuram in time for the happy function. The Raja received Dikshitar with the respect and honour due to him and persuaded him to stay on and be the Guru and the guiding light of the Court. Dikshitar felt really moved and seemed for once to have stepped out of his vow; since he could not but sing a song saying that he was resorting to a king, he sang *Venkatesvara Eddappa Bhupatim asrayeham* in the rare *raga* Megharanji. But the text of the song is couched in double meaning and can easily be taken to refer to Lord Venkatesvara in his incarnation as Krishna in the Yadava line; indeed some of the epithets would go well only with the Supreme God. Not only does the *raga*'s name Megharanji

echo the earlier episode of Amritavarshini but the name Venkatesvara also recalls Sattur where the temple-Deity is Lord Venkatesvara. Apart from this, the passage in the song giving the *raga-mudra* suggests that the Raja honoured Dikshitar with a *Kanakabhisheka* (shower of gold coins) and gift of lands (*Kanchana-vrishti-prada-megharanjita-bahukshetram*).

The stay of the two Dikshitars with the Ettayapuram Raja in their later life is comparable to the stay of their father and the whole family with Manali Mudaliars in the early part of their life. There was the glow of real affection and a marked rise in the tempo of musical activity and creativity in which both the brothers and sometimes the patron also participated. The tutelary Deity of the Ruling House of Ettayapuram was also Kumara (Muruga) at the nearby cave temple of Kazhukumalai (Kankasaila). Dikshitar's song in Suddha Dhanyasi on this Deity has gained much popularity now (*Subrahmanyena rakshito'ham*).

I mentioned above the Tamil tradition of the six hill shrines of Kumara. One of these is Tiruchendur on the sea-coast in this part of the country. Dikshitar visited this famous shrine and sung there a Todi *kriti* (*Subrahmanyo mam rakshatu*). The headquarters of this region is Tirunelveli on the Tamraparni river. In the *raga*-s Simharava and Sankarabharana, Dikshitar offered *kriti*-s to Goddess Kantimati here. In the same temple he sang a Devagandhari song on God Salivatisvara. The Kambhoji piece on Kailasanatha and the one in Sriranjani on Devi Parvatarajakumari relate to a small shrine in another part of this town. The latter *kriti*, now better known, embodies several names of the Devi from the sacred *Lalitasahasranama-Stotra*. Another famous Agrahara here is Kallidaikkurichi and Dikshitar sang a piece in Abhogi on the Deity Lakshmivaraha here. Among the *kriti*-s of Dikshitar belonging to shrines in the Tirunelveli region, is the one in the very rare Narayana Desakshi *raga* on Sankara-Narayana at Sankara-Narayanarkoil.

Kerala, known for its traditions of *Bhakti* and sacred centres, was included in Dikshitar's pilgrimage. The famous Sasta (Ayyappan) at Sabarimala received homage from Dikshitar in a *kriti* in *raga* Vasanta (*Hariharaputram*); Padmanabha at Anantasayanam (Trivandrum), where one of his pupils, the dance-master Vadivelu flourished, received a *kriti* in Madhyamavati; similarly Guruvayur Appan (Narayana) was worshipped with a song in Todi. There is a Dikshitar *kriti* in Mohana on a form of Ganapati called Rakta-Ganapati and the song refers to Kerala as the region where the shrine of this rare Ganapati exists; but yet the actual site has not been identified.

On the completion of his pilgrimage and after his rerurn to Ettayapuram, Dikshitar expressed a desire to go back to Tiruvarur for some time. The Raja reluctantly yielded to his request and Dikshitar went back for a brief spell for a *darsana* of Tyagaraja and Kamalamba at Tiruvarur and soon returned to Ettayapuram. The Raja was blessed with a son and out of devotion to Dikshitar, he named him Muttuswami. The marriage of the eldest son of the Raja was to take place. It was celebrated with the blessings of Dikshitar and a great festival of music and dance was arranged with the marriage. The annual Navaratri festivals and the festivals at the Kazhukumalai shrine were also celebrated on the same style as occasions for the gatherings of musicians and dancers and the presentation of new music and dance compositions.

In 1834 on the day of the *Dipavali* festival, the end of Dikshitar came when he was in the midst of the worship of Devi. A miraculous portent is told of how the state elephant broke its chains, ran through the town to the crematorium at the outskirts of the town and stopped there. This greatly disturbed the Raja, Baluswami and others as all of them felt that the state elephant that ran to the crematorium symbolised their Guru, the great Dikshitar. While Baluswami and other pupils were singing Devi *kirtana*-s at the Puja, Dikshitar's end came. Dikshitar's song on Minakshi—*Minakshi me mudam dehi* was being sung. When the passage in it *Minalochani pasamochani,* describing the Goddess as the liberator of the Spirit from the mundane shackles, was reached, Dikshitar's spirit left the mortal vesture and reached the feet of the Goddess.

The best way to give an account of the output of the *kriti*-s by Dikshitar is, as I have done above, to deal with them around the *kshetra*-s visited by him. We have also some more of such *kriti*-s of identifiable *kshetra*-association although, in the cases of some, we have no indication as to what took Dikshitar to the shrines concerned. Some of the *kshetra*-s are so important that someone like Dikshitar would not have left them out. While some of these songs are well known, several of these have come to light only recently and are not in the *Sampradaya Pradarsini*. During the stay of the Dikshitar family at Manali, Dikshitar must have composed his three Madras songs, one in Suddha Dhanyasi on Parthasarathi Swami in Triplicane and the two on Kapalisvara and Kalpakamba in Mylapore in Mohana and Todi. At Tiruvorriyur, near Manali, connected with Tyagaraja of Tiruvarur, he sang on Siva and Tripurasundari in Arabhi, Sama and Devamanohari. There is the well known *Seshachala-nayakam* in Varali on the Lord of the Seven Hills. On Margasahaya, at their old ancestral home Virinchipura, he composed a Ramakriya piece (*Margasahayesvaram*)

and the piece on the Goddess Marakatavalli here, the one in Kambhoji (*Marakatavallim*) has become popular. *Vedapurisvaram* in Dhanyasi relates to the shrine at the well-known Vulture Hill (Tirukkazhukkunram) between Mahabalipuram and Chinglepet. On Narasimha at Ghatikachalam on the river Gatilam, there is his piece *Narasimhāgaccha* in Mohana. At Tirukkadayur in Chola *desa*, his song in Manohari (*Sankaram Abhirami-manoharam*) celebrates Siva who subdued Kala (Death); and to the powerful Goddess Abhirami here, he offered a song in a rare *raga*, Bhushavati (*Abhiramim*). Another place of ancient glory, the Chola port at the estuary of Kaveri (Pumpukar), is Svetaranya (Tiruvenkadu) with a big awe-inspiring image of Virabhadra. This shrine is celebrated in Arabhi (*Svetaranyesvaram*), Kalyani (on the Goddess who is called Spiritual Knowledge—*Brahma-vidyamba*) and Rudrapriya (on Virabhadra, *Rudrakopa*).

New and additional pieces have now been brought to light, particularly shorter pieces (with just *pallavi* and *charana*) on the same Deities covered in the itinerary mentioned earlier.

The following additional pieces are in rare *raga*-s, including *Melakarta*-s; some are indeed very rare. The list has also some well-known songs. These are listed without any order or scheme of classification.

Name of Mela Raga		**Deity**
Vegavahini	*1. Vinapustakadharinim*	Sarasvati
	2. Gajananayutam	Ganesa
Suddhamalavi	*Naraharim asraye*	
Gujjari	*Gunijanadinute*	Devi
Malavapanchama	*Vasudevam upasmahe*	
Margadesi	*Mangaladevate*	Lakshmi
Manji	*1. Ramachandrena*	
	2. Sri Sarasvati	
Gopikavasanta	*Balakrishnam bhavayami*	
Abheri	*Vinabheri*	Devi
Saurasena	*Saurasenesam vallisam*	Kumara
Tarangini	*Maye tvam*	
Saravati	*Saravati-tata-vasini*	Sarasvati
Madhavamanohari	*Mahalakshmi Karunarasalahari*	
Manirangu	*1. Mam ava Pattabhirama*	
	2. Mam ava Minakshi	
Chayagaula	*Sarasvatya Bhagavatya*	
Gaulipantu	*Krishnananda Mukunda*	

Name of Mela Raga		*Deity*
Maruva	*Maruvakadimalini*	Devi
Lalitapanchama	*Brihadisvarim*	Tanjavur
Samanta	*Visvanathena*	Kulikkarai near Tiruvarur
Nagagandhari	*1. Nagagandhari-raga-nute*	Devi
	2. Sarasijanabhasodari	Devi
Marga Hindola	*1. Chandrashekharam*	Tiruvarur
	2. Marga-Hindolaragapriye	Devi
Suddha Desi	*Kamakshi*	Tanjavur
Saindhavi	*Brihadisvari*	Tanjavur
Hejjujji	*Ramachandra-bhaktam*	Hanuman
Tanukirti	*Chidambara Natarajam*	
Sarasvati Manohari	*Sarasvati Manohari*	Kamakshi (Kanchi)
Purnapanchama	*Sadhu-jana-chitta*	Advaitic Impersonal Supreme Being
Ardra Desi	*Sri Ganesat param*	Vaidyesvaran-koil
Manoranjani	*Balambike*	
Rupavati	*Sri Krishnam*	
Navaroz	*Hastivadanaya*	Ganesa
Kalavati	*Kalavati*	Sarasvati
Revagupti	*1. Sada-vinata*	Devi
	2. Saravanabhava	Kumara
Mahuri	*Raghuvira*	
Jujavanti	*1. Chetas Sri*	Krishna
	2, Akilandesvari	Devi at Jambukes-varam
Devakriya	*1. Srivatukanatha*	Bhairava
	2, Sandhyadevi	Sandhya (Savitri Gayatri)
	3. Sriguruguha	Tiruvarur
	4. Lalitambikam	May belong to the Lalitopa-khyana series
Chayatarangini	*Sarasvati-Chayatarangini*	
Narayani	*Mahishasuramardinim*	

Name of Mela Raga		*Deity*
Isamanohari	1. *Ananda Balakrishnam* 2. *Sri Gananatham*	
Janjhuti	*Ganesakumara*	
Suddhamukhari	*Muraharena*	
Suddha Saveri (Different from the commonly heard Suddha Saveri which is Dikshitar's *Devakriya*)	*Ekamresanayike*	Kamakshi, Kanchi
Lalita	*Agastisvaram*	
Sumadyuti	*Nilachalanatham*	
Devaranji	*Namaste Paradevate*	
Kumudakriya	*Ardhanarisvaram*	
Dhamavati	*Ramachandrasya*	
Joti	*Rama Bharata*	
Ramakali	*Rama Rama*	
Nagavarali	*Ganalole*	Devi
Mohana Nata	*Mohana-nata-raga-priye*	
Hemavati	*Hariyuvati*	Lakshmi
Sindhu Ramakriya	*Sadasivena*	
Devamanohari	*Bharati maddhishana*	Sarasvati, Tiruvarur
Devagandhara	*Panchasatpitharupini*	Minakshi, Madurai

There still remain the many *kriti*-s that we have often heard in concerts, but of the background of these compositions little is known. Most of them are in popular *raga*-s. For example:

Nata	*Svaminatha*
Sankarabharana	*Sadasivam upasmahe*
Todi	*Mahaganapatim*
Kambhoji	*Sri Subranmanyaya*
Saveri	*Karikalabhamukham*
Kuranji	*Sri Venugopala*
Khamas	*Sarasadala-nayana*
Vasanta	*Ramachandram bhavayami*
(Siva)-Pantuvarali	*Sri Satyanarayanam*
Devagandhari	*Kshitijaramanam*

Dikshitar provided pilgrims with *kriti*-s to sing at all shrines and before all forms of the personal God; he placed at the

disposal of those initiated into the esoteric worship of Devi, *kriti*-s that could be used in Her worship; he gave those who felt the impact of the Stars, songs to pray to the Planets. Dikshitar also produced *kirtana*-s for popular use on festive occasions, at special annual *Vrata*-s and *Puja*-s of Ganesa, Varalakshmi, Sarasvati and so on. Among those that are popularly sung, the Chamara (*Shanmukhapriya*) piece *Siddhivinayakam* has reference to Ganesa Chaturthi; *Sri Varalakshmi* in Sri is for Varalakshmi Vrata observed by women. *Sri Venugopala* in Kurunji refers to Jayanti, i.e. *Gokulashtami* when Krishna just born is worshipped. *Sri Satyanarayanam* in (Siva)-Pantuvarali similarly describes the Satyanarayana Vrata.

Dikshitar usually mentions several details of the temples and the sacred places and the Deities' images he describes in the songs he sang. Still, even after much effort and search, there are some *kshetra*-s or Deities whose identities I have not yet been able to discover. This is so even with regard to the shrines in the Chola region. There is a piece on the sacred river Ganga in a North Indian *raga* Jhanjhuti (*Gange mam pahi*) which Dikshitar might have composed when he visited Banaras. A song on Pasupatinatha in (Siva)-Pantuvarali suggests that he might have visited Kathmandu along with Chidambaratha Yogin but as the geographical details mentioned here are not correct, Dikshitar might perhaps have, like the Nayanmars, sung of a *kshetra* like Kedara which he could not visit.

This brings us to the dominant character of Dikshitar's life and song, namely a mission such as the great pioneers and leaders of *Bhakti* in Tamilnad, the Nayanmars and Alwars and Arunagirinatha, carried out. It meant pilgrimages to the numerous shrines and singing of the Deities there. This task Dikshitar carried out far more thoroughly than even his predecessors. In most of his *kriti*-s related to the *kshetra*-s, Dikshitar incorporated a variety of details: the name of the *kshetra*, the Deity, the Goddess, the sacred Tank and Tree, the special features, it any, of the Image. the myths, legends and the *mantra*-s with the mystic significance investing them with a halo, folk beliefs, local customs, the special features of the *Vimana* over the *sanctum sanctorum* (according to *Agama* and ancient architecture) and the special food-offering to the Deity which is unique to certain temples. All these factors make his *Kshetra kirtana*-s extremely interesting and full of material worthy of investigation and discovery; all this is hidden in the melodic setting of the songs which carries away the listener without his ever suspecting anything of the lore lurking in the words of the song. It is difficult to choose and illustrate this but I would like to refer

serious students of the subject to my article in Tamil on *Dikshitar and the Temples.*[1]

Related to the above is the personality of the Deity as Dikshitar presents it in his *kriti*-s. In Hindu meditation, in *Japa* and *Dhyana*, the form of the personal God is evoked in the mind with a preliminary verse describing that form. This is called the *Dhyana-sloka.* The *Mantra-Sastra*-s prescribe the forms of the Deities to be contemplated, the posture (*Asana*), the expression on the face and *chinmudra*, the gesture of assurance (*Abhaya*) and the various kinds of weapons (*Astra*) held in the hands, the accompanying Goddess(es), attendants etc. Dikshitar was an adept in the *Mantra Sastra*, and his *Sahitya* embodies correctly all the details of the particular Deity in the song; when the melodic setting conditions the devotee's mind to the requisite mood of serenity and inwardness, the phrases and epithets that unfold in the flowing lines conjure in the mind the personality of the Deity. I have checked Dikshitar's descriptions of the Deity-forms in the songs on different forms of Ganesa; Mahaganapati in Todi, Panchamatangamukha in Malahari; Hastivadanaya in Navaroz. The iconography set forth is remarkable for its accuracy and conformity to *Mantra Sastra* and *Silpa Sastra.* This can be seen in a conspicuous manner in the *kriti*-s on the Planets. *Mamava Pattabhirama* is not just the whole beauty and incarnation of the *raga* Manirangu; the portrait of Rama in State (*Pattabhirama*) that is drawn here and that is instilled in the listener's mind is authentic, and in conformity with the texts on Rama-worship. Thc Deity Rajagopala at Mannargudi, the subject of Dikshitar's songs in Saveri (*Sri Rajagopala*) and the rare Jaganmohana (*Srividya-Rajagopalam*). is one of the most beautiful of our icons; appearing with a smile, like a very living presence. It owes its execution to a master craftsman acquainted with the esoteric *Mantra Sastra* behind it. The image is a masculine and feminine figure in one, representing Krishna and Devi as a composite Deity—but differently from the way Ardhanariswara-Siva is represented. It is, therefore, called *Srividya-Rajagopala.* Dikshitar describes the image as having feminine features and ornaments (*Nariveshadhara-vamabhaga*). This composite form of Srividya-Rajagopala is to be worshipped by those who desire the effortless and mellifluous fiow of the muse of poesy and music. For a more detailed treatment of this aspect, the student's attention is invited to my paper 'Sri Muttuswami Dikshitar', *Journal of the Music Academy*, Madras, XXVI, (pp. 131-47).

The nature and the style of presentation of the contents of Dikshitar's songs, therefore, differ fundamentally from those of the

[1] *Kalki Dipavali Number*, 1966, pp. 65-68.

most prominent composer with whom we are most familiar, namely Tyagaraja. Obviously, Dikshitar who was wedded to voluntary poverty as an ideal of life, had to pass harder times than his contemporary. But Dikshitar believed that all the resultant internal conflict and emotional ferment ought to be digested in the fire of *vairagya* or in the transcending of the passions resulting from *rajoguna*, and in firm devotion to and faith in the Almighty. The songs were not a medium for giving vent to emotions. Consequently, instead of being colourful with varied *bhava*-s, and *rasa*-s, Dikshitar's *kriti*-s, are a product of a *sattvika* frame of mind and embody the highest *rasa* of *Santa*, of serenity.

This is not to deny that the *Sahitya*-s of Dikshitar reflect Dikshitar's lofty ideals. Reference was already made to his *vairagya* and his vow not to seek man or indulge in *Narastuti*. His two songs which expressly speak of this have already been cited. In his *Vegavahini*-song, he says that the Goddess of poetry and art removes for one the humiliation of having to wait on the pleasure of degraded men (*Naradhamanana-viloka-sokapaham*).

Dikshitar's long stay at Tiruvarur, where he was born, was due again to his fascination of the esoteric meaning of the concept of the Deity Tyagaraja. Tyagaraja's image and more so His dance are conceived as a symbolic representation of the highest mystic monistic *mantra* affirming the oneness of the individual and Supreme Soul expressed in the formula (*A*)*hamsah*, (*I am He*), also called the *Hamsa* and *Ajapa mantra*. This has to be understood if one wants to follow the many references in the numerous Tyagaraja *kriti*-s of Dikshitar. The *Ajapa*, meaning 'with no repetition of word', is the silent contemplation of the unity of the individual spirit with the Supreme One; the inner soul lies like a child in the net-hammock of the life-breath of the mundane body in which it nestles in involuntary and ceaseless rhythm, the blissful swing of rise and fall. This is the *Ajapa-natana* or *Hamsa-natana* whose truth the Yogins know, *Yogi-vidita-ajapa natana-rangam*, as Dikshitar says in his *Tyagaraja palayasu mam* (Gaula), *Atilalita-hamsa-natana* (Athana, *Tyagarajo virajate*), *Ajapanatanananda-vaibhavam* (Marga Hindola—*Chandrasekharam*) and *Ucchvasa-Ajapa-nata-bharanam* (Natabharana). The Nataraja of Chidambaram is celebrated as the Lord of Dance; but if one desires to enjoy the Dance of Siva, one has to see Tyagaraja in Tiruvarur. It is the music of the *Kahala*-s (long trumpets) and the *Suddhamaddala* and the *tala* (with no other instrument) of this *Hamsa-natana* that is signified by the name Hamsadhvani that Ramaswami Dikshitar gave to his new *raga*; it is this Hamsadhvani that held Dikshitar in Tiruvarur and formed the spiritual tether which drew him back to Tiruvarur in the midst of his pilgrimages abroad; it is to this

Hamsadhvani to which the present writer's epic-poem on Dikshitar's life is tuned.

The word *Tyaga* in the name Tyagaraja recalls the Upanishadic statement that it is by *Tyaga* (giving up) that one attains immortality (*Tyagenaike amrutatvam anasuh*). In Indian thought, the heart is a lotus, *Kamala*; hence is Tiruvarur called Kamalai or Kamalanagara. In the oft-heard opening Navavarana song in Anandabhairavi, Dikshitar invokes Goddess Kamalamba as sporting in the city of the lotus of the heart (*Hrit-kamala-nagara-nivasini*).

All the three great composers of the Karnatic Trinity—incidentally they were all born at Tiruvarur—were of the *Smarta*-tradition which, while believing in the fundamental truth of *Advaita* and *Nirguna-Brahmam*, accepted also the *Saguna-Brahman* as manifested in a number of Deity-forms. These were intended to afford suitable means or supports for worship for men with a diversity of equipment and disposition. This ideology also allows the seeking of one form as more favoured than another, *Ishta-devata*, e.g. Rama for Tyagaraja, Kamakshi for Syama Shastri and Padmanabha for Svati Tirunal. Dikshitar was a true Advaitin and adored in his songs all forms of the Deity with the same degree of devotion. If we have to think of any *Ishta-devata* for Dikshitar, it will be difficult to decide which one it is. Kumara is his Guru; on Ganesa, he had specialistic compositions, nearly twenty-five in number; and then there is Tyagaraja. But at an early age Dikshitar had also received *Diksha* or initiation in the esoteric worship of the Mother Goddess, *Srividya*. An attentive listener may recollect the expression *Chidanandanatha* appearing in some of the *kriti*-s of Dikshitar. beginning with the first that he sang at Tiruttani. This *Chidanandanatha* is the name of Dikshitar as an initiate in *Srividya* (*Diksha-nama*). His *Devi-kirtana*-s are very large in number; there are two series: one on Kamalamba of Tiruvarur and another on Abhayamba of Mayuram for the special *Navavarana*-worship of Devi. These, as well as most of the *Devi-kirtana*-s addressed to the Goddesses worshipped at the different shrines visited by him, are replete with the entire lore and technical ideas of the *Srividya* form of *Sakti* worship. As I have already indicated, he has a whole corpus of compositions on the *Lalitopakhyana*—a text of this school. As more and more *kriti*-s of Dikshitar come to light, more pieces of this corpus are being revealed. Even in the pieces that have come down from the *Sampradaya Pradarsini*, we have many Devi-songs in which are embodied, *en bloc*, the Names of Devi as found in the two canonical hymns of the school, *Lalita Trisati* and *Lalita Sahasra Nama*. So that, as in the case of the *Navagraha-kriti*-s, here we have something which gives in a popular

song-medium, for the benefit of the whole world of believing men and women, what is kept as a secret among the initiated.

The singing of such songs is a double blessing. Dikhitar's songs can be sung during auspicious celebrations and in concerts; *Neraval* can be done by the musician at any passage in his song. There are no passages where the sentiment expresses suffering or mundane significance which would make their singing, playing or *Neraval* either inauspicious or pointless. Wherever you touch or dwell, the glory of God or Goddess is there, and the uplifting Names and Epithets, with the swaying melody, transport you.

Dikshitar's firm faith in God is affirmed by him in a different and straightforward way. In a *Saranga-kriti* on Tyagaraja, he says, "My acts—well-done or ill-done—I dedicate to Tyagaraja, who looks after welfare here and in the hereafter, prosperity here and final salvation". This dedication of everything to the Lord forms also the *pallavi* of another piece, one in Khamas on God Kumara. In a Rudrapriya song on the same Tyagaraja, he says: "I am a devotee of Tyagaraja; therefore even if I am a man of little knowledge, I have known everything (Sarvajna); I have known what really deserves to be known". In the Purvi-song in the Tiruttani-series, he affirms, "I am servant of Guru-Guha, no, I am Guru-Guha himself". There is a whole song in the rare *raga* Purna-Panchama on the One Nameless Abolute, the Brahman of the Upanishads.

In some places Dikshitar mentions the moral and spiritual virtues that qualify one to be a devotee or a person fit to be the abode of God. The Asaveri-*kirtana* on the Moon (in the Planet series) describes the Moon as pure and pleasing like the heart of a good man (*sadhu-hridaya-sadrisam*). God Tyagaraja is described as the royal swan sporting in the heart of the pure (*Athana*). Krishna (*Cetas sri*) sports in hearts which are cool and pleasing. It is to such people that God or Goddess is easy of access (*Sadhujananam atisarale*—Begada on Devi). In a fine short piece in Isamanohari on Ganesa, he says that God is realized in hearts which are free from defects like likes and dislikes and hence are beautiful (*raga-dveshadi-rahita-hridaya-viditam*). Siva shines in hearts that melt like butter. (*Navanita-hridaya-vibhatam* in *Akshaya-Linga vibho*).

God shines in the heart of the wise like a lamp on the tower, (*Matimatam hridaya-gopura-dipah*), which suggests that this is for the help and guidance of the people. This God is not only the witness of all your acts but he is the enjoyer of the good and fine things that you do. To Dikshitar who did not sing to please any

Prince, the God within him was the foremost *Rasika*, connoisseur of things beautiful; (*Rasikapungavaguruguhajananim*—Rasamanjari song, and *Guruguham sangita-priyam bhajeham* in *raga* Gitapriya). The Lord sits in the thousand petalled lotus within, and drinks the nectar of Dikshitar's music (*mamaka-sahasra-kamalasino-madhurya-ganamritapanah*—Srinathadi in Mayamalavagaula).

Although like Tyagaraja, Dikshitar did not write several exclusive pieces on the art of music as *Sadhana* or constituting the ineffable and Supreme Bliss itself, Dikshitar's conception of this high role of music is seen in his *kriti*-s. If Tyagaraja says that Siva or Rama is the embodiment of music (*Nadatanum*; *Nada-sudharasambilanu*), Dikshitar embodies this idea in a number of *kriti*-s. In the song in Ratipriya, (*Mararatipriyam*), he describes God as the embodiment of *Bhava*, *Raga* and *Tala*; and the Goddess is also described in the same way (*Bhaja re re chitta* and *Abhayamba* in Kalyani and *Panchasatpitha* in Devagandhara). The *kriti* in Vamsavati describes Devi as of the form of the 22 *sruti*-s. The two breasts of the Mother which sustain the universe are sweet music and poetry (*Sarasa-sangita-sahitya-stana-dvayayai*). The Devi-pieces, again and again, speak of Devi as herself playing on or enjoying the music of the vina in particular and of other instruments as well. Devi is pleased with those who know the essence of music and poetry (*Sangita-sahitya-sarajna-sannute*). That is, according to Dikshitar, a composer should be an adept in both fields, the literary and the musical. Similarly, on dance, Dikshitar refers to the many forms of dance promulgated by Nataraja in the last line of his well-known song in Kedara on that Deity at Chidambaram (*Sangita-vadyavinoda-Tandava-jatabahutara-bheda-codyam*). In a Bilahari song on Hatakesvara at Tiruvarur, he speaks of the God there as displaying the art of dance described by authoritative writers on it like Hanuman, Nandin, Adi Bharata etc. (*Maruti-Nandi-Adi-Bharatacharyairāvedita-nartana-sphurte*). In another Tiruvarur song in Rudrapriya, God Tyagaraja is described as being propitiated by various kinds of dance performed by the temple. (*Vimala-rudraganika-nartana-vinodabheda-modakarasya*).

Dikshitar adopted the Sanskrit language as the medium of his works as this was the prevailing practice among the great composers; in the immediate past, he had his own father (to some extent) and the complete Sanskrit composers Narayana Tirtha, Sadasiva Brahmendra, Upanishad Brahmendra and last but not least, Margadarsi Sesha Ayyanar who served as a model for Sri Svati Tirunal. Among his two contemporaries, Syama Sastri wrote in Sanskrit before changing over to Telugu and Tyagaraja had several songs in pure Sanskrit. The Sanskrit medium established the continuity with the classical past, and what is more, provided

the most suitable vehicle for the kind of thought and ideas that Dikshitar had to convey. Sanskrit established here the necessary link with sacred literature, *Veda, Mantra, Tantra, Kshetramahatmya.* It also lent dignity to the diction and proved an aid to the elevating effect of his compositions.

The earlier age of *Gita*, *Prabandha* etc. was about to disappear, although these forms still lingered in the *Lakshana* and *Lakshya-gita*-s of the different *raga*-s. Ramaswami Dikshitar still composed a *Lakshya-prabandha* for his creation Hamsadhvani. Appearing during this transitional phase, Dikshitar's compositions gave a new direction to *kirtana*-s, along with those of his contemporaries But a very important point of difference in Dikshitar's *kriti*-s, which distinguishes them from those of others (like Tyagaraja's) is that the *charana*-part was one integral whole and no part of it could be skipped; the musician can sing one *charana* of Tyagaraja's pieces and leave out the rest That is possible because the *charana*-s are in the same setting and can be dispensed with. This is not possible in Dikshitar's *kriti*-s, *Madhyamakala* passages of varying lengths are a regular feature of Dikshitar's *kriti*-s, and give a needed variation, as the prevailing tempo of his compositions is the slow one (*vilambita*); often they alternate with the *vilamabita* passages in all parts of the compositions. Several songs have *svara* passages and also a few have *jati*-s. They have the embellishment of *prasa*-s initial, medial and final, but they do not fall into metrical patterns as songs of composers in the Telugu medium do. They employ the *yatis*-s of *Gopuccha* and *Srotovaha*, decrease and increase, syllable by syllable, a feature seen also in old Devaram music. Examples are: Anandabairavi,—*Tyagaraja-yoga-vaibhavam, Raja-yoga-vaibhavam, Yoga-vaibhavam, Vaibhavam, Bhavam, Vam*; and in the same piece, taking the reverse order, we have the increase, *Sam, Prakasam, Svarupa-prakasam, Tattva-svarupaprakasam, Sakala-tattvasvarupa-prakasam, Siva-Saktyadi-sakala-tattva-svarupa-prakasam.* Concert listeners may recall similar passages in *Maye tvam yahi* and *Sri Varalakshmi.*

The importance of the compositions of Dikshitar for the theory and evolution of Karnatic music was dealt with above. The *raga*-s are the crux of this matter. Dikshitar's systematic work put Venkata-makhin's scheme of 72 *Mela-janya* scheme on a strong foundation. In the last piece of his series of illustrative compositions of this scheme, Dikshitar mentions expressly the 72 *Raganga-raga*-s Aware of the importance of the subject, Dikshitar took special care to work into the text of the songs and most dexterously, the names of the *raga*-s so that doubts or disputes regarding the *raga*-s of the pieces do not arise in his case as they do in the case of many *kriti*-s of Tyagaraja.

Of the three aspects of music and composition, *bhava*, *raga* and *tala*, the beauty of the last, of rhythm, pace and lilt can be enjoyed in Syama Shastri, *Bhava* is most patent in the lyrical outpourings of Tyagaraja. *Raga* may be said to be Dikshitar's *forte*. This *raga*-importance in Dikshitar may be viewed in more than one aspect. Firstly as a classicist, Dikshitar had a full awareness of the great heritage of the art. It may be seen from the several lists of songs given above under different heads, he brought to life numerous ancient *raga*-s by composing *kriti*-s in them. His *kriti*-s are, therefore, our sole guide now in the rendering of those *raga*-s. In some of the rare *raga*-s, Dikshitar has more than one *kirtana*. Cultivation of his *kriti*-s is. therefore, an enlarging of one's musical equipment and knowledge. The full and correct forms of *raga*-s were formerly determined by different kinds of definitive compositions *gita*, *prabandha*, *thaya* and *alapa*, referred to, together, as *chaturdandi*. Then came the *tana varna*-s and *daru*-s. In course of time, the *pada* or *kirtana* (*kriti*) on one side and *alapa* on the other became, according to the law of survival of the fittest, the two chief media by which *raga*-s were not only expounded and enjoyed, but also technically defined and recognised. Between the *kriti* and *alapa*, the former is the ready and tangible one. For all the ten characteristics of a *raga*-, the *sanchara*-s and *prayoga*-s of master-composers in their *parda*-s or *kirtana*-s became the chief guide. The *kriti*-s of Dikshitar, form, in this respect, our most precious possession. If as *sahitya*-s on different deties, his *kriti*-s are like *dhyana-shloka*-s of the *murti*-s of different forms of Divinity, on the music side they are so many *Lakshana-gita*-s investing the *raga-murti*-s with all the subtleties and graces of the *raga*-s.

The *raga*-s, as named and as sung in the *kriti*-s, give rise to some confusion and controversy, The *raga-lakshana* discussions of the Experts' Committee of the Music Academy, Madras, continued for many years during the Annual Conferences and form the Academy's solid achievement. The detailed reports in the Academy's Journal show that the usages in the *kriti*-s in the same *raga*-s by the two main composers, Tyagaraja and Dikshitar, figured continuously, producing the idea of two schools, as it were, the Tyagaraja school and the Dikshitar school. From this point of view again, the *kriti*-s of Dikshitar are valuable. We may leave aside *raga*-s like Sankarabharana and Bhairavi, Kambhoji and Todi; even in the case of *raga*-s sung less often, although the same notes are used by the two composers, Tyagaraja and Dikshitar, the setting of the Dikshitar *kriti* is such that a different ethos and effect are created. There is then this distinct aesthetic value which we should not deprive ourselves of.

The distinct quality of Dikshitar's music, from the aesthetic point of view, is its style which is derived from the technique of

the vina. In his major Bhairavi *kriti Balagopala*, Dikshitar calls himself a *vainika-gayaka* and this gives the key to an understanding and appreciation of the excellence of Dikshitar's style. In the well-known Gamakakriya song on Minakshi, Dikshitar speaks of the ten *gamaka*-s in the playing of the vina. The richness of *gamaka* in Dikshitar's music, the grace of the *kampa*, the *odukkal-sadukkal*, as they call it in our musical parlance, all this finer quality of his music derives from the vina. Another distinction is the tempo. The full evocation of *raga*-form could come only in the *vilamba-kala*. Because of this *visranti*, the *gamaka*-s and the stately diction of Dikshitar's *kriti*-s produce the impression of a big python, of a state elephant, of a ship on the waters, and of the big temple car of Tyagaraja at Tiruvarur.

Such is the work, such is the high quality of the art of Dikshitar, a scholar and master, a versatile genius. Like the title *vainika-gayaka* that he gave himself, another is in Bauli song, *Pandita-tara*, meaning 'more scholarly than others'. This offers us the key to an understanding of another dimension of Dikshitar's work and art. I have observed that when a musician grows in knowledge and maturity, steadiness and reflectiveness, he begins to develop a greater interest in Dikshitar's *kirtana*-s.

I may conclude with a reference to Sri Aurobindo's exposition of true or great poetry as *mantra*. When you sit and listen to Manirangu and *Mam ava* or Navaroz and *Hasti-vadanaya* or Bauli and *Parvati-Paramesvarau*, you are under the spell of something transcending a mere song.

|| श्रीः ||

श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरितम्

|| प्रथमः सर्गः ||

अपां प्रसादं च धियां प्रसादं
तन्वंस्तनुश्चाप्यतनुर्महिम्ना ।
आस्ते हि मैत्रावरुणिर्महर्षिः
अवागुदग्भारतसंहितादृक् || १ ||

कुम्भादभूद्वारिधिमाचचाम
विन्ध्याद्रिमुल्लङ्घयति स्म वृद्धम् ।
निगीर्य रक्षोऽजरयत् स्वकुक्ष्या-
मित्यद्भुतो यत्र रसः प्रकर्षी || २ ||

आस्ते तदध्याससमिद्धलक्ष्मीः
दिग्दक्षिणा यत्र कवेरकन्या ।
पादाब्जयोर्भारतमातुरद्धा
विद्योतते राजतनूपुरश्रीः || ३ ||

सुरापगाया इव कल्मषघ्न्यः
आपश्च यस्याः कनकाभिधायाः ।
पुष्णन्ति भूमौ कलमान् रसाढ्यान्
नृणां मतौ वाचि गुणानुदग्रान् || ४ ||

तदीयशाखाकरपालिकाङ्क-
पालीरसज्ञो निकषा महाब्धिम् ।
बाभाति वेलातिगकीर्तिचोल-
भूपालनामप्रथमानदेशः ॥ ५ ॥

शिल्पोत्तरे देवनिकेतजाते
पदे पदे यत्र समुज्जिहाने ।
वासोत्सुकः स्वीकृतभूरिनाम-
रूपः प्रभुर्भाति हि पक्षपाती ॥ ६ ॥

प्रज्ञातिशायी व्यवहारदक्षः
श्लक्ष्णो रसज्ञश्च सभङ्गिभाषी ।
प्रसन्नवक्त्रोऽभिजनो यदीयो
विज्ञायते हन्त विलोक एव ॥ ७ ॥

तच्चोलभूमेर्हृदयं विभाति
चोलान्ध्रकादिक्षितिपालधानी ।
तञ्जेति यन्नाम तथा यशस्वि
सङ्गीतमेधादि यदर्थकोटयाम् ॥ ८ ॥

यथाश्रुतोऽहं महतो महीयान्
तञ्जापुरे पश्यत मामितीव ।
यामावसत्यागमयोनिरीशो
यथार्थनामा बृहदीशदेवः ॥ ९ ॥

दिश्युत्तरस्यां प्रसृते तुरुष्क-
बाधाम्बुवाहे बुधराजहंसाः ।
उड्डीय यन्मण्डलमानसान्त-
र्विधास्सुविस्रब्धमवर्धयन् स्वाः ॥ १० ॥

तञ्जापुरीं तां परिवारयत्सु
पुरीवरेष्वग्र्यतमा चकास्ति ।
नामैव यस्याः कमलेति तत्र
व्यनक्ति लक्ष्म्या विविधां समृद्धिम् ॥ ११ ॥

जन्मैव जन्मान्तररोधि यत्र
करोति जन्तुं यदि शैवमुख्यम् ।
वक्ष्यामि वल्मीकविशेषितस्य
महीस्थलस्यास्य कथं महत्त्वम् ॥ १२ ॥

न कर्मणा न प्रजया धनेन
त्यागेन केऽप्यानशिरेऽमृतत्वम् ।
इत्यागमार्थोद्बलनाय यत्र
त्यागाभिधानेन विभुर्विभाति ॥ १३ ॥

उच्छ्वासनिःश्वासलये यदात्मा
हंसध्वनिं नृत्यति साम गायन् ।
सैवाजपा यत्र हि मन्त्रविद्या
प्रकाश्यते नृत्तमिषेण शम्भोः ॥ १४ ॥

न श्रीमदङ्केन न कौस्तुभेन
न चापि लक्ष्म्या मम वक्ष एतत् ।
पर्याप्तकान्तीति सरोजनाभः
त्यागेश्वरं यत्र बभार भक्त्या ॥ १५ ॥

तच्चापि वक्षः पुरुषोत्तमस्य
विहाय, मुक्त्वापि च जिष्णु नाकम् ।
लोकप्रसादं मुचुकुन्दमूलं
यत्रावतीर्णो विततार देवः ॥ १६ ॥ (युग्मकम्)

रथेन वत्सघ्नमपि स्ववत्सं
गां प्रीणयंश्चक्रबलिं चकार ।
तथोग्रधर्मा मनुनीतिचोलः
पुरं पुरा यं प्रशशास राजा ॥ १७ ॥

यो दभ्रभक्तस्य शिशोः शरीरं
शाकाय सर्वौदन ऐच्छदङ्ग ।
सोमेष्टिमारस्य विवेश वाटं
श्वीकृत्य वेदान् श्वपचीकृतात्मा ॥ १८ ॥

मित्रीभवन् सुन्दरमूर्तिनाम्नः
प्रेम्णा श्रवो यो विटतां च बिभ्रत् ।
स्वमूर्धपादं विधिविष्ण्वदृश्यं
वेशप्रवेशे सुलभं चकार ॥ १९ ॥

इत्यादिका यत्र विराजतः श्री-
त्यागेशितुस्तस्य विचित्रलीलाः ।
कुर्वन्ति नित्योत्सवमालयं यद्
विडम्बनाढ्या मधुरादिलीला ॥ २० ॥ (कुलकम्)

निर्माय नूत्नं बृहदालयं स्वं
स राजराजः शिवपादचूडः ।
यमेव तत्रापि यदर्पितात्मा
त्यागं प्रतिष्ठापयति स्म देवम् ॥ २१ ॥

मय्येव लीनाः प्रलयेऽन्यदेवा
इतीव यो दुर्यवनोद्द्रुतांस्तान् ।
स्वस्थानकोणेऽन्तरभावयच्च
कामेक्षणादभ्रसभेशमुख्यान् ॥ २२ ॥

तञ्जापुरी यद्यपि राजधानी
रमापुरी नः कुलदेवधानी ।
इत्यादरादान्ध्रमराठराजै-
रुपासितस्त्यागविभुर्य एव ॥ २३ ॥

यदङ्घ्रिनीरन्ध्रनिषेवणोत्का
अप्पय्यमख्यादिकुलीनमुख्याः ।
सुरा इव क्षोणिसुरा उपान्त-
ग्रामेषु कामं निबिडीबभूवुः ॥ २४ ॥

शक्त्या शिवो युक्त इतः प्रपञ्चा-
वस्थामितीमं प्रणवाक्षरार्थम् ।
उमागुहाभ्यां निकटोल्लसद्भ्यां
त्यागेश्वरो यः प्रकटीकरोति ॥ २५ ॥

यत्प्रेम नीलोत्पलनायिकायां
नीलोत्पले चैव समं प्ररूढम् ।
ताटङ्कयोर्यस्य जवन्तिकेष्टा
सर्वाङ्गगुप्तिश्च सुमाभिषेकैः ॥ २६ ॥

पार्श्वद्वयान्दोलनपूर्वमूर्ध्व-
मुत्पत्य पातान् नटने यदीये ।
अन्तर्मुखाश्चापि बहिर्मुखाश्च
दृष्ट्वा समं निर्वृतिमश्नुवन्ति ॥ २७ ॥

उत्काहलं शुद्धमृदङ्गयुक्तं
तद्धीधिधीधीति यदीयनाटचम् ।
अनुब्रुवाणाः कमलापुरीया
वृद्धाः शिशून् हन्त विनोदयन्ति ॥ २८ ॥

कदाचिदेवैति बहिः स्वपट्टं
न्यस्यान्यदेवे कुरुतेऽधिकारम् ।
सिंहासने खड्गयुगं विभर्ति
स्वां राजतां निर्वहतीदृशं यः ॥ २९ ॥

मूर्तिर्यदीया यदि षट्स्थलेषु
प्रतिष्ठिता दक्षिणदिश्यमुष्याः ।
योगीड्यमूर्तेः कथमीरयामः
त्यागाभिधायाः परमं प्रकर्षम् ॥ ३० ॥

समुत्फणे कुण्डलिनि प्रनृत्यन्
यद्द्वारि बाभाति गणाधिनाथः ।
निदर्शयन् क्षेत्ररहस्यमूला-
धारप्रबोधोत्तमयोगविद्याम् ॥ ३१ ॥

सुवर्णकर्षाख्यगणाधिनाथं
प्रत्यक्प्रवेशे विनिवेश्य येन ।
निजालयागन्तुकचित्तमात्रा-
परीक्षणं साधु विधीयते नु ॥ ३२ ॥

नानाविलासाञ्चितदेवजुष्टै-
रुच्चावचैश्चित्रविमानकूटैः ।
रूप्याचलः स्वर्णगिरिर्यथा वा
यस्यालयो भाति तथा विशालः ॥ ३३ ॥

रुद्रास्सहस्राणि सहस्रशोऽधि-
भूम्यामिति प्राच्यवचोऽनुसारम् ।
पदे पदे भान्ति यदालयान्तः
गेहान्यसंख्यं शिवलिङ्गवन्ति ॥ ३४ ॥

स्वयम्भुवल्मीकविटङ्कलिङ्गं
यस्यालये मुख्यतया विराजत् ।
क्षेत्रस्य पृथ्वीस्थलतां च मूला-
धारस्थलत्वं च समं व्यनक्ति ॥ ३५ ॥

पुरा चमत्कारनृपप्रसाद-
व्याजेन तेजोऽचलमात्मबिम्बे ।
बिभ्रत्सदा यत्र यथार्थनामा
ज्योतिर्मयो भात्यचलेश्वराख्यः ॥ ३६ ॥

यत्सन्निधौ जैननिराकृतेन
भक्तेन च स्वीयतडागतोयैः ।
अदीपि दीपो निगमश्च योऽसा-
वग्नेरपामायतनत्वमाह ॥ ३७ ॥

पुरा वराहद्विजदुर्लभाङ्घ्रि-
शीर्षेण लिङ्गोद्भव उत्थितो यः ।
स यत्र पातालनभोऽद्रिलिङ्गः
बिले च माले च विभज्य भाति ॥ ३८ ॥

लिङ्गोत्तमं हाटकनाम यत्र
क्षेत्रस्य नामान्तरदायि भाति ।
आनन्दसिद्धेश्वरमुख्यलिङ्गा-
न्यानन्दसिद्ध्यादिकराणि भान्ति ॥ ३९ ॥

रथस्य शोभा कमलापुरीति
सत्यां प्रथां सर्वत एव तन्वन् ।
विराजते हन्त महान् मनोज्ञः
त्यागेशितुर्यस्य रथप्रवेकः ॥ ४० ॥

कैलाससानुः किमु चारुमेरु-
शृङ्गोऽथवा मन्दरकन्दरः किम् ।
जातोऽद्भुतं जङ्गम इत्युदेति
संशीतिरालोक्य रथोत्तमं यम् ॥ ४१ ॥

मध्येसमुद्रं स्तिमितं यथा वा
नौः कापि यायान्महती यथा च ।
घण्टापथे कोऽपि मतङ्गजेन्द्रः
तथा हि गम्भीररथस्स याति ॥ ४२ ॥

यानं तदीयं यदि नेत्रहारि
वक्ष्यामि लक्ष्मीं कथमस्य चित्रम् ।
वीथ्यन्तकोटीपरिवर्तनस्य
परिभ्रमन्मन्दरसुन्दरस्य ॥ ४३ ॥

देवौकसो नैर्ऋतदिग्गतस्य
सद्यः पुरो यत्र दृशोरुदेति ।
कोऽप्यत्युदारः कमलालयाख्य-
तडागरूपः सुषमाप्रभूमा ॥ ४४ ॥

कटत्रये केरपरम्पराणां
हारित्यमध्ये परभागितश्रीः ।
समण्डपः सोज्ज्वलनीलनीरः
कांचिच्छ्रियं पुष्यति चित्रवद् यः ॥ ४५ ॥

सोद्यानदेवायतनेन मध्ये
सुबद्धसोपानपरम्पराभिः ।
नीरन्ध्रतीरस्तनुरम्यघट्ट-
देवालयैर्मण्टपमण्डलैश्च ॥ ४६ ॥

किञ्जल्कवत्कर्णिकया मरन्द-
पूरैस्सहस्रोच्चदलैर्यथा स्यात् ।
किमप्यदभ्रं कमलं तथा यत्
भात्यम्बुनित्यं कमलाख्यतीर्थम् ॥ ४७ ॥

पूर्णा यदापो ननु लक्षयन्ति
योगान्तसञ्जातरसप्रवाहान् ।
स नागनाथश्च तदन्तरा यो
व्याख्याति तां कुण्डलिनीं प्रबुद्धाम् ॥ ४८ ॥

क्षीरादिकुण्डानुदरे दधानं
देवादितीर्थानि च तीरभूमौ ।
वक्तुं क्षमं यं कमलालयाख्यं
सर्वावनीतीर्थसमष्टिमेव ॥ ४९ ॥

यत्राप्लुतानां पदमुत्तरं तत्
वितीर्यते नूनमितीव वक्तृ ।
त्यागप्रभोरुत्तरफल्गुनीषु
पदं निगूढाद्बहिरेति रूपात् ॥ ५० ॥

वाराणसीतोऽपि वरीयसीतः
समाप्लुतानाममृतत्वसिद्ध्यै ।
रुन्धन् यमं दक्षिणतीरमध्य-
मध्यास्य यस्यास्ति हि विश्वनाथः ॥ ५१ ॥

यज्ञेशितुर्यस्य तटे प्रतीच्यां
घट्टस्ससन्यासिमठो विभाति ।
चित्तप्रसादाय च मुक्तये च
योगद्वयानुग्रहजागरूकः ॥ ५२ ॥

देवोत्सवे यत्र गभीरनाग-
स्वरस्य दीर्घां स्तिमितेऽर्धरात्रे ।
यदीयनीरोपरि वाद्यमानां
शृण्वन्ति धन्या अमृतामगीतिम् ॥ ५३ ॥

देवोत्सवे यत्र पुरोहितत्व-
मिन्द्रावतारान्वयपञ्चमस्य ।
श्वेतातपोत्तुङ्गितगौरवस्य
तत्क्षेत्रमाहात्म्यविशेष एकः ॥ ५४ ॥

यस्यास्यतो नादतनोरभूवन्
सप्तस्वराश्चाचपुटादितालैः ।
यो व्याकरोत्सोमवपुर्विलासै-
र्नाट्यस्य मार्गं मृदुमुद्धतं च ॥ ५५ ॥

तस्येश्वरस्याद्भुतनृत्तमूर्ति-
माविभ्रतस्त्यागविभोः प्रसादात् ।
चित्रं किमन्यादृशमृद्धिमाप्तं
सङ्गीतकं श्रीनगरे समिन्धे ॥ ५६ ॥ (युग्मकम्)

एकत्र देवारविदां वरिष्ठा
अन्यत्र नागस्वरवाद्यशूराः ।
परत्र नाट्यागमशिक्षकाश्च
वेश्याङ्गना लास्यविचक्षणाश्च ॥ ५७ ॥

ज्ञानेन कण्ठेन च पेयगेयाः
लक्ष्ये च लक्ष्मण्यपि कोविदाश्च ।
साङ्गीतिकैः श्रीनगरीयमेवं
सरस्वतीपत्तनतां हि नीता ॥ ५८ ॥ (युग्मकम्)

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते रचितोऽयमेवं
श्रीक्षेत्रदिव्यगुणवर्णनपीठबन्धः ॥ ५९ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघवशर्मणा
विरचिते श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते
॥ श्रीपुरवर्णनं नाम प्रथमः सर्गः ॥

॥ द्वितीयस्सर्गः ॥

एवं भक्तिकलाश्रीभिः श्रीमति श्रीपुरेऽभवन् ।
वंशा वाग्गेयकाराणां बहवो बहुदेशजाः ॥ १ ॥

तेष्वेव जनिमासेदुरार्यदीक्षितशास्त्रिणः ।
ते कर्णाटकसङ्गीतप्रपञ्चेष्वत्रिमूर्तयः ॥ २ ॥

तेषु त्रिलिङ्गमुरिकिनाटीयो वैदिकोऽन्वयः ।
रामब्रह्मविदग्रण्यभरद्वाजान्ववायजः ॥ ३ ॥

बभूव कोऽपि काकर्लगृहनामविभूषितः ।
तस्मिन्नान्ध्रीकविर्जज्ञे गिरिराजाभिधो द्विजः ॥ ४ ॥

रामब्रह्मेति तत्पुत्रो रामब्रह्मपरोऽभवत् ।
शान्ताम्बा नाम यस्यासीत् सती शान्तिरिवोदिता ॥ ५ ॥

"माकु रामुडु तन्डी"ति यत्पश्चाल्ललितं जगौ ।
तद्बुद्धिधा सार्थयन् तस्य जातस्तनयसत्तमः ॥ ६ ॥

त्यागराज इति क्षेत्रदेवनाम्ना यमाह्वयन् ।
यस्माद्धिमालयोदारात् प्रावहन् गाननिर्झराः ॥ ७ ॥

ह्लादनाः पावनाश्चैव विश्वस्य जगतो रसैः ।
द्राक्षापाकायिता धातुमातुसारस्यनिर्भराः ॥ ८ ॥

यद्गेयबन्धा राजन्ते विद्वत्पामररञ्जकाः ।
श्रीपुरीनववीथीतस्त्यागराजकुटुम्बकम् ॥ ९ ॥

जगाम न चिरादेव क्षेत्रं पञ्चनदाह्वयम् ।
यस्या मन्दस्मितज्योत्स्ना वागब्धिमतिवेलयेत् ॥ १० ॥
यामाहू राजमातङ्गीं साक्षात्सङ्गीतदेवताम् ।
तस्याः काञ्चीपुरीराज्ञ्याः कामाक्ष्याः कामधुग् दृशः ॥ ११ ॥
षण्मतस्थापनाचार्यैस्सर्ववाममतान्तकैः ।
या क्लृप्ता शङ्कराचार्यैः वैदिक्यर्चनपद्धतिः ॥ १२ ॥
तन्नियोगैककृतिनां कामाक्ष्या धनिनामपि ।
स्मार्तोत्तरब्राह्मणानां गौतमानामभूत्कुलम् ॥ १३ ॥
ब्रह्मदेवालयार्चानां दीक्षितानां विनाशने ।
तुण्डीरेषु तुरुष्काणामेधमाने प्रबाधने ॥ १४ ॥
हित्वा काञ्चीं कुलमिदं कुलमूलधनायिताम् ।
आदाय स्वर्णकामाक्षीं प्रतस्थे दक्षिणां दिशम् ॥ १५ ॥
तुरुष्कव्रातकालाभ्रवात्यायितशिवान्वयैः ।
महाराष्ट्रनृपैर्दत्तसौराज्यक्षेमभूमसु ॥ १६ ॥
चोलेषु नानाग्रामेषु कंचित्कालं कृतस्थिति ।
आकृष्टं क्षेत्रमाहात्म्यात् कमलां प्राप तत्कुलम् ॥ १७ ॥
आलये त्यागराजस्य कामाक्षीं तां प्रतिष्ठिताम् ।
आराधयति तद्वंशे वेङ्कटाद्रिसुतोऽभवत् ॥ १८ ॥
विश्वनाथाभिधस्तस्य बभूव सुतसत्तमः ।
श्यामाशास्त्रीति यं प्राहुः श्यामानुग्रहभाजनम् ॥ १९ ॥

सदा पुरःस्फुरच्छ्यामां साक्षात्सम्भाषणोपमैः ।
मृदुप्रसन्नसरलसुकुमारपदान्वितैः ॥ २० ॥
लयविन्यासवैदग्ध्या गजेन्द्रगमनोपमैः ।
स्वल्पैरपि गुणानल्पैः कीर्तिं यः कीर्तनैर्ययौ ॥ २१ ॥
पश्चात्तञ्जापुरी पश्चाद्वीर्थीं राजनिमन्त्रिताः ।
कामाक्ष्या सह ते याताः शास्त्रिमुख्या रमापुरात् ॥ २२ ॥
काञ्च्यामेव बभूवान्ये ब्राह्मणाः काश्यपान्वयाः ।
आपस्तम्बीयसूत्रानुसारिणो यज्वसत्तमाः ॥ २३ ॥
बभूव तेषु विख्यातो वेङ्कटेश्वरदीक्षितः ।
सत्या भागीरथीनाम्न्या गार्हस्थ्यमधितस्थिवान् ॥ २४ ॥
रामस्वामीति सञ्जातस्तयोः प्रवयसोस्सुतः ।
सप्तमे वत्सरे यस्य यवनोपद्रवोऽभवत् ॥ २५ ॥
बाल एव स वृद्धाभ्यां पितृभ्यां सह निर्गतः ।
तुण्डीरात्सह्यजातीरं शरण्यं समुपागमत् ॥ २६ ॥
नाममाहात्म्यगुरुभिर्बोधेन्द्रैस्तत्र पावितम् ।
ग्राममावासयामास गोविन्दपुरनामकम् ॥ २७ ॥
मुक्त्यर्थमिव तत्क्षेत्रमागतौ तौ वयोऽधिकौ ।
तद्गुरूनचिरादेव जग्मतुर्गतिमुत्तमाम् ॥ २८ ॥
एवं विधुरितस्सद्यः किं करोतु स बालकः ।
असञ्जातसुहृद्बन्धौ विशेषाद्विषये नवे ॥ २९ ॥

तद्दशां वीक्ष्य गुरवः केचिद्गुरुदयेरिताः ।
ब्राह्मणोचितविद्यानामन्वगृह्णन् प्रदानतः ॥ ३० ॥
एवं वेदं च काव्यं च शास्त्रं च पठतोऽचिरात् ।
उदबुध्यत मातङ्ग्याः प्रसादाद्गानवासना ॥ ३१ ॥

अपठत्सुस्वरं काव्यमगायल्लक्षणान्वितम् ।
कर्णे निपतितानेष गेयबन्धान्मुहुर्मुहुः ॥ ३२ ॥
तस्य कण्ठं च रागे च ज्ञानं ताले च निर्णयम् ।
वीक्ष्य तं प्रैरयन् सर्वे गुरुं गानाय सेवितुम् ॥ ३३ ॥
कावेर्या दक्षिणे तीरे नाट्यविद्वत्कुटुम्बिनाम् ।
नृत्तभोगतया पूर्वं दत्ते चोलावनीश्वरैः ॥ ३४ ॥

राष्ट्रे तञ्जापुरान्नातिदूरे वेण्णाधुनीमनु ।
अस्त्यग्रहारो वरदराजकारुण्यवर्धितः ॥ ३५ ॥
सिद्धिबुद्धिसमेतश्रीविनायकवरोदयः ।
यमुन्नतपुराख्यानं पश्चात्तञ्जापुरीश्वरः ॥ ३६ ॥
अच्युताब्धिरिति स्वीयनाम्ना सोऽच्युतनायकः ।
गान्धर्वनाट्यमल्लादिविविधागमवेदिनाम् ॥ ३७ ॥
आन्ध्रचोलब्राह्मणेभ्यो ब्रह्मदेयतया ददौ ।
यत्र द्रविडभाषायां मिलट्टूरिति संज्ञिते ॥ ३८ ॥
सा भागवतमेलाख्या पुंस्वास्ते नाट्यपद्धतिः ।
नीता वेङ्कटरामाख्यैः शास्त्रिभिः परमां श्रियम् ॥ ३९ ॥

को दासीलास्यरसिको येन नाश्रावि नेक्षितः ।
हुशानीस्वरजत्याख्यो नाट्यलक्ष्येष्वनुत्तमः ॥ ४० ॥

तन्मातृकामच्युताङ्घ्रिवरदेशपरां पराम् ।
यो निर्ममे श्रीवरदनामाङ्कानि पदानि च ॥ ४१ ॥

अच्युताख्यान्ध्रमुख्यस्स वीरभद्रार्यनामकः ।
तज्ञाप्रतापसिंहेशसभ्यविद्वत्कुलाग्रणीः ॥ ४२ ॥

प्रतापरामाङ्कबहुप्रबन्धप्रथितोऽभवत् ।
तमेवाचार्यमुचितं रामस्वामी समाश्रयत् ॥ ४३ ॥

स्वयमुद्बुद्धसङ्गीतज्ञानसंस्कारसिद्धये ।
तस्यान्ते वसति स्मैष वर्षौ द्वावेव तीव्रधीः ॥ ४४ ॥

रागस्वरसमालप्तिलयपल्लविवर्त्मनाम् ।
प्रत्यस्फुरंस्तं मर्माणि व्याजोऽभूद्गुरुसन्निधिः ॥ ४५ ॥

अथ वर्षद्वयस्यान्ते स रामस्वामिदीक्षितः ।
गुरोरनुज्ञामासाद्य मध्यार्जुनमुपागमत् ॥ ४६ ॥

चेन्नप्पेनाच्युतेशेन रघुनाथनृपेण च ।
सिंहासनार्धमास्थाय येऽशासुश्चोलमण्डलम् ॥ ४७ ॥

मन्त्रिमुख्या यज्ववर्या अद्वैताचार्यसत्तमाः ।
गोविन्ददीक्षिता नाम पट्टीश्वरकृतालयाः ॥ ४८ ॥

विद्यारण्यीयसङ्गीतसारमालोक्य विस्तरात् ।
आक्षिप्तिकादिमार्गेण पञ्चाशद्रागलक्षणम् ॥ ४९ ॥

न्यरूपयन् ये सङ्गीतसुधानाम्नि निबन्धने ।
वीणां श्रीरघुनाथाख्यमेलां ये चाप्यकल्पयन् ॥ ५० ॥

सर्वमेलीयरागाणां युक्तां वादनकर्मणे ।
तेषां सरससाहित्यसङ्गीतागमपण्डिताः ॥ ५१ ॥

बभूवुर्मखिनः पुत्रा यज्ञनारायणाभिधाः ।
तेषामनुजतामन्तेवासितां च समं गताः ॥ ५२ ॥

वेङ्कटाध्वरिणोऽभूवन् वाक्ये गीते च पारगाः ।
प्रेरिता ये च विजयराघवावनिजानिना ॥ ५३ ॥

पुमर्थत्यागविख्यातत्यागराजप्रसादतः ।
सङ्गीतशास्त्रमातेनुश्चतुर्दण्डीप्रकाशिकाम् ॥ ५४ ॥

दर्शयन्तीं गीतनाट्यप्रबन्धालापफक्किकाः ।
सर्वेषामेव रागाणां भवद्भूतभविष्यताम् ॥ ५५ ॥

मेलप्रस्तारपर्याप्तां द्विसप्ततिविधिं तथा ।
होनप्पपुत्रतानप्पकृतगीतादिवर्त्मना ॥ ५६ ॥

तथैव पञ्चपञ्चाशद्रागाणां लक्षणप्रदाम् ।
रागलक्षणगीतानि प्रबबन्धुश्च ये बहु ॥ ५७ ॥

मध्ये सेतुपथं दस्युभयं ये च न्यवर्तयन् ।
रामस्तवेन ललितारागलक्षणगीतिना ॥ ५८ ॥

तत्सम्प्रदाये समभून्मुत्तुवेङ्कटदीक्षितः ।
शाहजीराजमुद्राणि यश्च गीतानि संजगौ ॥ ५९ ॥

मध्यार्जुनाभिधे क्षेत्रे बभूव च तदन्वयी ।
वेङ्कटश्रीवैद्यनाथमखी सङ्गीतकोविदः ॥ ६० ॥

आससाद तमाचार्यं वीरभद्रादनन्तरम् ।
शास्त्रलक्षणसम्पत्त्यै रामस्वामी वरोद्यमः ॥ ६१ ॥

तानप्पवेङ्कटमखिप्रवरप्रवृत्त-
सत्सम्प्रदायगतलक्षणगीतजातम् ।
मेलद्विसप्ततिमुखा अपि शास्त्ररीती-
र्वर्षेण सोऽलभत वेङ्कटवैद्यनाथात् ॥ ६२ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते रचितोऽयमत्र
श्रीदीक्षितेन्द्रगुरुवर्णनतः प्रवेशः ॥ ६३ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन - कौशिकश्रीराघवशर्मणा विरचिते
श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते श्रीदीक्षितेन्द्रगुरुवर्णनं
नाम द्वितीयस्सर्गः ॥

॥ तृतीयः सर्गः ॥

अथ शिष्यमवेक्ष्य पारगं
  ललिते गानकलागमे गुरुः ।
नृपते रसिकस्य संसदि
  स्पृहयामास तमात्तसत्कृतिम् ॥ १ ॥

अधितञ्जमपालयन् हि ये
  धरणीं ते निखिला रराजिरे ।
कदने प्रमुखा न केवलं
  कवने नर्तनगानयोरपि ॥ २ ॥

न तदद्भुतमीश्वरानिमान्
  यदमन्यन्त कलाविमर्शने ।
कवयो वरगायकास्तथा
  निकषं नैजगुणप्रसिद्धये ॥ ३ ॥

गुरुवेङ्कटवैद्यनाथवाक्-
  कृतराजान्तिकसुप्रवेशनः ।
प्रकटीकुरुते स्म भूभुजः
  पुरतो राममखी कलां निजाम् ॥ ४ ॥

मुमुदे स च यज्वने भृशं
  बहुदानानि वितीर्य पार्थिवः ।
नृपधाम विहाय दीक्षितोऽ-
  प्यथ मायूरमुपागमत्स्थलम् ॥ ५ ॥

दिवसाननुभूय कांश्चना-
　　प्यभयाम्बायुतदेवदर्शनम् ।
कमलालयमाजगाम स
　　प्रथितत्यागविभोर्दिदृक्षया ॥ ६ ॥

कमलालयतीर्थमज्जनै-
　　श्चरितार्थीकृतवाससोदयः ।
बृहदालयनैकसन्निधि-
　　श्रयणैर्धन्यदिनात्ययस्तथा ॥ ७ ॥

तपसे धृतकुक्कुटासनां
　　कमलां, त्यागविभुं रहोनटम् ।
अवसत्पुरि तत्र स स्तुवन्
　　स्वगिरा गेयमधुद्रवात्मया ॥ ८ ॥

अथ फाल्गुनमास आगतः
　　प्रसृतो वार्षिक आलयोत्सवः ।
शुशुभे सुरधाम मण्डनै
　　रुरुचे चापि पुरी जनागमैः ॥ ९ ॥

विविधोत्सवमूर्तियात्रया
　　समपुष्यन् विशिखाः परां श्रियम् ।
वहति स्म सुधातरङ्गिणी-
　　निभनागाह्वसमानमाकुली ॥ १० ॥

फलशाकपलाशमञ्जरी-
निकरैश्चित्रवसन्तमण्डपम् ।
मधुनैव विभोरुपाहृतं
प्रबभौ सान्विव गन्धमादनात् ॥ ११ ॥

समहन्यत शुद्धमद्दलः
सममध्मायत काहलावली ।
श्रवणेषु ववर्ष निर्वृती-
रजपानृत्यलयस्य माधुरी ॥ १२ ॥

प्रचरन् पुरतश्च पृष्ठतोऽ-
प्यथ लोलन्नुभयोश्च पार्श्वयोः ।
उपरि क्रमशस्समुत्पतन्
अजपानृत्यमदर्शयद्विभुः ॥ १३ ॥

गमनागमने रयं विभोः
वहनोद्युक्तजना न सेहिरे ।
विदधुर्नटने महारसाः
अनुदेवं गमनागमं जनाः ॥ १४ ॥

करजानुषु भुग्नमर्भक-
प्रतिमं पश्चिमरूपमीशितुः ।
प्रसृते भगवत्यपीक्षितुं
कतिचित् पृष्ठगता ललम्बिरे ॥ १५ ॥

प्रभुमूर्तिसमुत्प्लवाय यत्
सरहोयन्त्रकदण्डयुग्मकम् ।
घनराजतमन्तरास्ति तत्
पृथुलांसेषु पपात टङ्किति ॥ १६ ॥

कदलीफलमाननेंऽसयोः
बहल चन्दनपङ्कमक्षिपन् ।
नटनार्थकदण्डधूर्धृता-
मुरुपातश्रमहानये मुहुः ॥ १७ ॥
(श्रमहानाय मुहुः सहेत्वराः ॥)

बहिरान्तरदण्डिकास्समा
इलया पिङ्गलया सुषुम्नया ।
सममात्मन-एव चेश्वरं
नटने तत्र सुमेधसो विदुः ॥ १८ ॥

नटराज इति प्रथा वृथा
कथिता तस्य चिदम्बरेशितुः ।
इह हीक्षितुमस्ति तत्त्वतः
परमोदारमुमेशनर्तनम् ॥ १९ ॥

इममद्भुतहंसनर्तनो-
त्सवमासेवितुमुत्कमानसः ।
स च सन्निहितोऽभवत्तदा
वरतञ्जामरसिंहभूपतिः ॥ २० ॥

नृपसन्निधिनावधानतः
सुसमृद्ध्या निरवर्त्यतोत्सवः ।
विभुरप्यभजत् सुखासिकां
सुमनोरम्यवसन्तमण्टपे ॥ २१ ॥

कमलेश्वरभक्तसाहजी-
तुलजैकोजिमुखैर्महीश्वरैः ।
इतरैरपि धातुमातुवि-
त्प्रवरैर्यानि कृतानि नैकधा ॥ २२ ॥

पदवर्णदरूणि कीर्तना-
न्युपयुक्तान्यभिनेयगेययोः ।
मधुरस्वररुद्रकन्यकाः
कतिचित्तेषु जगुः प्रभोः पुरः ॥ २३ ॥

इतराण्यपि तेषु कानिचिद्
भगवन्नायकभाववन्ति च ।
नटनाभिनयैरयोजयन्
पुनरन्या वररूपयौवनाः ॥ २४ ॥

अनवेक्ष्य तदार्धयामिकं
भगवत्पूजनमुर्वराधिपः ।
समियेष न किञ्चनाशितुं
प्रयतो विश्रमितुं न वा निशि ॥ २५ ॥

निकषास्ति हि यागशालिका
भविता यत्र महोऽप्यहर्मुखे ।
निबबन्ध सदस्तदग्रतो
नृपतिर्गायकविद्वदावृतः ॥ २६ ॥

प्रथमं विनतं रमाधुरः
प्रथितं मेलयुगं बृहत्तनु ।
उचितैरुरुपारितोषिकै-
रनुजग्राह वसुन्धराधवः ॥ २७ ॥

समितौ समिदिद्धपावक-
प्रतिमोऽदीप्यत रामदीक्षितः ।
तमतिप्रणयार्द्रवीक्षित-
स्मितजल्पैरधिराडुपाचरत् ॥ २८ ॥

अभ्युष्यतेऽद्य भवता कमलापुरीति
मत्वा गुणं द्विगुणमस्य महास्थलस्य ।
आगच्छमद्भुतमवेक्षितुमीशनृत्तं
श्रोतुं तथा च भवदुत्तमगेयबन्धान् ॥ २९ ॥

दृष्ट्वा भवन्तमधुना गत एव कोऽपि
कालस्तथापि भवता यदगायि पूर्वम् ।
तञ्जापुरे तदधुनाप्यपयाति नैव
कर्णात्, किमस्ति नवनिर्मितिरद्य कापि ॥ ३० ॥

इत्यादराद्रसिकवर्यमहीश्वरेण
संचोदितस्सदसि राममखीश्वरोऽसौ ।
गाति स्म नूतनविनिर्मितरागमाला-
सन्दर्भमन्वितनृपामरसिंहकीर्तिम् ॥ ३१ ॥

तत् साहित्यं रागभावं च तं तं
तत्तत् गत्यां तालविन्याससौक्ष्म्यम् ।
तन्त्रीश्रुत्यां तच्च लीनं सुकण्ठं
पीत्वाऽमाद्यन्मध्विव क्षोणिपालः ॥ ३२ ॥

तद्गीतेर्यदमृतमन्तरा प्रविष्टं
तद्बाह्योर्घनपुलकप्ररोहमात्रम् ।
नातानीदपि तु बहिश्च दानधारा-
रूपेण प्रवहति भूभुजस्स्म दीर्घम् ॥ ३३ ॥

स दीक्षितो महीक्षितः प्रभूतभूतिमीयिवान्
स्थलोत्तमे रमापुरे बबन्ध वासमात्मनः ।
न हातुमेष वीथिकाविटङ्कसीम चक्षमे
तथा मनोऽस्य योगनर्तने विभोरलीयत ॥ ३४ ॥

अथैकदा कृतशिवदर्शनो मखी
चिरं निशामनयदनिद्रमेव सः ।
पुनः पुनः किमपि विवक्षुवद्विभोः
स्मितद्विधामधुरमुखं पुरो बभौ ॥ ३५ ॥

अपररजनियामे श्रान्तसुप्तं तमीशः
समवददवदाता प्राग्दिशा मुञ्च मञ्चम् ।
इह महति मदीये धाम्नि तत्तन्महे त्वं
रचय रुचिरकल्पं गीतवाद्यक्रमस्य ॥ ३६ ॥

इति ब्राह्मे यामे वरभगवदाज्ञामधिगतो
मखी रामस्वामी प्रमुदि भगवद्धाम्नि सकलान् ।
महान् गीतातोद्यक्रमविधिभिरायोज्य रुचिर-
व्यवस्थाढ्यान् सम्प्रत्यपि सरणिरेषा विजयते ॥ ३७ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते पितृरामयज्व-
प्रख्यातिवर्णनपरो गत एष सर्गः ॥ ३८ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघवशर्मणा
विरचिते श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते
पितृरामयज्ववर्णनं नाम तृतीयः सर्गः ॥

॥ चतुर्थस्सर्गः ॥

इति प्रभोरन्वहदर्शनैश्च तद्-
गुणोपगानेन कृती स यद्यपि ।
मखी सुखी नैव बभूव, तन्मनः
कयाप्यपूर्णत्वशुचातिविव्यथे ॥ १ ॥

प्रजा हि पूर्णं वितनोति मानुषं
प्रजा हि मर्त्यस्य ददात्यमर्त्यताम् ।
ऋणं पितॄणां प्रजया ह्यपोह्यते
प्रजास्वधीनं हि पितृस्वधाशनम् ॥ २ ॥

विपञ्चिकानादसुधास्तु शारद-
प्रभातसम्फुल्लसरोजमस्तु च ।
गिरः कला आननमच्छलस्मितं
शिशोः प्रदास्यन्ति कदा मुदं मम ॥ ३ ॥

कदा नु पूजाशुचिमेत्य चङ्क्रमैः
निपत्य चाङ्के मलिनीकरिष्यतः ।
शरीरयोगेन शिशोः समाधिवत्
विलोचनं मे मुकुलीभविष्यति ॥ ४ ॥

इति प्रसूतिस्पृहया स दीक्षितः
समा अनेका उदकण्ठताधिकम् ।

सदाङ्गरस्कन्दमुमापतिं सुत-
प्रसादमभ्यर्थयति स्म चान्वहम् ॥ ५ ॥

समुत्सुका हन्त ततोऽपि तत्सती
चचार किं किं न पतिव्रता व्रतम् ।
प्रदक्षिणेभ्यः कमलाम्बिकालयात्
चिरात्प्रतिप्रातरुपागमद् गृहम् ॥ ६ ॥

लिलेख वर्णोज्ज्वलरङ्गवल्लरीः
तदालये श्रीयुतचक्ररूपिणीः ।
विदा स्वभर्त्रैव कृतोपदेशना
जजाप मन्त्रांश्च जगौ स्तुतीरपि ॥ ७ ॥

कुमारमेव स्मरतोरहर्निशं
तयोः कुमारीभवनोत्सुकात्मनः ।
बभूव वैद्येश्वरधामराजितो
निमन्त्रणं मुत्तुकुमारमूर्तितः ॥ ८ ॥

अतीव हर्षेण स रामदीक्षितः
सधर्मचारिण्यपि तस्य सुब्बमा ।
पदैव वैद्येशपदं प्रजग्मतुः
कृताध्वसर्वालयदेवदर्शनौ ॥ ९ ॥

त्रिरह्नि तत्पुष्करिणीनिमज्जनं
तदालयाष्टोर्ध्वशतप्रदक्षिणम् ।

पयोऽशनं मुत्तुकुमारकीर्तनं
तयोर्ययौ मण्डलमेकमीदृशम् ॥ १० ॥

स रामयज्वा सह भार्यया तथा
व्रतं समाप्य स्वपुरं समागमत् ।
बभार गर्भं न चिरेण सा सती
कुमारदिव्यांशसमुज्ज्वलीकृतम् ॥ ११ ॥

प्रियावपुः क्षाममशक्ति पाण्डुरं
मुहुर्मुहुर्वीक्ष्य स दीक्षितो भृशम् ।
तुतोष, दोषाश्च कदाचन ध्रुवं
प्रिया गुणोदर्कतया भवन्ति हि ॥ १२ ॥

अथोत्तमे मन्मथवत्सरे रवौ
झषं गतेऽफल्गुगुणे च फाल्गुणे ।
समं समुद्धर्तुमसौ कुलं कलां
असूत साध्वीमणिसुब्बमा सुतम् ॥ १३ ॥

तदीयजन्मादिगुणं स्तुमः कथं
वसन्तयात्रादिवसो हि सोऽभवत् ।
महो महादेवगृहे न केवलं
विवेश रामाध्वरिणोऽपि तद् गृहम् ॥ १४ ॥

महीतलस्पर्शनिमेष एव तत्
शिशोस्सुपुण्यस्य पपात कर्णयोः ।

स हंसनाट्यध्वनिरीश्वरालयात्
समुज्जिहानः परमोपदेशवत् ॥ १५ ॥

गतेष्वशौचेषु दिनेषु सा प्रसू-
स्तमात्मसीमन्तसुतं विभूषितम् ।
निनाय डोलां सुहृदङ्गनाजने
प्रगाति नीलाम्बरिगीतिलालनम् ॥ १६ ॥

अनुग्रहं मुत्तुकुमारमूर्तितः
स्मरन् पिता नाम ददौ स्वसूनवे ।
समुत्तुना स्वामिपदेन स श्रुतः
कुमार एवेति कुमार आदृतः ॥ १७ ॥

अथ द्वितीयोऽपि सुतोऽभवत्तयो-
रमुं चिनस्वाम्यभिमाननामकम् ।
पिता गुरोर्वेङ्कटवैद्यनाथ इ-
त्युपाख्यया संस्कुरुते स्म भक्तितः ॥ १८ ॥

अजीजनद्यज्वपतिव्रता तत-
स्तृतीयमप्युत्तममात्मसम्भवम् ।
स चापि तेनैव कुमारवाचिना
स'बालुना' स्वामिपदेन पप्रथे ॥ १९ ॥

अनन्यगां स्वाम्यभिधां बिभर्ति यः
य एव पूर्वं प्रससाद यज्वने ।

कुमारदेवस्तदुपाख्ययैव ते
  त्रयोऽपि पुत्रप्रवराः प्रकीर्तिताः ॥ २० ॥

सुतेषु सत्स्वप्यनवाप्य पुत्रिकां
  मनः समुत्कण्ठत एव योषिताम् ।
अपूर्तिमेतामपहर्तुमम्बिका
  ददौ च बालाभिधबालिकां तयोः ॥ २१ ॥

सहोदराणां त्रितयस्य साहिती
  पुपोष लक्ष्मीमनयानुजातया ।
पदस्य रागस्य लयस्य साहिती
  यथा सुतन्त्रीश्रुतिमच्युतां श्रिता ॥ २२ ॥

प्रसादयद्दीक्षितदम्पतीमनः
  तदीयगेहे विजहार सङ्गतम् ।
चतुष्टयं तच्च तदात्मजन्मनां
  कृतार्थयज्जन्म चतुःपुमर्थवत् ॥ २३ ॥

तनूभवा यद्यपि ते त्रयोऽप्यमी
  तनूनपातस्त्रय आबभुर्यथा ।
तथापि तेषु प्रथमो गुणाधिकः
  स मुत्तुनामा प्रथमोऽतिपप्रथे ॥ २४ ॥

पितुर्लुठन्नङ्कतले ततः करं
  तदीयमादाय सुरालयं व्रजन् ।

अशिक्षतासौ बहुदेवतास्तुतीः
तथा कथाः पावनभक्तिवर्धनीः ॥ २५ ॥

तडागतः पूर्वमुपागमात्पितुः
स सज्जयामास शिवार्चनोचितम् ।
प्रदीपपुष्पाक्षतचन्दनादिकं
गुरोरपीशो मुमुदेतरां यतः ॥ २६ ॥

पितुस्स माध्याह्निकविश्रमान्तरे
रहस्समादय तदीयतम्बुराम् ।
श्रुतिं वितन्वन् मुमुदे स यद्विदन्
जहौ न शय्यां जनकः स्वपन्निव ॥ २७ ॥

मुहुस्स नीलोत्पलनायिकालयात्
प्रतायि नागस्वरमूर्छनाग्रहात् ।
चिराय तस्थावविदन् गुरुं गतं
यथा हि जालग्रथितो मृगार्भकः ॥ २८ ॥

गुरौ जपार्थं गुरुमूर्तिसन्निधौ
कृतासने मुत्तुकुमार एष च ।
विवेश देवाररुचिप्रचोदितः
पुरःस्थतैलाभिषवीयमण्डपम् ॥ २९ ॥

सुहृत्सु शिष्येषु च तातपादतः
पठत्सु गीतानि भवन्नदूरतः ।

प्रवृत्तगीतव्यवहारमर्मसु
श्रवोऽवधानेन ददौ स तीक्ष्णधीः ॥ ३० ॥

अथोचिते काल उपादिशद्गुरु-
र्द्वितीयजन्मप्रदमन्त्रमातृकाम् ।
तया दयातस्सकलाः कला अपि
प्रपाय्य बालोऽकृत वीर्यवत्तरः ॥ ३१ ॥

ततोऽचिरादेव स मुत्तुमाणवः
पितुः शिवार्चासमये समीपगः ।
पपाठ रुद्रं पुरुषस्य सूक्तम-
प्युदारवाचा स्वरवर्णशुद्ध्या ॥ ३२ ॥

उषस्युपातिष्ठत काठकं गृणन्
सहस्ररश्मिं च स भानुवासरे ।
श्रियं च दुर्गां च नवग्रहांस्तथा
तदीयसूक्तानि जपन्नुपास्त सः ॥ ३३ ॥

ततोऽमरेणामरवाङ्मयाम्बुधिं
प्रवेशयामास बुधः पितुस्सखा ।
क्रमेण काव्यानि महान्ति रूपका-
ण्यपाठि कौमुद्यपि तेन मुत्तुना ॥ ३४ ॥

तर्कसङ्ग्रहमुखेन तत्परं
शास्त्रमार्गमवगाह्य स क्रमात् ।

अद्वयौपनिषदे कुलोचिते
दर्शने भृशसमुत्सुकोऽभवत् ॥ ३५ ॥

तत्र नैकविधशास्त्रवेदिनां
पूरिते प्रवचनै रमापुरे ।
को हि कर्णमपिधाय सञ्चरन्
नाप्नुयाल्लघु बहुश्रुतस्थितिम् ॥ ३६ ॥

ज्येष्ठं मुत्तुस्वामिनं भ्रातरौ तौ
बालूचिन्नस्वामिनौ चानुयान्तौ ।
बुद्धिश्रद्धोत्साहतः प्रायतेतां
सम्यग्विद्यासाधुवृत्तप्रसिद्ध्यै ॥ ३७ ॥

यत्सङ्गीतज्ञानमाजानसिद्धं
भूरिश्रुत्या लब्धसम्यग्विकासम् ।
तेषामासील्लक्ष्मतस्तस्य दार्ढ्यं
संस्कारं चाधातुमैच्छत्पिताथ ॥ ३८ ॥

कदाचन पिता स्वयं तनयबोधनं लीलया
चकार, सुहृदोऽन्यदा समदिशत् स्वशिष्यानपि ।
पुरातनपुरन्दरप्रमुखगेयविद्यागुरु-
प्रगीतिषु कुमारका विपुलपाठभाजोऽभवन् ॥ ३९ ॥

गीतप्रबन्धठाया-
लापनमूलादिलक्ष्मगीतौघैः ।

तेरूरपारं पारा-
वारं रागस्य ते बालाः ॥ ४० ॥

अष्टोत्तरशतताल-
व्यवहृतिनैपुण्यसंसिद्ध्यै ।
तालप्रबन्धसाधन-
मक्रियत तैर्विशेषेण ॥ ४१ ॥

वीणासु संस्तवमृते क इव प्रकर्षः
ज्ञानस्य लब्ध इति केऽपि वदन्ति विज्ञाः ।
तन्त्र्यां ततः कलितसाधुपरिश्रमास्ते
पित्रा यथार्थविधयापि कृताः प्रवीणाः ॥ ४२ ॥

त्यागराजभगवत्कृपाबलात्
तातमित्रविदुषां तथाशिषा ।
सोदरत्रितयगेयशेमुषी
शोभते स्म वरपाकमेयुषी ॥ ४३ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरितेऽयमकारि नेतृ-
पुण्यावतारकथनेन तुरीयसर्गः ॥ ४४ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन - कौशिकश्रीराघवशर्मणा विरचिते
श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते दीक्षितपुण्यावतारकथनं
नाम चतुर्थः सर्गः ॥

॥ अथ पञ्चमस्सर्गः ॥

अस्ति तीरभुवि पूर्ववारिधेः
चेन्नपत्तनमितीरितं पुरम् ।
यद्विनोपपदमेव पत्तनं
सर्वदक्षिणदिशीह विश्रुतम् ॥ १ ॥

नीलकण्ठदयितात्रतौचिती-
चारुबर्हितनुकल्पकाम्यया ।
सा मयूरनगरीति विश्रुता
पेययोगितिरुवल्लुवोषिता ॥ २ ॥

भारतप्रधनखेदशान्तये
पार्थसारथिविभूषसेविता ।
सा प्रसन्नहरिणाप्यधिष्ठिता
श्रीपदप्रवरकैरविण्यपि ॥ ३ ॥

एवमादिबहुदेवसन्निधि-
प्रोल्लसत्पुरसमष्टिरूपि यत् ।
पण्यसम्पदतिवेलवैभवं
तूर्णमाप सितराजधानताम् ॥ ४ ॥

यस्य कोऽप्यतिशयोऽयमस्ति यद्
दक्षिणोत्तरदिशोर्विराजते ।
वामलूरपुरमाधिपत्तनं
त्यागराजलसितं स्थलद्वयम् ॥ ५ ॥

योगनर्तकरमापुरीविभु-
त्यागराडुषितषट्स्थलान्तरे ।
अन्य एव महिमास्य राजते
श्रीमदाधिनगरस्थलस्य हि ॥ ६ ॥

यत्र भाति स परः शिवः पटं-
पक्वनाथ इति पट्टकान्तरे ।
टङ्कमूर्तिमभजत् स्वयं भवो
वामलूरमय एव केवलम् ॥ ७ ॥

यत्र वर्णनिगमं च पाणिने-
र्व्याकरोड्डमरुणा नटेश्वरः ।
व्याक्रियावितरणाख्यमण्टपे
यत्पुरोऽधिजगिरे पदं बुधाः ॥ ८ ॥

उत्तरापथमहाव्रतद्विजैः
पल्लवेश्वरनिमन्त्रितैः पुरा ।
त्र्यम्बकाभिधतदध्वदेशिको
यत्र दक्षिणदिशि प्रतिष्ठितः ॥ ९ ॥

अद्वितीयगुरवश्च शङ्कराः
सर्ववामपथशासकाः पुरा ।
यत्र चक्रमुपकल्प्य कालिका-
स्वैररौद्रचरणं न्यवारयन् ॥ १० ॥

वैदिकं त्रिपुरसुन्दरीजन-
न्यर्चनक्रममकल्पयंश्च ते ।
मातुरौपनिषदैरुपासन-
प्रक्रियात्र यदुपज्ञमेधते ॥ ११ ॥

पल्लवे विजयकम्पवर्मणि
क्ष्मापतौ सति निरञ्जनाभिधाः ।
यत्र सिद्धिकरगह्वरस्थिता
आलयाधिपतयश्चकाशिरे ॥ १२ ॥

तद्गुहां तदधिकारमप्यथ
प्राप्य यत्र चतुराननाभिधः ।
पण्डितो विरुरुचे प्रवर्तयन्
स्वाख्यया मठपरम्परामपि ॥ १३ ॥

चोलभूपतिपरान्तकात्मभू -
मौलसैनिकचरः कुमारकः ।
स्वप्रमादजविरागवेगतः
यो निवृत्तिपथमेवमाश्रितः ॥ १४ ॥

(युग्मकम्)

सह्यजाजलधिसङ्गपत्तनो-
द्भूतसिद्धपरसिद्धिधाम यत् ।
श्रीपुरीव सुहृदर्थदर्शित-
त्यागराजविटनाटयसाक्षि यत् ॥ १५ ॥

एतदाधिपुरकार्यकृत्सभा-
मण्डितं मणलिनाम धाम यत् ।
पल्लवस्स नरसिंहविष्णुर-
प्यग्रहारमकरोन्निजाख्यया ॥ १६ ॥

आलयादिवरधर्मभर्मसत्-
त्सम्प्रदायमिति पूर्वकालतः ।
तन्मणल्यभिजनो जनोऽखिलो
जन्मसिद्धमवहद्गुणं यथा ॥ १७ ॥

नेतृभूतजनमग्रणीरिति
प्राहुरग्रिमतया प्रवृत्तिषु ।
द्राविडा अपि यमेव भाषया
व्याहरन्ति मुदलीति संज्ञया ॥ १८ ॥

तादृशी मुदलियार्परम्परा
काप्यभून्मणलिमण्डनायिता ।
मुद्दुकृष्ण इति तत्कुलाम्बुधा-
वग्रणीस्समभवत्कलानिधिः ॥ १९ ॥

तत्कुलस्य महतो महत् स्वकं
भूमिपण्यकनकादि नैकधा ।
केवलं मणलिसीम्नि नाभवत्
किन्तु चोलभुवि पत्तनेऽपि च ॥ २० ॥

पण्यवृत्तिमवलम्ब्य भारते
तत्र तत्र विनिवेशितापणाः ।
भूरिराजकमिथोविरोधज-
च्छिद्रवर्धितमहीतृषः क्रमात् ॥ २१ ॥

शस्त्रवृत्तिमुपसेव्य खण्डशः
भारतक्षितिमभक्षयन्निमाम् ।
ये मिथः कलहिनोर्बिडालयोः
पूपिकां कपटवानरो यथा ॥ २२ ॥

तेऽतिदूरगतपश्चिमाम्बुधे-
राङ्ग्लदेशत उपागता इह ।
चेन्नपत्तनपदे तदाभवन्
स्वीयसालमुपकल्प्य जिष्णवः ॥ २३ ॥

पण्यराज्यविविधप्रवृत्तिषु
स्वोपकारविधये न्ययोजयन् ।
तेऽस्मदीयजनमुख्यनायकं
कञ्चन प्रभुवरं द्विभाषिणम् ॥ २४ ॥

मद्रहूणकनिवेशनाधिपो
जार्ज् पिगाटिति बभूव यस्तदा ।
मुत्तुकृष्णमणलीश्वराय स
स्थानमग्रिममिदं व्यतीतरत् ॥ २५ ॥

चन्द्रगिर्यधिपचेन्ननायको
यत्र वारिधितटे विनिर्ममे ।
चेन्नकेशवविभोर्वरालयं
पत्तनं तदभिधं च नूतनम् ॥ २६ ॥

हूणनाविकवणिग्भिरागतैः
तत्र दुर्गरचनेच्छुभिः क्रमात् ।
अस्मदीयजनदेवसन्निधिः
नाचिरात् परिजिहीर्षितो हठात् ॥ २७ ॥

एकदाथ सहसाखिलान् जनान्
केवलं न निरवासयन् बहिः ।
किंतु हन्त निरमूलयन् च ते
चेन्नकेशवविभोस्तदालयम् ॥ २८ ॥

एतदालयविनाशदुष्कृतं
मुत्तुकृष्णमुदलिर्न चक्षमे ।
सद्य एव स नवालयान्तर-
स्थापनार्थमुदयुङ्क्त चाधिकम् ॥ २९ ॥

स्वीयमित्रविभवैरदूरतो
द्वे चकार सुरधामनी जवात् ।
चेन्नमल्लिशिवचेन्नकेशवौ
यत्र साम्प्रतमपि स्थिरास्पदौ ॥ ३० ॥

धमधूर्वहमणल्यधीश्वरः
स्वद्विभाषिपदगौरवादथ ।
हूणनेतुरपि वित्तमग्रहीत्
वार्षिकं स्वसुरधामवृत्तये ॥ ३१ ॥

एवमेव बहवः प्रभूत्तमा-
श्चेन्नपत्तनमलंकरिष्णवः ।
रेजिरे हरिहरादिदेवता-
स्थानधर्मपरिपालने रताः ॥ ३२ ॥

सर्व एव धनिका इमे यथा
धर्म आदरमदर्शयन्निजम् ।
तद्वदेव रसिका अपोषयन्
गाननाट्यचतुरान् कलावतः ॥ ३३ ॥

नित्यसेवितचिदम्बरेश्वर-
श्रीलवेदगिरिणा हि मानितौ ।
गायकप्रकरनायकावुभौ
श्रीनिवासदुरसामिनामकौ ॥ ३४ ॥

त्यागराजगुरुसुण्ठिसुब्बभू-
वेङ्कटाद्रिरमणश्च सत्कृतः ।
श्रीप्रवालपथकृष्णसेविना
पिण्डिकूटिपदवेङ्कटाद्रिणा ॥ ३५ ॥

कोपुरप्रमुखसुन्दरश्च य-
स्त्यागराजमतिथिं समर्चयत् ।
रेजुरेवमपरेऽप्यधीश्वरा
देवनायककलिङ्गरायवत् ॥ ३६ ॥

सर्वपत्तनविभूतिमानसौ
मुत्तुकृष्णमणलीशपुङ्गवः ।
भक्तिधर्मरसवत्त्ववैभवै-
रत्यशेत सचिवः सितेशितुः ॥ ३७ ॥

चोलसीमगतनैजभूधनं
पर्यवेक्षितुमथैकदा स च ।
प्राप पापहरसह्यजातटी-
मालयावलिपुनःपवित्रिताम् ॥ ३८ ॥

क्षेत्रमङ्गकलमाढ्यमात्मनः
द्रष्टुमेष यदगान्मृषैव तत् ।
क्षेत्रमेव कमलाढ्यमात्मनः
तत्प्रसिद्धमवलोकितुं गतः ॥ ३९ ॥

स्वाधिपत्तनविराजमानत-
त्त्यागराजविभुमूलमूर्तिमत् ।
भक्तसुन्दरपरीमलीकृतं
श्रीपुरं चिरदिदृक्षुरास सः ॥ ४० ॥

आप्लुतेन कमलालयाम्भसि
त्यागराजभगवत्सिषेविषा ।
आत्मनः सुचिरकालसम्भृता
तेन किञ्चिदिव पर्यपूर्यत ॥ ४१ ॥

हंसनृत्यमनवेक्ष्य तद्विभो-
र्दर्शनं कथमुपैतु पूर्णताम् ।
मुत्तुकृष्ण उदकण्ठतैव तत्
नानुभूय नयनामृतोत्सवम् ॥ ४२ ॥

क्षेत्रगौरवकथार्पितश्रवाः
चक्र आलयपरिक्रमं ततः ।
कञ्चन प्रतिपदं प्रदर्शितं
प्रैक्षतैष च विशेषमादरात् ॥ ४३ ॥

वासरेऽथ समनन्तरे विभोः
तत्प्रसिद्धमुचुकुन्दपूजनम् ।
विस्तरेण निरवर्तयत्ततो
विद्वदर्हणसदोऽप्यमेलयत् ॥ ४४ ॥

' भावरागलयरूपपुत्रकैः
मूर्तगेयनिगमाभ एष सः ।
श्रीरमानगररामदीक्षितः
नूनमत्र भवतः श्रुतिं गतः ' ॥ ४५ ॥

इति सदसि निवेदितस्स कश्चिन्
मणलिविभुः पुलकाञ्चिताङ्गयष्टिः ।
तनयसहितरामदीक्षितेन्द्रं
परिहृतविष्टर आदरादगृह्णात् ॥ ४६ ॥

‘ यूयं न केवलमतीव मनोज्ञगानाः
वाग्गेयकारतिलका इति च श्रुतं मे ।
शुश्रूषुरस्मि भवतां नवगेयबन्धान्
एतद्भवत्तनयगानविदग्धतां च ’ ॥ ४७ ॥

इत्यर्थितः प्रभुवरेण तदा स राम-
स्वामी मखी सुरुचिरं स्वयमाललाप ।
स्वोपज्ञमेव कमलेश्वरनृत्तनाम
हंसध्वनिं दधत औडुवनूत्नरागम् ॥ ४८ ॥

तद्रागसञ्चरणपुष्कलदर्शनाय
स्वेनैव निर्मितमथ प्रवरं प्रबन्धम् ।
पुत्रं तमग्रजमगापयदध्वरीन्द्रः
स्वान्ये कृती तदनुजौ तदनन्तरं च ॥ ४९ ॥

मणलिविभुरमीषां गानमाध्व्यातिमत्तो-
र्धनमतिबहु दत्वाप्याप्ततृप्तिर्न, सद्यः ।
सतनयमखिनोऽस्य स्वात्मनैवानुयानं
निजपदसहवासं चाप्यसौ निर्बबन्ध ॥ ५० ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते मणलीशमुख्य-
सख्यप्रपञ्चकरपञ्चमसर्ग एवम् ॥ ५१ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजनकौशिक-श्रीराघवशर्मणा
विरचिते श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते
मणलीशमुख्यसख्यं नाम पञ्चमस्सर्गः ॥

॥ अथ षष्ठस्सर्गः ॥

अधिपत्तनसामीप्यात् त्यागेशविरहव्यथाम् ।
अपाकरिष्णौ मणलौ श्रीरामस्वामिदीक्षितः ॥ १ ॥

मुत्तुकृष्णप्रभुप्रेमप्रकर्षपरतन्त्रितः ।
कमप्यनेहसं वासं बबन्ध सकुटुम्बकम् ॥ २ ॥

मुत्तुकृष्णेऽथ कालेन कीर्तिशेषे तदात्मजः ।
श्रीमान् वेङ्कटकृष्णाख्यो बभूव कुलनायकः ॥ ३ ॥

सत्येव जनके तत्तत्कार्यनिर्वाहगौरवात् ।
कनीयोयज्ञमानं यं चिन्नय्येति जना विदुः ॥ ४ ॥

पितुरन्यूनमहिमा कुलक्रमसमेयुषाम् ।
अजागरीत् स सश्रद्धो धर्माणां परिपालने ॥ ५ ॥

विशिष्य स्वस्य गान्धर्वनैपुण्याभिनिवेशतः ।
गुरोरपि परं मित्रं बभूव स कलावताम् ॥ ६ ॥

परस्परप्रीतिबन्धः तद्दीक्षितकुटुम्बयोः ।
बभूव यस्स दृढतामगाहत दिने दिने ॥ ७ ॥

रामस्वामिमखीन्द्रोऽपि बह्वीर्निजकृतीर्नवाः ।
प्रेम्णा वेङ्कटकृष्णस्य नाम्नामोदत मुद्रयन् ॥ ८ ॥

शुश्रुवान् हूणगोष्ठीषु चिन्नय्यश्चेन्नपत्तने ।
पिडिल् नाम धनुस्तन्त्रीवाद्यं मुहुरमन्यत ॥ ९ ॥

"अनवद्यमिदं वाद्यं विपश्चिद्यदि कश्चन ।
अस्मत्कर्णाटसङ्गीतपद्धत्या साधयिष्यति ॥ १० ॥

‘ तदा कियच्छोभनं स्याद् ’ इत्यमुं च मनोरथम् ।
कदाचिदाविरकरोत्स रामस्वामियज्वने ॥ ११ ॥

“ पूर्वमस्माकमप्यासन् वीणाश्चापेन वादिताः ।
एवं च शार्ङ्गदेवाद्यैर्ग्रन्थेषु प्रतिपादितम् ॥ १२ ॥

आनयाद्यैव तद्वाद्यं हूणं चानूनपाटवम् ।
बालुस्वाम्येष नः पुत्रो नचिरात्साधयिष्यति ” ॥ १३ ॥

इति श्रीदीक्षितेन्द्राणामुत्तरादुत्तरक्षणे ।
हूणातोद्यविदे भद्रे संदिदेश स चिन्नयः ॥ १४ ॥

कर्णाटविदुषो हस्तं समासाद्य नवान्नवान् ।
वाद्यं तद्व्यञ्जयामास हूणविस्मापनान्नयान् ॥ १५ ॥

चिन्नय्यप्रभुबालुस्वाम्युपज्ञमिदमैधत ।
अपश्चिमं पश्चिमानां वाद्यं कर्णाटकीकृतम् ॥ १६ ॥

अथैकदा स्वभवने कस्मिन्नपि महोत्सवे ।
सुहृत्प्रभूणां सर्वेषां समवाये समागते ॥ १७ ॥

वृद्धं वेङ्कटकृष्णोऽसौ दीक्षितेन्द्रं व्यजिज्ञपत् ।
महतीमर्हणां तस्य विधित्सुर्गायकेशितुः ॥ १८ ॥

‘ अष्टोत्तरशतापूर्वतालरागार्णवायितः ।
प्रबन्धराजो भवतां योऽचिरात्पूर्तिमागतः ॥ १९ ॥

तेनानेकतलोत्तुङ्गमहागोपुरशोभिना ।
इमान् रसज्ञानाचार्य विस्मापयितुमर्हसि ’ ॥ २० ॥

इति चिन्नय्यवाक् तत्र मनांसि समितौ सताम् ।
उल्लासयामास सरस्यम्बुजान्यनिलो यथा ॥ २१ ॥

'स्वयं विशेषवेत्तारस्सर्वे एवेश्वरा इमे ।
एकैकेन च सम्प्राप्ता अत्र गायकनायकाः ॥ २२ ॥

ईदृग्गुणज्ञा समितिर्भाग्यादासादिता मया ।
श्रुत्वा शिरः कम्पते चेत् कान्या भवतु सत्क्रिया' ॥ २३ ॥

इत्युदारमुदीर्याथ दीक्षितः शिक्षितान् सुतान् ।
तन्महाकार्यनिर्वाहसाह्याय समवैक्षत ॥ २४ ॥

मुत्तुस्वामी निजां वीणामासार्य समनह्यत ।
धनुर्वाद्यविशेषेण बालुस्वाम्यप्युपाविशत् ॥ २५ ॥

तालजाग्रत्करश्चिन्नस्वामी पार्श्वमशिश्रियत् ।
मार्जयामासतुश्चाग्रे मृदङ्गं वादकावुभौ ॥ २६ ॥

कथमेकप्रयत्नेन शक्यनिर्वाह ईदृशः ।
प्रबन्धराजस्तद्गानसत्रं नैकदिनान्यभूत् ॥ २७ ॥

कण्ठास्तन्त्रीवदवदन् तन्त्र्योऽपि बत कण्ठवत् ।
पिकवन्मेघवन्नादो विविधाद्भुत उद्ययौ ॥ २८ ॥

नवानां रागतालानामुद्ग्राहे प्रतिखण्डतः ।
रासिक्येन मिथो वीक्ष्य चमच्चक्रे सदोगतैः ॥ २९ ॥

नाददुग्धाब्धिकल्लोलडोलालालितमानसाः ।
तस्य गन्धर्वगानस्य समाप्तिं नाबुधन् बुधाः ॥ ३० ॥

वाचा केचन बाष्पेण रोमाञ्चेन च केचन ।
व्यञ्जयामासुरानन्दमात्मनो दीक्षितान् प्रति ॥ ३१ ॥

चिन्नय्यात्तु प्रभुमणेः स हर्षो निरभिद्यत ।
हेमवर्षात्मना येन रामयज्वाभ्यषिच्यत ॥ ३२ ॥

प्रशंसानां सुवर्णौघैर्विद्वद्भी रामयज्वनः ।
स सुवर्णाभिषेकश्च नीतो द्विगुणतां तदा ॥ ३३ ॥

तत्रैव मणलिग्रामे वसत्स्वेतेषु यज्वसु ।
आगच्छद्वेङ्कटमखिप्रवरः कोऽपि गायकः ॥ ३४ ॥

मेलद्विसप्ततौ तेन वेङ्कटाध्वर्युपक्रमे ।
कस्यापि जन्यरागस्य दर्शयित्वाथ मूर्छनाम् ॥ ३५ ॥

'को नु रागविशेषोऽय'मिति पृष्टः परीक्षितुम् ।
रामस्वामिमखी प्राह रागनाम न केवलम् ॥ ३६ ॥

तामेव मूर्छनां किञ्च समादाय नवं पदम् ।
जगौ 'नन्नु परीक्षिञ्चे'त्यान्ध्रवाण्याशुगायनः ॥ ३७ ॥

श्रुत्वैतद्राममखिनो विधाया आगमक्रमम् ।
ज्ञात्वा स विस्मयी पूर्वं विस्मयो मुमुदेऽथ ह ॥ ३८ ॥

यत आगन्तुको विद्वान् बुबुधे रामदीक्षितम् ।
वेङ्कटाध्वरिवंशीयशिष्यत्वेन सहोदरम् ॥ ३९ ॥

किन्दुबिल्वसमुद्रोत्थरोहिणीरमणायितैः ।
पद्मावतीसुचरणचारणे चक्रवर्तिभिः ॥ ४० ॥

श्रीराधामाधवरहःकेलिसंलीनमानसैः ।
गान्धर्वविष्ण्वनुध्यानशृङ्गाररसचुञ्चुभिः ॥ ४१ ॥

भोजरामाभागधेयैर्जयदेववराभिधैः ।
गीतगोविन्दविख्यातः प्रबन्धो यैर्विनिर्मितः ॥ ४२ ॥

रागप्रबन्धजातीनां वैचित्र्येणोज्ज्वलीकृतः ।
वैदर्भीकैशिकीश्लक्ष्णसाहित्यातीवसुन्दरः ॥ ४३ ॥

अष्टाङ्घ्रिगीतबद्धत्वादष्टपद्यभिधां गतः ।
लास्यगोष्ठीषु यस्यैव समुपादेयता परा ॥ ४४ ॥

यस्यानुकारा अर्वाचां गेयकाव्यानि जज्ञिरे ।
शैववैष्णवशाक्तानि जैनान्यपि परश्शतम् ॥ ४५ ॥

अवर्धन्त पथा यस्य प्रबन्धा नाट्ययोगिनः ।
यक्षगानकथाकेलिप्रमुखा देशवाङ्मयाः ॥ ४६ ॥

मठेभ्यो भजनार्थेभ्यो निर्यन् भागवतव्रजात् ।
पुण्यो यद्गाननिध्वानो दिशामस्यत्यमङ्गलम् ॥ ४७ ॥

अस्य विद्याविनीतश्रीजयदेवमहाकवेः ।
उदारगीतिसरणिप्रणिधानसमीरितः ॥ ४८ ॥

शिवगीतीमालिकेति प्रबन्धः प्रथितोऽस्ति हि ।
चन्द्रशेखरपूज्याङ्घ्रिसरस्वत्यास्सरस्वती ॥ ४९ ॥

श्रीसत्यव्रतनामाङ्कदिव्यक्षेत्रस्य सीमसु ।
जाते यवनभूकम्पे प्राप यस्सह्यजातटम् ॥ ५० ॥

श्रीकाञ्चीकामकोटयाख्यः पीठराजः पुरातनः ।
स्थापितो भगवत्पादैरादिशङ्करदेशिकैः ॥ ५१ ॥

वैनाशिनाशिभिर्वेदनादोद्बोधविधायिभिः ।
षण्मतस्थापनप्राप्तश्रीजगद्गुरुगौरवैः ॥ ५२ ॥

अलंकरिष्णोस्तत्स्थानं कुम्भघोणमहास्थले ।
कवेः परमहंसस्य नादानुभवयोगिनः ॥ ५३ ॥

तेषामाचार्यवर्याणां श्रीमुखेन प्रचोदितः ।
रामस्वामिमखी रागतालादेः क्लृप्तिपूर्वकम् ॥ ५४ ॥

तां नित्यपूजाङ्गतया शिवगीतिसुमालिकाम् ।
श्रीपुरे त्यागराजस्य गापयामास सन्निधौ ॥ ५५ ॥

आगोविन्दपुरावासाद् भजनाभ्यातिसंस्तवात् ।
बाल्यादेवास्य मखिनः बभूव वदने सदा ॥ ५६ ॥

सर्वमष्टपदीगानं विशुद्धं सम्प्रदायतः ।
प्रत्यैकादशि तस्यैष चक्रे पारायणं मखी ॥ ५७ ॥

कालेनैतावता रामस्वामिनः कृतयः पराम् ।
प्रतिष्ठामभजन् भूरिसाङ्गीतिकपरिग्रहात् ॥ ५८ ॥

चत्वारिंशद्रागमाला मीनाक्षीस्तुतिरूपिणी ।
हिन्दोले रीतिगौले च मनोहर्यां विनिर्मिताः ॥ ५९ ॥

पूर्णायां चन्द्रिकायां च वर्णबन्धा विलम्बिनः ।
शङ्कराभरणे तानवर्ण एवमनेकशः ॥ ६० ॥

अथैकदा तु देवस्य दुर्विपाकादकाण्डतः ।
अन्धो बभूव तत्सूनुश्चिन्नस्वामी द्वितीयकः ॥ ६१ ॥

दुर्गाहरिहरस्वामीदुरूहबहुरूपभाक् ।
अध्यास्य वृषशैलं यः 'कलौ वेङ्कटनायकः' ॥ ६२ ॥

इति प्रसन्नवरदप्रथां बिभ्रत् प्रकाशते ।
तमुद्दिश्य विधायैष प्रार्थनां रामदीक्षितः ॥ ६३ ॥

आदाय नष्टनयनं चिन्नस्वामिनमात्मजम् ।
प्रययौ सप्तशैलेशश्रीनिवासदिदृक्षया ॥ ६४ ॥

विश्वरूपाख्यमौषस्यं प्रशस्यं दर्शनं विभोः ।
स्वामिपुष्करिणीस्नातो दीक्षितोऽनुबभूव ह ॥ ६५ ॥

सिंहाङ्कभित्तिप्राकारप्रदक्षिणविधेः परम् ।
स महामण्टपे यज्वा निषसाद तनूभुवा ॥ ६६ ॥

तस्य निध्यायतो बिल्वमालाविभ्राजितं विभुम् ।
बृहती निर्ययौ वक्त्राद् रागमाला विभूषिता ॥ ६७ ॥

उपावसद्वासरान् स चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
उपगायन् प्रतिदिनं रागेणैकेन तं प्रभुम् ॥ ६८ ॥

'मनसा वेरितरुल दलचे'ति पदैर्विभुम् ।
यद्भासा भाति सर्वं तं पुत्रदृष्टिमयाचत ॥ ६९ ॥

रागमाला विरुरुचे वनमालेव सा हरेः ।
चत्वारिंशत्तथाष्टौ च यस्यां रागा रराजिरे ॥ ७० ॥

तस्या गुच्छायिता 'मिङ्क दये'ति कृतिमुत्तमाम् ।
रागेण वेगवाहिन्या जगौ चान्ते स दीक्षितः ॥ ७१ ॥

सौरमष्टाक्षरं मन्त्रं विद्यां चाक्षुष्मतीमपि ।
आदित्यहृदयं चैव त्रिसन्ध्यं प्रतिवासरम् ॥ ७२ ॥

चिन्नस्वामी स पुत्रश्च भास्कराभिमुखं स्थितः ।
जजाप जगतां चक्षुः प्रार्थयंश्चक्षुरात्मनः ॥ ७३ ॥

अथैवं मण्डलं क्षेत्रवासे सम्यगनुष्ठिते ।
चिन्नस्वामिदृशोरद्धा प्रकाशः पुनरागमत् ॥ ७४ ॥

स्वतो राजमानाः स्वरा नाम नूनं
स्वयं सच्चिदानन्दरूपादनूनाः ।
तदाराधितास्साधु साधोरमी ते
दुहन्त्येव कामान् समस्तान्न चित्रम् ॥ ७५ ॥

अथ स मणलिग्रामं रामाध्वरी पुनरागतः
कमपि न बहु कालं स्थित्वा मणल्यधिपान्तिके ।
अभिलषितवान् प्रत्यागन्तुं निजां कमलापुरीं
मरणमुदितं यस्यां नूनं पुनर्भवनाशनम् ॥ ७६ ॥

'प्रतिदिनमवसादो वर्धते मे शरीरे
जिगमिषुरहमस्मि श्रीपुरं देह्यनुज्ञाम्' ।
इति मणलिविभुस्तं प्रार्थयन्तं मखीन्द्रं
कथमपि विरहेण व्यग्र एवान्वजानात् ॥ ७७ ॥

काञ्चीं चिदम्बरमवेक्ष्य मयूरलङ्घी
श्रीपत्तनाध्वनि पदं पुलकेन तन्वन् ।
त्यागेशगोपुरविलोकनफुल्लचित्तः
स्वं वेश्म वायुदिशि स प्रविवेश यज्वा ॥ ७८ ॥

पुनरपि कमलालयाभिषेकैः पुनरपि हंसनटस्य दर्शनैश्च ।
पुनरपि वपुरस्य जीर्यमाणं किमपि बभाविव तद्युवायमानम् ॥

महमिन्दुसहस्रदर्शनं सुतनिर्वर्तितमाप्तवान् मखी ।
स तदेकसुधांशवे परं हरचूडामणये स्पृहां दधौ ॥ ८० ॥

अथ निरघसुमाघमासि धातौ
शरदि भवस्स भवस्य मूलधातुः ।
मखिवरमिममात्मसादकार्षीत्
असुलभतन्निजरात्रिपुण्यकाले ॥ ८१ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते गुरुमुक्तिसूक्ति-
'मुक्तायितः' प्रथत एष च षष्ठसर्गः ॥ ८२ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन - कौशिकश्रीराघवशर्मणा
विरचिते श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते
गुरुमुक्तिर्नाम षष्ठस्सर्गः ॥

॥ सप्तमः सर्गः ॥

स्वर्याते स्वे तातपादे कुटुम्ब-
स्वामी मुत्तुस्वामिनामाग्रजातः ।
जातो ह्येष श्रेष्ठ आसीद्गुणानां
सम्पत्त्यापि स्वीयतातातिशायी ॥ १ ॥

तच्च स्वाम्यं केवलं नो कुले स्वे
किन्तु प्राप्तं गेयविद्वत्कुलेऽपि ।
गीते वाद्ये शास्त्रसाहित्यशक्त्यो-
र्मुत्तुस्वामी सर्वमुख्यो बभूव ॥ २ ॥

मुत्तुस्वामिभ्रातरौ तौ तदीयान्
नूत्नान् रत्नीभूतसाहित्यबन्धान् ।
गायं गायं तद्यशो गीतगोष्ठी-
ष्वातेनाते वायुवत्पुष्पगन्धम् ॥ ३ ॥

चिन्नस्वामी रागगाने विशेषात्
भावस्फूर्त्या सुप्रसिद्धो बभूव ।
रागा ह्यस्मद्गेयसर्वस्वभूताः
रागैस्सम्यक् साधितैः किं न साध्यम् ॥ ४ ॥

रागा आविर्भाविताः पूर्णभावै-
रात्मग्रन्थीन् दुर्भिदानङ्ग भित्त्वा ।
मग्नान् नादानन्दसौन्दर्यभूम-
न्यस्मान् जीवन्मुक्तसिद्धिं नयन्ति ॥ ५ ॥

चिन्नस्वामिन्यालपत्येकदास्मिन्
रागं रम्यं नागपूर्वां वरालिम् ।
नागस्साक्षादेत्य मध्येसमाजं
नृत्यन्नासीदुत्फणो यावदन्तम् ॥ ६ ॥

को वा तोडीकीर्तनं 'गानलोले'-
त्येतस्य श्रीनारदस्तोत्ररूपम् ।
नो जानीते गातृभिर्यस्य सम्प्र-
त्यप्युद्ग्राहः पल्लवीकृत्य गीतः ॥ ७ ॥

पित्रा साकं ते यदासन् मणल्यां
तस्मिन् काले चेन्नपुर्यां बभूव ।
पिण्ड्कूरेर्वेङ्कटाद्रेस्सभायां
सुण्ठीसुब्बण्णात्मजो वेङ्कटाख्यः ॥ ८ ॥

स प्रख्यातो गायतां सार्वभौमः
तत्र प्राप्तो गातुमभ्यर्थितश्च ।
आलप्यातिप्राक्तनं टक्करागं
गीतं गात्वा तत्र तानं ततान ॥ ९ ॥

दाक्ष्यं दृष्ट्वा तस्य तस्मिन्नपूर्वे
रागे हृष्टे सर्वसामाजिकौघे ।
गाता किञ्चिद्गर्वतः प्राह 'सोऽयं
टक्को रागो द्रव्यमस्मत्कुलस्य' ॥ १० ॥

बालुस्वामी तत्र पित्रोपविष्टो
वृद्धेनोक्तं तच्च युक्तं न मत्वा ।

सद्यो गाति स्म स्वयं टक्कगीतं
सुण्ठीगूढस्वत्वमस्य व्यपास्यन् ॥ ११ ॥

बाले बालुस्वामिनि प्रेक्ष्य तादृग्-
ज्ञानप्रौढिं साधुगोष्ठ्यां वदन्त्याम् ।
हर्षावेशादामुमोचास्य कण्ठे
मुक्ताहारं मुत्तुकृष्णाग्रगण्यः ॥ १२ ॥

बालुस्वामी यच्च पूर्वं मणल्यां
चिन्नय्येशप्रेरणाच्चापवाद्यम् ।
पाश्चात्येभ्यस्साधयामास तस्मिन्
कीर्तिस्तस्य प्रासरत्तत्र तत्र ॥ १३ ॥

तञ्जापुर्यां यो महाराष्ट्रभूपः
हूणातोद्ये कौतुकी शर्भजीति ।
तेनाश्रावि त्यागसेवागतेन
प्रावीण्यं तद्यज्वनो नूतनवाद्ये ॥ १४ ॥

श्रुत्वा वाद्ये तत्र वैदेशिके नः
कर्णाटीयां फक्किकामद्भुतेन ।
तेनातीव क्षोणिपालो जहर्ष
स्वास्थानीयान् पण्डितानाह्वयच्च ॥ १५ ॥

श्वार्ट्स् नामा यः क्रैस्तवाचार्य आसीत्
शर्भोजिक्ष्मापालशिक्षाधिकारी ।
गेरिक् नामा तन्नियुक्तोऽस्य राज्ञो
हूणातोद्ये वर्धयामास वाञ्छाम् ॥ १६ ॥

गेरिक्द्वारा भूरिवित्तव्ययेन
　क्रीतं कृच्छ्राद्दूरपाश्चात्यदेशात् ।
तत्तत् हूणातोद्यमेतेन राज्ञा
　काले काले किञ्च शुश्रूषितं तत् ॥ १७ ॥

श्रुत्वा वालुस्वामिनस्तद्द्वयोलिन्-
　वाद्यं राज्ञा तेन चित्रीकृतेन ।
आहूतायां सर्वतो गातृगोष्ठ्यां
　चत्वारस्ते भ्रातरश्चाप्यभूवन् ॥ १८ ॥

पोन्नय्याख्यश्चिन्नयाख्यस्तृतीयः
　स प्रख्यातः श्रीवडीवेलुसंज्ञः ।
तुर्योऽप्यन्यः श्रीशिवानन्दनामा
　धुर्यास्सर्वे नाट्यवित्सम्प्रदाये ॥ १९ ॥

तञ्जापुर्यां राजराजेश्वराख्ये
　देवागारे श्रीबृहन्नायकाग्रे ।
पूजाकाले नाट्यसेवानियोगः
　येषामासीद्वंशपारम्परीयः ॥ २० ॥

वर्णान् शब्दान् कीर्तनान्यप्यकुर्वन्
　सर्वे ये वाग्गेयकारप्रधानाः ।
अद्यत्वे या प्रक्रिया देवदासी-
　लास्ये प्राहुस्तां च यैरेव क्लृप्ताम् ॥ २१ ॥

वञ्चिक्षोण्यां रामवर्मेति रेजे
　गर्भश्रीमान् गर्भदासश्च विष्णोः ।

स्वातीजातो मौक्तिकस्वच्छकीर्ति-
योऽभूद्राज्ञां पण्डितानां च मुख्यः ॥ २२ ॥

दैव्या वाण्या पद्मनाभं तदाख्या-
मुद्राभद्रैश्चित्ररागप्रकाशैः ।
भावामोदैः कीर्तनैर्यः प्रसून-
स्तोमप्रख्यैरर्चयामास नित्यम् ॥ २३ ॥

तेनास्थानीमात्मनः प्रीतिभाजा
सारज्ञेनाहूय संमान्यमानः ।
येषां मध्ये श्रीवडीवेलुनामा
वञ्चीं गेयैर्वर्धयन्नध्युवास ॥ २४ ॥

तं तन्मध्ये केतुभूतं वडीवेलु-
नामानं क्ष्मापाल आहूय चाह ।
एतद्बालुस्वामिनोऽस्मान्नवीनं
पाश्चात्यानां वाद्यकं साधयेति ॥ २५ ॥

आज्ञां राज्ञो मानयन् मानगर्या-
मन्तेवासी यज्वनोऽसौ वडीवेलु ।
स्वल्पैरेवाहोभिरासीदहो स
प्राज्ञस्तस्मिन् वाद्यके सिद्धहस्तः ॥ २६ ॥

एवद्बालुस्वाम्युपज्ञे वयोलिन्-
वाद्ये श्रुत्वा तद्वडीवेलुशिल्पम् ।
हर्षात् स्वातीभूभुजा दत्तमस्मै
तस्यातोद्यस्याद्भुतं दन्तशिल्पम् ॥ २७ ॥

दृष्ट्वा श्रुत्वा श्रीवडीवेलुदाक्ष्यं
पश्चादन्येऽप्याददुर्वाद्यमेतत् ।
राज्ञस्सभ्यः श्रीवराहाप्पयार्यः
सुब्बरायो रामकृष्णः शिवादिः ॥ २८ ॥

हूणातोघे यद्वदेवं स धीमान्
कर्णाटीयोदीच्यवाद्ये समस्ते ।
वीणासीतार् स्वर्बदाद्ये मृदङ्गे
बालुस्वामी दीक्षितः शिक्षितोऽभूत् ॥ २९ ॥

स्वीयां विद्यां दर्शयन्तौ सभासु
ज्येष्ठभ्रातुः ख्यापयन्तौ कृतीश्च ।
बालूचिन्नस्वामिनौ स्वामिदृष्ट्यै
क्षेत्रात् क्षेत्रं जग्मतुः श्रीपुरीतः ॥ ३० ॥

गत्वा तञ्जाराजधानीं त्रिशीर्ष-
स्थानं पश्चात्पाण्ड्यभूपालधानीम् ।
श्रीमीनाक्षीसुन्दरक्षेत्रवर्यं
भेजातेऽथो दीक्षितभ्रातरौ तौ ॥ ३१ ॥

तस्यां पुर्यां तिष्ठतोः स्वीयगेयैः
देवीं विज्ञान् धिन्वतोर्भूमिपं च ।
ज्यायान् दैवादेतयोर्दुर्विपाकात्
चिन्नस्वामी हन्त दिष्टान्तमापत् ॥ ३२ ॥

चत्वारिंशत् पञ्च च प्राप्य वर्षान्
चिन्नस्वामी बाल एव स्वगीतिम् ।

पोतीकृत्योत्तीर्य संसारवार्धिं
देव्याः श्रीमत्पादमूलं प्रपेदे ॥ ३३ ॥

त्यक्तो भ्रात्रा त्यक्तुमेतद्वियोग-
भ्रान्तिं बालुस्वामियाजी जगाम ।
सेतुं सीताशोकविच्छेदहेतुं
संसाराम्भोराशि सन्तारहेतुम् ॥ ३४ ॥

प्रत्यागच्छन् रामनाथावलोकात्
बालुस्वामी श्रीमदेट्टप्पभूपैः ।
प्रेम्णाहूतः प्रापितस्सर्वपूजाः
स्वीयास्थाने स्थातुमभ्यर्थितश्च ॥ ३५ ॥

राज्ञो हर्षं हूणवाद्येन तन्वन्
भ्रात्रोर्गायन् गेयबन्धान् मनोज्ञान् ।
कुर्वंश्च स्वान् नूतनान् स प्रबन्धान्
एट्टय्याख्यां तत्पुरीमध्युवास ॥ ३६ ॥

आन्ध्या वाण्या तालमादिं गृहीत्वा
(आन्ध्रीं वाणीमादिमादाय तालं)
दर्बारु रागं रागरुद्रप्रियां च ।
रूपं तालं किञ्च रागं वसन्तं
दर्वित्युक्तान् नाट्ययुक्तान् प्रबन्धान् ॥ ३७ ॥

कीर्तिं स्तोतुं श्रीकुमारेट्टपेन्दोः
नाटे चाटे तानवर्णं ततान ।

प्राणैषीत् त्रीन् वेङ्कटेशेड्डपेन्द्र-
क्षोणीपालस्तोत्रबन्धांस्तथैव ॥ ३८ ॥

द्रष्टुं गच्छन्नेकदा गृध्रशैल-
स्कन्दं भावस्कन्नचेता नुनाव ।
रूपे सारङ्गे च रुद्रप्रियायां
आदौ कन्नडयां च गीतत्रयेण ॥ ३९ ॥

शृण्वन् बालुस्वामितो ज्येष्ठयज्व-
श्रीमन्मुत्तुस्वामिनः कीर्तनानि ।
एड्डप्पेन्द्रो द्रष्टुमुत्कण्ठमानः
स्वास्थानीं त ज्येष्ठमप्याजुहाव ॥ ४० ॥

श्रीत्यागराजपदपङ्कजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरितेऽनुजचिन्नबालु-
स्वामिप्रथाकथकसप्तमसर्ग एवम् ॥ ४१ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन - कौशिकश्रीराघवशर्मणा
विरचिते श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते
चिन्नबालुस्वामिप्रथा नाम सप्तमस्सर्गः ॥

॥ अष्टमः सर्गः ॥

पिता यदा राममखी सभार्यः
पुत्रीयमाणो नियमं चचार ।
वैद्येशितुर्धाम्नि तदा किलायं
स्वप्नो मखीन्द्रस्य बभूव भव्यः ॥ १ ॥

कृतार्थयामेश्वरदर्शनस्य
तस्योपवासक्लमजातसुप्तेः ।
करे पुरोभूय विभुस्स हारं
न्यधात्सुधांशूपममौक्तिकानाम् ॥ २ ॥

मुक्तावली मुत्तुकुमार एवे-
त्यतीव हर्षान्मखिना गृहीता ।
पुत्रं भविष्यन्तमसूचयत् किं
सद्गीतिमुक्तावलिगुम्फदक्षम् ॥ ३ ॥

साहित्यसङ्गीतविभोर्विभूतिः
तादृङ्महापण्डितलब्धजन्मा ।
वाग्गेयकारेषु कथं स मुत्तु-
स्वामी न विन्देत वरिष्ठनिष्ठाम् ॥ ४ ॥

यदा मणल्यामवसत्स राम-
स्वामी चिनय्येन कृतातिथेयः ।
तदाधिपुर्यां कृतदेवसेवः
समागमत्कश्चन मस्करीन्द्रः ॥ ५ ॥

चिदम्बरस्वाम्यभिधां दधानो
माधुव्रतीं वृत्तिमसौ प्रपन्नः ।
नादेन नेदीय उपेत्य सत्यं
बभ्राम तीर्थानि गतश्रमोऽपि ॥ ६ ॥

तं नादवेदाभिनिवेशमेषां
शीलं पितुः प्रश्रयमात्मजानाम् ।
विलोक्य चर्यां च विलङ्घ्य तत्र
स्थातुं स कश्चित्सममंस्त कालम् ॥ ७ ॥

विशेषतो ज्येष्ठकुमारवक्त्र-
वर्चो वशी वीक्ष्य वशीकृतोऽभूत् ।
आतायतातीव तयोर्हि तारा-
मैत्रीमिथस्तत्प्रथमावलोकात् ॥ ८ ॥

कार्यं महत्कर्तुमलं गुणेन
जातोऽपि कंचित् समपेक्षतेऽत्र ।
उद्बुद्धये प्रत्ययमुत्तमं स
प्रायः स्वयं देशिकरूप एति ॥ ९ ॥

एवं यदृच्छामिव तत्त्वतस्तु
सङ्कल्पमेवानुसरन्त ऐशम् ।
महान्त आगन्तव आत्मतेज-
स्तन्वन्ति कस्मिन्नपि पुंसि गुण्ये ॥ १० ॥

स क्षेत्रवित्क्षेत्रमदो विहाय
काशीं गमिष्यन् जनकं जगाद ।

मया सहायं प्रथमस्सुतस्ते
कालं कमप्यस्तु नयानि किं नु ॥ ११ ॥

चित्रान् विदेशान्नदतीर्थदेव-
धामानि पुण्यानि च दर्शयानि ।
मया सहायास्यसि किं नु मुत्तु-
स्वामिन्निति प्राह सुतं च योगी ॥ १२ ॥

तस्मिन् मुनौ कौशिकवद्वरेण्ये
निनीषति ज्येष्ठकुमारमेवम् ।
पिता गतो दाशरथीं न शङ्कां
स्वयंवरां कः कमलां निषेधेत् ॥ १३ ॥

भवादृशामाप्तमनोरथाना-
मनुग्रहायैव भवन्ति भावाः ।
अर्हन्ति बालं भगवत्पदानां
शुश्रूषणायानुचरं विधातुम् ॥ १४ ॥

मणेरमुष्याकर एव सोऽहं
शाणायमाना भगवन्त एव ।
एनं निरेनोवरवृत्तरूप-
तेजोभिरुद्दीपयितुं समर्हाः ॥ १५ ॥

विज्ञाप्य विज्ञो यतिवर्यमित्थं
आहूय चाहाग्रसुतं स सुत्वा ।
वत्सैहि धन्योऽस्यनुयाहि याहि
सिद्धिं परां सिद्धपदानुसेवी ॥ १६ ॥

नूनं बहुज्ञोऽसि तथापि बुद्धिं
  यात्रा विचित्रं विकचीकरोति ।
यद्ग्रान्थिकं ज्ञानमदो महात्म-
  सम्पर्कतोऽन्यादृशमेति वीर्यम् ॥ १७ ॥

आचार्यवानेव हि वेद वेद-
  स्तथानुशास्ति व्रज वत्स वृद्ध्यै ।
इतोऽपि संदृष्टपरावरेभ्य-
  स्तव क्व लभ्येत गुरुर्गरीयान् ॥ १८ ॥

पिता प्रदाय प्रवरोपदेश-
  पाथेयमेवं प्रथमं तनूजम् ।
शिरस्युपाघ्राय दिशामुदीचीं
  प्रस्थापयामास यतीश्वरैस्तैः ॥ १९ ॥

तिरुत्तणिं चैव तिरुप्पदिं च
  वटाटवीमूर्ध्वनटं च दृष्ट्वा ।
श्रीकालहस्तीशमथ प्रपद्य
  कृष्णामकृष्णाध्वकरीमयाताम् ॥ २० ॥

स्थलात् स्थलं ताविति वीक्षमाणौ
  प्रजग्मतुः शिष्यवरो गुरुश्च ।
आद्यान्तिमावाश्रमपूरुषार्थौ
  उपात्तदेहाविव राजमानौ ॥ २१ ॥

स यानि पुण्याचरणानि बालः
  चचार योगी च तथैव तानि ।

उक्तं नु यान्येव हि साधनानि
भवन्ति तान्येव हि लक्षणानि ॥ २२ ॥

बुद्धा अभेदार्थमबुद्धबुद्धेः
कर्मस्थलोकस्य च संग्रहार्थम् ।
वर्तन्त एवोत्तमकर्मयोगे
श्रेष्ठानुवृत्तिर्हि जनस्वभावः ॥ २३ ॥

उदारदेवायतनानि शैल-
वेलानदीतीरविभूषणानि ।
चित्तस्य कञ्चिद्विरजस्तमस्कं
कुर्वन्ति सत्त्वातिशयप्रकाशम् ॥ २४ ॥

अध्यासितं साधकसिद्धसङ्घैः
पुरातनं विश्रुतसिद्धिधाम ।
श्रीपर्वतं सिद्धिमिवाधिरूढौ
व्यलम्बतां सानुषु तस्य किञ्चित् ॥ २५ ॥

विदेहजास्पर्शमवाप्य जन्तो-
र्विदेहतां स्पर्शयितुं प्रगल्भाम् ।
गोदावरीं पञ्चवटीं च नासा-
मासेदतुस्तावथ नर्मदां च ॥ २६ ॥

धर्मावनान्म्लेच्छजयात्समाख्या-
मवन्तिकामुज्जयिनीं वहन्तीम् ।
भुवं पुरीं चैव ततस्समेतौ
देवं महाकालमसेविषाताम् ॥ २७ ॥

निध्याय कृष्णस्य विलासिनोऽङ्गं
गतां तदाभां यमुनां तथैव ।
विलोकयन्तौ मथुरापुरीं तौ
भावेन कृष्णे मधुरीभवन्तौ ॥ २८ ॥

कुमारविष्णोस्सुकुमारपाद-
विन्यासधन्यव्रजभूरजांसि ।
वृन्दावनाकृष्टपदौ स्पृशन्तौ
बभूवतुः कण्टकिताखिलाङ्गौ ॥ २९ ॥

पुंसोः पुरा द्वन्द्वमदत्त यत्र
निर्द्वन्द्वहेतोर्वरयोगविद्याम् ।
हिमालयेनेव ययाद्य विश्व-
विख्यातया भारत उच्छिरस्कः ॥ ३० ॥

'कुरुष्व कार्यं त्यज सङ्गमेवे'-
त्युच्चैः कुरुक्षेत्रमुदीरयत् तत् ।
नरस्स नारायण एव सोऽपि
प्राप्तौ पुनश्चैव समागतौ तौ ॥ ३१ ॥

"गीतां दधद्भागवतीं य आदा-
वन्ते च भैष्माण्यनुशासनानि ।
महानभूद्भारतसम्प्रहारः
सैषा स्थली बालक तस्य पश्य ॥ ३२ ॥

द्वावत्र देशे समरौ महान्तौ
लङ्काकुरुक्षेत्रभुवोः प्रवृत्तौ ।

कामार्थतर्षेण परस्वगृध्नौ
मा मेति शङ्कं सततं धमन्तौ " ॥ ३३ ॥

इत्यूचिवान् दीक्षितबालकं स
योगी प्रतस्थे पुनरुत्तरेण ।
तीर्थं हरिद्वारमथाभ्युपेत्य
प्रदर्शयामास हिमाचलेन्द्रम् ॥ ३४ ॥

" गौरीगुरुस्सोऽयमितो हि गङ्गा
स आश्रमोऽस्मिन् बदरी च दिव्यः ।
सरश्च तन्मानसमत्र मोदा-
द्यस्मिन् रमन्ते परमाश्च हंसाः ॥ ३५ ॥

अलं बहूक्त्वा बत भावुकानां
मनस्समुन्नेतुमितोऽस्ति कोऽन्यः ।
यस्मिन् स साक्षाद्भगवान् महेशः
कैलासवासी सततं प्रसन्नः ॥ ३६ ॥

यो जात एवाप पितुर्गुरुत्वं
सेनापतित्वं च सुरारिनाशि ।
तृतीयमात्रार्थमयेन येन
तमामनन्ति प्रणवं च पूर्णम् ॥ ३७ ॥

जगज्जनित्रोः तपसः फलं सः
भवप्रसादाद् भवतोऽपि यस्य ।
प्रत्यद्रिलीलाकुतुकी कुमारः
तस्यायमेव प्रभवोऽद्रिरासीत् ॥ ३८ ॥

चिदम्बरस्वामिवचोभिरेभि-
रुदीरितान्तःकरणस्स शिष्यः ।
अभूयआवृत्तिसहात्तदद्रेः
स देशिकोऽथाववृते कथंचित् ॥ ३९ ॥

त्रयीमिवानु त्रिपथामथेतौ
प्रयागमाजग्मतुरद्भुताख्यम् ।
जलाप्लवादेव जडस्य मुक्ति-
रित्येधते यत्र सदा प्रयागः ॥ ४० ॥

त्रिनाडिकाचक्रवदात्मशक्ति-
प्रदे त्रिवेणीजलसन्निपाते ।
निमज्य तौ तेन नवीभवन्तौ
वाराणसीमार्गमथाश्रयेताम् ॥ ४१ ॥

स स्वप्रकाशज्वलदात्मविद्वान्
तदाहितश्रीसुकुमारमूर्तिः ।
शिष्यस्स च द्वावपि सत्पथेन
यान्तावभातामिव पुष्पवन्तौ ॥ ४२ ॥

उपेत्य काशीं सततोपयात-
भक्तप्रवाहैर्धुनदीप्रवाहैः ।
द्विधापि कोलाहलितोत्तरङ्गां
जगाद योगी स कुमारकं तम् ॥ ४३ ॥

"अयं हि वत्साखिलभारतस्य
मतः प्रदेशो हृदयायमानः ।

ख्याता पुरीयं शिवराजधानी
विमुक्तिधामाप्यविमुक्तनाम ॥ ४४ ॥

"इहान्नपूर्णा जननी प्रजाना-
मन्नं परं ज्ञानमयं ददाति ।
भस्मीभवत्यत्र समस्तकर्म-
त्येतत्समाहुश्च महाश्मशानम् ॥ ४५ ॥

अस्मिन् परानन्दवने विमुक्ता
मृगेन्द्रवत् स्वैरविहारभाजः ।
अत्रेश्वरस्तारकमन्त्रवादी
कर्णेजपोऽपोहति जन्तुमन्तून् ॥ ४६ ॥

पुरे पुरेह क्षितिपा अभूवन्
राजर्षयश्चाप्यवतारभूताः ।
वलाकिना ब्रह्मवदन्नजात-
शत्रुश्च धन्वन्तरिरादिवैद्यः ॥ ४७ ॥

मुहुर्मुहुर्मोहमदैर्हठेन
विध्वंसितं पूर्ववदुज्जिहानम् ।
विभाति विश्वेशितुरत्र धाम
लिङ्गं यथैवेश्वरनित्यतायाः" ॥ ४८ ॥

इत्थं गुरूद्बोधिततन्महत्व-
विस्तारविस्तारिमनस्क्रियोऽयम् ।

शिष्यः प्रहृष्यन् प्रविवेश काशीं
उपांशु काशीति च जञ्जपूकः ॥ ४९ ॥

'भो वत्स वत्स्याव इहैव कश्चित्
कालं समक्षीकृतकालकालौ ।
कृताभिषेकौ मणिकर्णिकायां
महात्मनां संस्तवमीहमानौ ॥ ५० ॥

इहास्ति गङ्गाम्बुकणैस्सदैव
शीतश्च पूतश्च मठः पुरा यः ।
सद्देशिकैरध्युषितो मदीयै-
र्यत्राद्य चिन्वन्ति तपस्सतीर्थ्याः' ॥ ५१ ॥

इत्यूचिवान् दत्तकरावलम्ब-
श्चिदम्बरस्वामिगुरुस्स शिष्यम् ।
मठं निनाय प्रविवेश शिष्टः
शिष्यस्स तं सिद्धिगुहामिव स्वाम् ॥ ५२ ॥

व्यतीतरद्वैष्णवशैवशाक्तान्
मन्त्रान् कुमाराय स देशिकेन्द्रः ।
ददौ यथावद्वरशाक्तदीक्षां
साकं चिदानन्दरहस्यनाम्ना ॥ ५३ ॥

नानाविधं साधनमात्मलब्ध्यै
महासनस्तत्र निषेवमाणान् ।

उपास्य तत्तत् स बुबोध बालः
चिदम्बरच्छात्र इति प्रतीतः ॥ ५४ ॥

अभीक्ष्णमेकाकितयाभ्रसिन्धो-
र्बभ्राम घट्टेषु स पावनेषु ।
जगाम धामानि कबीररामा-
नन्दादिमानां महतां महान्ति ॥ ५५ ॥

सन्ध्यासु सन्ध्याय च सिद्धसिन्धोः
प्रवाहलक्ष्मीं स मुहुर्मुमोह ।
प्रोवाह तस्माद्रसनाग्रदभ्र-
रसात्ततो रागमयी स्रवन्ती ॥ ५६ ॥

पूरं पुरो नाकनदी नगेषु
पुंस्कोकिलः पञ्चममिन्दुरूर्ध्वम् ।
ज्योत्स्नां स रागं च चतुष्टयं तद्
एवं चतुर्धामृतमुद्ववाम ॥ ५७ ॥

वीथीचरः श्रीतुलसीपदानि
गीतानि रामायणतस्तदीयात् ।
अन्यानि गीतानि च सूरदास-
मीरादिमानां स पपौ श्रवोभ्याम् ॥ ५८ ॥

रागे तथा ध्रौवपदे च मार्गे
पारङ्गतान् गायकनायकेन्द्रान् ।

स शुश्रुवानौत्तरगेयमार्ग-
मर्माणि जग्राह च सारहारी ॥ ५९ ॥

इत्थं निनाय विनिनाय चिदम्बरेन्द्र-
स्वामी स दीक्षितकुमारकमस्य सङ्गात् ।
स्पर्शादिवारुणरुचः प्रतिभा पयोजं
बालस्य पूर्णसुषमोल्लसिता ननर्त ॥ ६० ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते गुरुलाभकाशी-
यात्राभिधाय्यगमदष्टम एष सर्गः ॥ ६१ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघवशर्मणा
विरचिते श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते
गुरुलाभकाशीयात्राभिधानं नाम अष्टमः सर्गः ॥

॥ नवमस्सर्गः ॥

अथैकदा स्नानजपेशदर्शन-
व्रतावसानेऽन्तिकमेत्य तस्थुषः ।
विलोक्य शिष्यस्य मुखे गृहोत्कता-
कलामिव प्राह महान् स सस्मितम् ॥ १ ॥

तवेह वासोऽयमलं फलोपगो
निवर्तितुं सम्प्रति साम्प्रतं तव ।
पिता स वृद्धश्चिरविप्रवासतः
त्वदाननालोकसमुत्सुको भवेत् ॥ २ ॥

अतः स्वदेशं प्रति साधयाधुना
भवन्तु मार्गा अपि शन्तमास्तव ।
प्रयाहि गायन् भगवत्पदानि ते
प्रसिद्धिसिद्धी उभयं भविष्यति ॥ ३ ॥

स्वदेशिकादेवमवाप्य माणवः
स तामनुज्ञां गुलिकामिवाद्भुताम् ।
जवादवापन्निजनीवृदन्तिके
गिरिं गुरुश्रीगुहगेहशोभितम् ॥ ४ ॥

विलोकितुं यद्यपि तातमातुर-
स्तथापि सद्यो मणलीं स नो ययौ ।
व्यलम्बतारुह्य तिरुत्तणिस्थलीं
सिषेविषुर्देवमहाचमूपतिम् ॥ ५ ॥

गतेषु सायन्तनसेवनागत-
प्रजाव्रजेष्वेव कुमारसन्निधौ ।

निबद्धपद्मासनमायतानिलं
मनोगुहायां गुहमूर्तिमाचिनोत् ॥ ६ ॥

अतीत्य सालम्बसमाधिमद्वये
समुल्लसत्यात्मनि गाढतामगात् ।
न भौतिकी केवलमान्तरी च सा
निशापि जागर्ति हि यत्र संयमी ॥ ७ ॥

ततस्समागत्य समाधिभेदिना
महात्मना केनचिदेतदानने ।
निधाय जिह्वोपरि खण्डशर्करां
तिरोदधे सोऽपि झटित्यबुध्यत ॥ ८ ॥

स्रुतां सहस्रारसरोरुहोदरात्
सुधामिवास्वाद्य भृशं प्रहृष्यतः ।
समक्षमस्य प्रविवेश कश्चन
क्षणात्पुरो गर्भगृहं पिधानवत् ॥ ९ ॥

गुहो ममैवं गुरुनाथ एव सः
प्रसेदिवान् मे विजहार लीलया ।
चकार जिह्वां मधुमत्तमामिमां
तमेव गातुं मधुमत्तमैः पदैः ॥ १० ॥

अमुष्य निध्यायत एवमाननात्
विनिस्सृता गीतसुधातरङ्गिणी ।
यथाखिला दक्षिणभारतावनी
पवित्रिता चारु विभूषितापि च ॥ ११ ॥

गुहो मम श्रीगुरुनाथ आदिमो
जयत्यसावित्युदगायदादिमम् ।
स कीर्तनं मालवगौलमादिमं
विधाय रागं मनसः प्रसादनम् ॥ १२ ॥

सदा सहस्रारसरोजमास्थितः
पिबन् मदीयामृतगानमाधुरीम् ।
सुधीमनोगोपुरदीपिकायितः
करोतु मे ज्ञानद एष मङ्गलम् ॥ १३ ॥

इति प्रगायन् प्रथमेऽत्र कीर्तने
निजां चिदानन्दरहोऽभिधां तथा ।
स्वसर्वगीताङ्कतया समादृतां
गुरोर्गुहस्याप्यभिधां न्यवेशयत् ॥ १४ ॥

अथ द्वितीयादिविभक्तिसप्तके
कृती कृतीस्स प्रबबन्ध बन्धुराः ।
गुहाष्टकस्तोत्रमिति प्रभावतो
यदेतदर्हं व्यपदेष्टुमष्टकम् ॥ १५ ॥

'गुहस्य रूपं भज मानसानघं
त्यजोरुमायामयतापमात्मनः ।
सतीदृशे जन्मनि मानवे सुखं
व्रज व्यपेतातिशयं परात्मनि' ॥ १६ ॥

इति स्वचित्तप्रतिबोधिनीं कृतिं
जगौ समस्तागमसङ्ग्रहात्मिकाम् ।

ऋताभिधानन्दविशिष्टभैरवी-
समाख्यरागाखिलरूपदर्शिनीम् ॥ १७ ॥

अनन्तरं ' श्रीगुरुणास्मि पालितो
गुहेन नादान्तविहारिणे 'त्यसौ ।
अपूर्वरागायितपाडिनामकं
स्फुटं विवृण्वन् प्रणिनाय कीर्तनम् ॥ १८ ॥

' नमो नमः श्रीगुरवे गुहाय ते
भजज्जनानुग्रहिणे नमोऽस्त्वि 'ति ।
तुरीयगेये च तुरीयमुज्जमौ
स सामरागे परसामरस्यदम् ॥ १९ ॥

ततस्स रागे बलहंसनामके
प्रपञ्चयामास कृतिं च पञ्चमीम् ।
' गुरोर्गुहात् श्रीदहरप्रदायकाद्
अहं न जानेऽन्यमि 'ति प्रकीर्तयन् ॥ २० ॥

' गुहस्य दासोऽस्मि गुरोरहं न चेत्
स चिद्गुरुश्रीगुह एव वास्म्यहम् । '
उदीरयन्नेवमुदारमद्वयं
कृतिं स षष्ठीमकृताथ पूर्विणा ॥ २१ ॥

गुरौ गुहस्वामिनि भक्तिमादधे-
रतस्तदस्तातिशयात्मचित्सुखे ।
प्रकाश्य हंसं स्वमगायदीदृशं
ससप्तमीं भानुमतीमतीं कृतिम् ॥ २२ ॥

यथाभिधं देवनुतिक्रियार्हया
स रागदेवक्रियया ततोऽकरोत् ।
कृतिं गुरो श्रीगुह तारयाशु मा-
मितीशसम्बुद्धिमयीं च बुद्धिमान् ॥ २३ ॥

इमां च साहित्यविशेषशेमुषीं
विकस्वरामात्मनि देवदेशनात् ।
मुहुर्मुहुर्भावयतोऽस्य चेतसि
प्रमोदभूम्ना न ममौतमां तनौ ॥ २४ ॥

मुदब्धिकल्लोलसमुह्यमानवत्
समागतोऽसौ मणलीं यदानमत् ।
स्वतातपादान् स तदा तदानने
नवामवालोकयदद्भुतां कलाम् ॥ २५ ॥

प्रवासतीव्रोत्सुकबन्धुसङ्गम-
प्रमोदनान्ते विदधौ कुमारकः ।
विचित्रतीर्थाटनदेशिकेश्वर-
प्रसादसाहित्यवराप्तिसङ्कथाः ॥ २६ ॥

निशम्य पित्रा पुलकाङ्किताङ्गिना
पुनः पुनश्चोदित एष लज्जितः ।
कुमारवाग्गेयकरः स्वसाहितीं
तथोत्तमे शाणदृषद्यधर्षयत् ॥ २७ ॥

"अहो सुपक्का तव वत्स नैपुणी
जयार्जयाच्छं यश ईशमुद्गृण ।

पदे च रागे च लये च ते कृतिः
स्फुटं व्यनक्त्येव तव प्रवीणताम् ॥ २८ ॥

पितुः प्रशंसातुलपारितोषिकं
मणल्यधीशस्य च सारवेदिनः ।
अवाप्य सत्कारमसौ कुमारकः
ययौ दृढं प्रत्ययमात्मशक्तिषु ॥ २९ ॥

अथैकदा तन्निखिलं कुटुम्बकं
मरवीशितुः कालकरीशितुः स्थलम् ।
जगाम पुण्यं शिवरात्रिदर्शनं
चिकीर्षु च स्वर्णमुखीनिमज्जनम् ॥ ३० ॥

किरातनागोरगलूतिकावर-
प्रदानकीर्तिं च समीरणाकृतिम् ।
हुशानिरागेण तदा समुज्जगौ
स 'कालहस्तीश्वर पाहि मामि'ति ॥ ३१ ॥

प्रतिप्रयाणे पथि वेङ्कटाचले
'विचित्रवेषात्मकविग्रहं हरिम् ।
भजामि शेषाचलनायकं फल-
प्रदायकं चे'ति जगौ वरालिना ॥ ३२ ॥

अनन्तरं नातिचिरान्निवर्तितुं
स वृद्धयज्वा कमलापुरीं निजाम् ।
मणल्यधीशानुमतिं कथञ्चन
प्रतस्थ आदाय कृतस्थलाटनः ॥ ३३ ॥

स्वपूर्वकैरध्युषिते महास्थले
चकार काञ्च्यां पुरि रामदीक्षितः ।
स वासरान् कांश्चन वासमात्मनः
सपुत्रकस्सेविततत्तदालयः ॥ ३४ ॥

तदा पुरे तत्र बभूव योगिराट्
समस्तवेदान्तकृतस्वबृत्तिभिः ।
यथार्थनामोपनिषद्यमीति यः
समं हि गीतागमयुग्मतत्त्ववित् ॥ ३५ ॥

स नादलोलो वररामभक्तिमान्
निमन्त्र्य रामाध्वरिणं न्ययोजयत् ।
'प्रचारयायोजितचारुधातुना
त्वमेव रामाष्टपदीरिमा' इति ॥ ३६ ॥

समर्पितां संयमिनाथ तां कृतिं
स रामयज्वा प्रतिगृह्य भक्तितः ।
प्रदाय तस्मै प्रथमाय सूनवे
व्यजिज्ञपद् ज्ञानिवरं तमीदृशम् ॥ ३७ ॥

'जगद्गुरोः शङ्करदेशिकेशितुः
मयाज्ञया तच्छिवगीतिमालिका ।
सरागतालप्रतिसंस्क्रियं रमा-
पुरे पुरा नित्यमगाप्यतालये ॥ ३८ ॥

अयं मम ज्येष्ठसुतः प्रगल्भते
तिरुत्तणि-श्रीगुरुनाथवीक्षणात् ।

प्रबन्धनिर्माणविधौ स दर्शय-
त्विह स्वमेधां भवतामनुग्रहात्' ॥ ३९ ॥

यतेः पितुश्चोदनया द्विधागुणं
नियोगमासाद्य कुतूहलादिमम् ।
जवाज्जगावष्टपदीर्युवाध्वरी
स्वरागतालैरयमुज्ज्वलीकृताः ॥ ४० ॥

निबद्धगीतां स निशम्य साहितीं
चिरेप्सितं काममवाप्य संयमी ।
प्रहर्षतो वर्षुक उत्तमाशिषः
तमन्वगृह्णाद्विविधोपदेशनैः ॥ ४१ ॥

ततो यतीन्द्रानुमतो [1]मतः सतां
[2]गतः श्मशानैकरसालमूलगम् ।
स भैरवीरागमुदञ्चय ' भैरवी-
प्रसङ्गिनं चिन्तय चित्त सन्ततम् ॥ ४२ ॥

अखण्डसच्चित्सुखमन्तकान्तकं
शरीरसौन्दर्यनिराकृताङ्गजम् ।
प्रपञ्चमाकन्दकमूलकन्दमि '-
त्यमुं जगौ पार्थिवलिङ्गमैश्वरम् ॥ ४३ ॥

तमेव पञ्चाक्षरमन्त्ररूपिणं
भजेऽहमेकाम्रकनाथमित्यनौत् ।

---

१ समागमत् २ महाश्म०

स पूर्वकल्याणिमनेन मातुना
निरूप्य, गृह्णन् चतुरङ्गिणीं तथा ।। ४४ ।।

पुनश्च रागं गमकक्रियाभिधं
वसन्तमादाय च वीरपूर्वकम् ।
उदीरयन्नाभरणं च शाङ्करं
कृतीश्चतस्रः प्रणिनाय शाङ्करीः ।। ४५ ।।

प्रविश्य देवीसदनं स्वदक्षिणे
ददर्श सद्दर्शनपद्मभास्वतः ।
शिवावतारस्य शिवेतराध्वनां
विशोधिनः शङ्करसद्गुरोर्गृहम् ।। ४६ ।।

विजित्य नानामतमाविलं भ्रमैः
श्रमैस्स आसेतुहिमाद्रि भारते ।
उपेत्य काञ्चीमधिरुह्य सर्ववि-
त्सुपीठमत्रैव च सिद्धिमध्यगात् ।। ४७ ।।

असावधिष्ठानगतां तदाकृतिं
विभाव्य साक्षाद्गुरुपुङ्गव यथा ।
जजाप हंसाद्वयसन्मनुं मनो
नियम्य यम्यग्र उरीकृतासनः ।। ४८ ।।

प्रदक्षिणं स क्रमवित् परिक्रमन्
प्रविश्य गायत्र्यभिधानमण्डपम् ।
बिलाग्रतः श्रीयुतचक्रतः पुरः
ददर्श देवीमधिकामकोटि ताम् ।। ४९ ।।

यदीक्षणान्मूकमुखादयत्नतो
वचांसि निर्यान्ति सुधाप्रवाहवत् ।
स तामतुष्टूषदुपासकोत्तमः
प्रसिद्धकामाक्ष्यभिधानदेवताम् ॥ ५० ॥

मनोहरीरागमुदीर्य सञ्जगौ
निरञ्जनीं कञ्जदलायतेक्षणाम् ।
शुकीं लसन्तीं शिवपञ्जरान्तरा
मनोलयश्रीकरमोदनिर्झरीम् ॥ ५१ ॥

पुनश्च 'कामाक्ष्ययि नीरजाक्षि मां
वरप्रदे तत्त्वपदेऽम्ब तारय' ।
इति स्तुवन् कीर्तनमन्यदातनोत्
उदारहिन्दोलमुदीरयन्नयम् ॥ ५२ ॥

सरस्वतीपूर्वमनोहरीस्वरैः
समर्चयामास पुनश्च मातरम् ।
सरस्वतीं मूकवचःप्रदायिनीं
अकारमुख्याक्षरमालिकामयीम् ॥ ५३ ॥

सरोरुहाक्षीश्वर 'साक्षि' पाहि मां
दया 'कटाक्षि' त्रिपुरेऽम्ब सुन्दरि ।
सदामुदौघे प्रकटाद्वयात्मिके
कुमारिकेऽन्तःकरणेक्षुचापिनि' ॥ ५४ ॥

इतीश्वरीं प्रार्थ्य स भूय एव तां
सहस्रनामस्तवनामभिर्जगौ ।

भजे भजेऽहं वरकामकोटिगां
इतीद्धकल्याण्युचितस्वरैः कृतिम् ॥ ५५ ॥

अथापरेणास्तुत वस्तुनाध्वरी
स शुद्धसावेरिनिबन्धशोभिना ।
'त्वमम्ब पाह्येकरसालनायक-
प्रिये शिवे भक्तवशंकरी'ति ताम् ॥ ५६ ॥

उपास्य देवीमथ सोदरं दरं
तथा कचित्स्वान्तिककोणगोपितम् ।
विलोक्य चोराख्यममुं निजाकृतिं
दिदृक्षुरागादधिविष्णुकाञ्च्यसौ ॥ ५७ ॥

अधिष्ठितं हस्तिगिरौ पितामह-
प्रपूजितं हस्तिवरप्रदं प्रभुम् ।
निषेव्य सारङ्गमयीं कृतिं जगौ
'उपास्महे श्रीवरदेशमि'त्यसौ ॥ ५८ ॥

'विभो प्रभो हस्तिगिरीश पाहि मा'-
मिति प्रणीयान्यदमुष्य कीर्तनम् ।
गतो महादेव्यधिवासमैडयत्
स कामकोटयेकतयैव तामपि ॥ ५९ ॥

'जयाम्ब कामाक्ष्ययि कामितार्थदे
वरप्रदे लक्ष्मि परेशकामिनि ।

सुरेज्यमाये कमलेऽमले महा-
प्रकाशकाये महनीयराज्यदे' ॥ ६० ॥

इतीन्दिराया बिलहर्यलङ्कृतं
समर्प्य गीताञ्जलिमागतो गृहम् ।
इयेष काञ्च्यां बहुदेवसन्निधौ
दिनानि वस्तुं कतिचित् पितुर्मते ॥ ६१ ॥

असंस्तुतं मेलमयं सुमद्युतिं
समुल्लिखन् वारणशैलनायकम् ।
बिलान्तरस्थं शिवकाञ्च्यधिष्ठितं
भजेति चित्तं समबोधयत्कृतौ ॥ ६२ ॥

कुमारकोष्ठे गुरुमानतो गुहं
त्रिविक्रमैरावतकच्छपेश्वरान् ।
पुरणकैलासविकुण्ठनाथयोः
विशिष्टशिल्पोत्तरमालयद्वयम् ॥ ६३ ॥

तनून् शिवास्थानमुखालयांस्तथा
स सर्वतीर्थप्रभृतीरपोऽपि च ।
निषेव्य सत्यव्रतनाम्नि तत्स्थले
समं विशेषं निरशेषयत्क्रमात् ॥ ६४ ॥

विहाय काञ्चीमरुणाचलालयं
गतास्ततस्ते मखिनस्सिषेविरे ।

उपर्यधो वा विधिविष्णवलङ्घितं
तदेकतेजोमयलिङ्गमद्भुतम् ॥ ६५ ॥

स्मृतेऽपि कैवल्यदपादपङ्कजं
स्मरामि शोणाचलनाथमित्यसौ ।
मखी ततोऽपीतकुचाम्बिकापतिं
मनोज्ञसारङ्गयुतं समुज्जगौ ॥ ६६ ॥

तपांसि सूच्यग्रगतानुतस्थुषी
सती स्मरारेर्वपुरर्धमाप या ।
उपासतापीतकुचाम्बिकां यथा
भवेन्न भूयो जननीस्तनन्धयः ॥ ६७ ॥

तदालये स्तम्भगतं पुरोऽङ्गणे ।
गुहं सिषेवेऽथ विशेषतो मखी ।
प्रसेदिवान् स्वस्य यथा तिरुत्तणौ
तथात्र देवोऽरुणशैलसूरये ॥ ६८ ॥

महाग्रहारोऽस्त्यरुणाद्र्यदूरतः
द्विजन्मनां वङ्गवरेन्द्रजन्मनाम् ।
वदान्यविद्यानगरक्षितीश्वरैः
द्विजन्मदेयीकलितोर्वरोज्ज्वलः ॥ ६९ ॥

निरुच्यते मूलपदेन वैदुषी
ततः समस्तोदयसम्भवो सतः ।
तथाण्डमुत्पत्तिगृहं, वदन्ति त-
त्ततो हि मूलाण्डमिति द्विजास्पदम् ॥ ७० ॥

अमीषु भूयोऽरुणगिर्युपाख्यया
श्रुतेषु भूयोनृपकीर्त्तिगावृषु ।
द्विजेष्वभूत्कोऽपि नृपात्पराङ्मुखः
निलीय सेनापतिकीर्तनोन्मुखः ॥ ७१ ॥

कदाचिदस्मिन्नरुणाचलालये
स देवरायक्षितिपे सभाङ्गणे ।
कुशाक्तसम्बन्धरुषोऽरुणाचलं
ररक्ष तं स्तम्भगुहस्स वत्सलः ॥ ७२ ॥

'तिरुप्पुहल्'-नाम कुमारकीर्तनैः
मनोज्ञनानालयबन्धुरैस्तथा ।
कुमारभक्त्या च यथा गुहो गुरुः
तथाभवच्छोणगिरिस्स यज्वनः ॥ ७३ ॥

धनुर्गते पूषणि कल्य उत्थिताः
परस्परोद्बोधकरीः कुमारिकाः ।
गृणन्ति गाथाः भगवत्पतिंवरा
इति श्रुता द्राविडवैखरीसृतिः ॥ ७४ ॥

उदारजीवात्मपरात्मभाविनीं
इमामुपाश्रित्य कवित्वपद्धतिम् ।
जगौ स माणिक्यवचाश्च यां कृतिं
तदालये तां मुमुदे स शुश्रुवान् ॥ ७५ ॥

यथावदाग्नेयगिरिप्रदक्षिण-
व्रतं समाप्याथ स मुत्तुदीक्षितः ।

ततः स्थलादावधृते पथि श्रम-
व्यपोहनायाप स सत्यमङ्गलम् ॥ ७६ ॥

तमग्रहारं कथमेत्यवलोकयन्
स रत्नखेटाध्वरिशड् यमावसत् ।
अमुष्य चेच्छ्रीनृपमन्त्रिणः कवेः
स्मरन् जहर्षाखिलशास्त्रसद्गुरोः ॥ ७७ ॥

समागमध्यज्वकुटुम्बकं तत-
श्चिदम्बरं नाम निरुत्तरं स्थलम् ।
रहस्यविद्यां दहराभिधां बुधा
यदालयेन प्रकटीकृतां विदुः ॥ ७८ ॥

जगज्जनिस्थेमलयांस्तिरस्क्रिया-
मनुग्रहं चेति निदर्शयन्निजाः ।
स पञ्च पञ्चानन आत्मनः क्रिया
रहस्यनृत्तं तनुते यदङ्गणे ॥ ७९ ॥

समुज्ज्वलद्धेमसभान्तरुल्लसद्-
भुजङ्गमत्रासितनृत्तभङ्गिनीम् ।
नटेशमूर्तिं पिबतोऽस्य चक्षुषा
व्यजृम्भतास्तावरणो रसो हृदि ॥ ८० ॥

"सभेशमानन्दलयप्रकाशनं
समाश्रयामी"ति मुखान्मखीशितुः ।
महेशकेदारमयस्तवात्मना
रसस्ततः पर्यवहत् स पूरितः ॥ ८१ ॥

जगावथ "श्रीशिवकामसुन्दरीं
चिदग्निकुण्डोदयिनीं कलेश्वरीम् ।
विचिन्तये गानसुधाप्रमोदिनीं
स शान्तकल्याण्युचितैः स्वरैरि"ति ॥ ८२ ॥

ततो मयूरस्थलमागताश्चिरात्
कवेरजानीरनिमज्जनात्पुनः ।
नवीभवन्तः पितृबाल्यवासभु-
व्यमी व्यलम्बन्त कमप्यनेहसम् ॥ ८३ ॥

'रमापुरं त्यागविभुं च वीक्षितुं
मनो मदीयं त्वरतेऽद्य वत्सकाः ।
इतोऽजपानर्तनवैखरीश्रवः
स्पृशन्निवाकर्षति देवदूतिका ॥ ८४ ॥

तनुं मुमुक्षामि तनूद्भवा इमां
पुनर्भवाभावकरे रमापुरे ।
अतः प्रतिष्ठध्व'मिति ब्रुवन् सुतान्
स रामयज्वा पुनराप मापुरम् ॥ ८५ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते कवितावतार-
प्रस्तावको नवम एष जगाम सर्गः ॥ ८६ ॥

॥ इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघवशर्मविरचिते त्यागराजाङ्के श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते कवितावतारप्रस्तावको नाम नवमस्सर्गः ॥

॥ दशमस्सर्गः ॥

रामस्वामिमखीन्द्रे त्यागेशेनात्मसात्कलिते ।
पुनरपि मुत्तुस्वामी क्षेत्राटनयोगमारेभे ॥ १ ॥

कश्चिदपि शून्यभावं
स्पृशतो हृदयस्य नूनमाश्वासम् ।
देवालयादिसेवा
विदधात्येवेति तस्य विश्वासः ॥ २ ॥

त्यागेशसन्निधाने
सुन्दरसम्बन्धवाक्पतिप्रभृतीन् ।
देवारसम्प्रदाय-
प्रवर्तकान् वीक्षमाणस्य ॥ ३ ॥

क्षेत्रं क्षेत्रं गत्वा
देवो दिव्येन गीतयोगेन ।
सेव्यो मयापि भक्तये-
त्यास मनस्तस्य बाल्यतः प्रभृति ॥ ४ ॥

'आल्वार' 'नायन्मार्' इति
येऽभूवन् गायका भक्ताः ।
तद्वरमार्गानुसृतौ
उत्कण्ठा तस्य सुदृढमेवासीत् ॥ ५ ॥

भूयोऽप्युददीप्यत सा
गुरुणा श्रीचिदम्बराख्येन ।

उत्तरभारतपुण्य-
स्थानान्येनं पुरा नयता ॥ ६ ॥

अस्मात्क्षेत्राटनतो
नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ।
सामान्यजनानामपि
सुलभतया भगवदीप्सूनाम् ॥ ७ ॥

प्रासादमेयिवान् स
प्रतिपदमीशः प्रसेदिवान् भाति ।
दक्षिणदिशि हि विशेषात्
कवेरजापूरपूतचोलेषु ॥ ८ ॥

क्षेत्रं क्षेत्रमटित्वा
तत्तत्स्थलदेवतीर्थमहिमादि ।
गीतैस्सङ्गृह्य जनान्
गापयितुं नियममेष सन्दध्रे ॥ ९ ॥

मुत्तुस्वामिसखीन्द्रो
गत्वागायद्यत्र यत्रायम् ।
सर्वत्र तत्र जनता
वशीकृतास्मै नमश्चक्रे ॥ १० ॥

भक्तिविरक्तिप्रशमा-
स्तत्तदभिज्ञत्वमध्यात्मम् ।
गानं च तस्य सर्वान्
प्रवणीचक्रुर्हि साधुरसिकौघान् ॥ ११ ॥

आर्तानभिमन्त्रणतो
 मनूपदेशात् सिषाधयिषून् ।
अनुगृह्णन् स प्रययौ
 गायकलोकं च गेयशिक्षाभिः ॥ १२ ॥

नागपुराध्वनि यातो
 बदरीवनिकां स कीवल्लूर्नाम्नीम् ।
तत्राक्षयलिङ्गविभुं
 सेवितुमागच्छदालयं तस्य ॥ १३ ॥

तत्क्षणमेव त्वरितं
 बहिरपगन्ता शिवद्विजस्तत्र ।
सन्निधिकवाटबन्धा
 मखिना सम्प्रार्थितो विनयात् ॥ १४ ॥

'श्रीपुरतोऽहमुपेतो
 देवदिदृक्षुर्हि तत्क्षणं भवता ।
दयया विलम्बितव्यं
 यावदहं दर्शनं कुर्वे' ॥ १५ ॥

'भगवानिहैव भविता
 भविता प्रातश्च दर्शनं भवतः' ।
इत्यभिधाय पिधाय
 द्वारं देवार्चको निरगात् ॥ १६ ॥

केचन कृतसेवा ये
 तत्रासन् परिचितास्तेषाम् ।

दीक्षितकृतेऽनुनीतिं
नागृह्णादर्चकः स्तब्धः ॥ १७ ॥

अर्चकमनुकम्प्याथ
क्रुधमीषच्च नैव यातोऽसौ ।
मुत्तुस्वामिमखीन्द्रः
स्थित्वा बहिरेव तालिताद् द्वारात् ॥ १८ ॥

मीलच्चक्षुर्ध्यात्वा
भगवन्तं शङ्कराभरणम् ।
आलप्य चार्वगायत्
बदरीवनमूलनायिकासहितम् ॥ १९ ॥

" अक्षयलिङ्ग विभो भो
स्वयम्भु शम्भो प्रभोऽण्डकोटीनाम् ।
अक्षररूपामेय-
प्रताप नवनीतहृदय पाही"ति ॥ २० ॥

गायति भक्त्या तस्मिन्
ओजस्वपथ दक्षशिक्षणे'त्यादि ।
व्यघटत चित्रं किल स
स्वयमेवाबद्धसन्निधिकवाटः ॥ २१ ॥

अद्भुतवार्ता चेयं
सद्यः प्रससार हि सर्वतो ग्रामे ।
जनसम्बाधश्च महान्
न चिरात्तत्रालये जातः ॥ २२ ॥

अर्चक एत्य ' महान्तः
क्षन्तुं मन्तुं ममार्हन्ति ' ।
इति मुत्तुदीक्षितेन्दोः
पपात पातित्यहारिणि पदाब्जे ॥ २३ ॥

अवमानाद्वा मानात्
यस्य न शोको न वा हर्षः ।
गम्भीरस्स मखीन्द्रो
गायन्नेवास देवलीनात्मा ॥ २४ ॥

एतत्सम्भवकीर्तिः
पुरोगता तत्र तत्र दूतीव ।
तद्यात्रायां जनतां
प्रत्युद्गमनाय चोदयामास ॥ २५ ॥

शिक्कल्नामकधाम
प्राप ततो मुत्तुयज्वेन्द्रः ।
शृङ्गारसुन्दरश्री-
वेलायुधमूर्तिविख्यातम् ॥ २६ ॥

तस्मिन्नवनीतपुरे
नवनीतेशानदेवमानम्य ।
रागे रमामनोह-
र्यभिधे स्कन्दस्य कीर्तनं चक्रे ॥ २७ ॥

"शृङ्गारशक्त्यायुधधर-
शरवणजातस्य देवदेवस्य ।

दासोऽहमनिशमस्मि
श्रीधनधान्यप्रदस्ये"ति ॥ २८ ॥

तत आप दीक्षितेन्द्रः
शिवस्थलं नागपत्तनं नाम ।
पूर्वपयोनिधितीरे
ख्यातं प्राचीननाविकद्वारम् ॥ २९ ॥

यस्मात्प्रससार पुरा
पारेवाराशि चान्तरीपेषु ।
वाणिज्यं विज्ञानं
शिल्पं वीर्यं च चोलानाम् ॥ ३० ॥

सप्तविटङ्कक्षेत्रे-
ष्वन्यतमं प्राप्य तद् यज्वा ।
निजकमलापुरनाथ-
त्यागेशप्रतिरूपमादरान् नत्वा ॥ ३१ ॥

अतिभक्तधीवरेण
प्रत्यहमब्धौ गृहीतमत्स्येषु ।
एकं शिवार्पणमिति
त्यजते विततार यः पदं परमम् ॥ ३२ ॥

कायारोहणमीशं
स्तुत्वा स रागे देवगान्धारे ।
निकषा चूतमहीरुह-
मादिपुराणेशमेनमासेव्य ॥ ३३ ॥

देवीसन्निधिमेत्य
स गायन्नीलाम्बरीरागम् ।
" नीलायताक्षि करुणा-
कटाक्षि मां कटाक्षयाम्ब ॥ ३४ ॥

आदरि मां बिम्बाधरि
चित्प्रतिबिम्बाधरि क्षिप्रम् ।
शङ्करि नादवशङ्करि
नवमाणिक्याढ्यवल्लकीवाद्ये " ॥ ३५ ॥

इत्थं द्राविडभाषा-
च्छायालगपदनिगुम्फेन ।
अध्वरिवर्यः प्रार्थय-
दम्भोजारमणसोदरीं देवीम् ॥ ३६ ॥

निकषा नारायण्याः
सोदरमस्याः सिसेविषुः सुत्वा ।
सौन्दरराजस्थानं
यातः पश्चादयातयामेन ॥ ३७ ॥

बृन्दावनीति नाम्ना
जगौ स रागेण रागमर्मज्ञः ।
" सौन्दरराजं गजबृ-
न्दावनसारङ्गवरदराजमहम् ॥ ३८ ॥

अहिराजनागपत्तन-
राजरमासुन्दरीराजम् ।

आश्रय" इति सुन्दर-
तरपदाम्बुजं सुन्दरेण गीतेन ॥ ३९ ॥

प्रत्यावृत्तः श्रीपुर-
मचिरेणैवाथ चर चरैवेति ।
स्मृतवेदचोदना इव
क्षेत्राण्यटितुं स जङ्गमो जज्ञे ॥ ४० ॥

तञ्जाराजसभा-
लंकरणायितगीतनाट्यशास्त्रज्ञाः ।
नर्तननागस्वरवि-
त्कुलानि चैधन्त यत्र भूयांसि ॥ ४१ ॥

चम्पकपरिमलमेदुर-
दक्षिणदिग्द्वारकाक्षेत्रम् ।
मन्नार्कुडीति कथितं
नातिदवीयस्तदध्वरी प्रापत् ॥ ४२ ॥

तत्रालये लसन्तं
श्रीविद्याराजगोपालम् ।
अनवेक्ष्य कस्सचेताः
शक्नोत्यन्यत्पदं गन्तुम् ॥ ४३ ॥

स्मेरमुखमोहिनीं
तन्मूर्तिं निध्यायतस्तस्य ।
पुनरपि पुनर्मखीन्दोः
प्रावहदमृताभगीतकल्लोलः ॥ ४४ ॥

तस्य स्त्रीपुंसुषमं
वीक्ष्य जगन्मोहनं रूपम् ।
ध्यात्वा च तस्य मन्त्रं
श्रीविद्याराजगोपालम् ॥ ४५ ॥

अष्टत्रिंशन्मेले
मूर्तिश्रीयुक्तनामके रागे ।
कीर्तनमसावगायद्
यथा स एवार्हतीह निर्मातुम् ॥ ४६ ॥

मन्त्राभिधयैवादौ
"श्रीविद्याराजगोपालम् ।
भज" इति पल्लविपदमुद्-
गृह्णन् मन्त्री नुनाव गोविन्दम् ॥ ४७ ॥

जीवेशजगन्मोहन-
रूपं धात्रंशरूपदिव्याङ्गम् ।
वसुदेवाह्लादकरं
रुक्मिण्या सत्यभामया सहितम् ॥ ४८ ॥

कावेर्युपमित-
सावेर्यद्भुतरागं गृहीत्वाथ ।
अध्वरिवर्योऽगायद्
गीतं "श्रीराजगोपाल ॥ ४९ ॥

शृङ्गारलील नारी-
वेषलसद्वामभागाढ्य ।

पालय हरे विशिष्टा-
द्वैताद्वैतालये"त्यादि ॥ ५० ॥

भैरव्याथ जगौ
स क्षीराब्धिक्षेत्रगं तत्र ।
वैणिकगायकवर्यं
प्रकाशयन्सम्यगात्मानम् ॥ ५१ ॥

"गोपाल बाल पालय
मामाशु हरे कृपाजलधे ।
धीरतरभक्तवत्सल
नीरजकरनीलनीरदशरीर ॥ ५२ ॥

श्रीधर दामोदर
वर मुरलीधर निरुपमानन्द ।
गोपीमनोहर श्री-
युतलीलागोपवेषधर ॥ ५३ ॥

हतदुर्योधनकंसा-
सुर कृष्णामानसंरक्षिन् ।
आणवमुखजिन्मानस-
नित्यागारे"ति विविधसम्बुद्ध्या ॥ ५४ ॥

अप्यन्यस्मिन् काले
विषुवत्पुण्ये स वारिधौ स्नातुम् ।
श्रीपत्तनतोऽयासीत्
कोटीतीरं समीपस्थम् ॥ ५५ ॥

तत्रादिसेतुनाम-
न्यस्त्याचार्यो हि दक्षिणाशायाः ।
मैत्रावरुणिरगस्त्यां-
पल्लीति तदीयनामनि क्षेत्रे ॥ ५६ ॥

निकषा वेदारण्यं
यस्य कृते दम्पती प्रथमौ ।
पुनरपि निरवर्तयतां
वैवाहिकमङ्गलं नैजम् ॥ ५७ ॥

नैजश्रीपुरमुचुकु-
न्दोपज्ञत्यागराजबेरेषु ।
सप्तविटङ्केष्वेकं
यत्रामृतनटनकृद् भाति ॥ ५८ ॥

वेदकवाटं बद्धं
द्राविडदेवारगीतिभिर्नैजैः ।
यत्रोद्घाटितवन्तौ
वागीशज्ञानसम्बन्धौ ॥ ५९ ॥

वीणानादविदूषण-
वाणीत्यभिधां मनोहरां दधतीम् ।
वेदारण्येश्वरमपि
दृष्ट्वा तावादिदम्पती तत्र ॥ ६० ॥

मुक्तिप्रदाय तस्मै
वेदागमविनुतवैभवायासौ ।

लघुतोडिगीतिकुसुमा-
ञ्जलिनादावर्पयन्नमोवाकम् ॥ ६१ ॥

प्रातर्मङ्गलसमुचित-
चेतःशमदायिबौलिरागेण ।
“ श्रीपार्वतीपरशिवौ
चिद्बिम्बौ लीलया धृताकारौ ॥ ६२ ॥

आपादमस्तकालं-
कारावाद्यन्तविरहिताकारौ ।
लोपामुद्रेशार्चित-
चरणौ लौपादिवारणौ वन्दे ” ॥ ६३ ॥

इति पण्डिततरगुरुगुह-
रूपः शिवयोः समर्प्य तत्स्तोत्रम् ।
मुत्तुस्वामिभरवीन्द्रः
पश्यन्नन्याश्च सन्निधीस्तत्र ॥ ६४ ॥

हुङ्कारगणपतिं श्री-
चतुराननदक्षिणामूर्तिम् ।
सेवित्वा निजभवनं
प्रत्यागच्छन्निजावासम् ॥ ६५ ॥

तत्र श्रीमुखमासीद्
आगतमाचार्यशङ्कराङ्घ्रिभ्यः ।
आयाहि कुम्भकोणं
दर्शनहेतोरितीरितादेशम् ॥ ६६ ॥

महात्मदेवालयदर्शनेषु
तस्य प्ररूढस्वरसप्रवृत्तेः ।
आचार्यतः श्रीमुखमाप्तमासीत्
तदिक्षुभक्षार्थकवेतनाभम् ॥ ६७ ॥

काञ्चीशङ्करपीठदीक्षितकुले दीर्घानुबन्धे इति
द्वेधा श्रीमुखमादरातिशयतो मूर्ध्ना स गृह्णन् मखी ।
नूत्नानुग्रहसम्भवो बत गुरोः सह्यात्मजातीरयोः
नूत्नक्षेत्रविलोकभाग्यमिति च प्रस्थानसज्जोऽभवत् ॥६८॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते कमलोपकण्ठ-
क्षेत्राटनेन दशमो गत एष सर्गः ॥ ६९ ॥

॥ इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघवशर्मणा
विरचिते श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते
कमलोपकण्ठक्षेत्राटनं नाम दशमस्सर्गः ॥

॥ एकादशस्सर्गः ॥

कुम्भघोणगमनोन्मुखो मखी
श्रीपुराच्छुभदिने प्रतस्थिवान् ।
कृष्णमङ्गलपदं प्रपेदिवान्
भक्तवत्सलविभुं न्यषेवत ॥ १ ॥

वंशवत्यभिधमेलरागिणा
कीर्तनेन तमगायदध्वरी ।
" साभिषेकलतिकाभिधाम्बिकं
भक्तिमज्जनहृदापरोक्षितम् ॥ २ ॥

वेदसागरविशालमण्डपं
ब्रह्मपापविनिवृत्तिकारिणम् ।
देवरूपमधुमक्षिकेडितं
पक्षिराजविभवप्रदायकम् ॥ ३ ॥

शीतभानुगुरुतल्पपापहृद्-
दर्शतीर्थतटपश्चिमावनौ ।
उत्पलावतकसंस्थितं दशा-
कारधारिणमहं भजेऽनिशम् " ॥ ४ ॥

' एण्कण् '-आभिधमथाध्वरी स्थलं
विश्रुतं गुरुगुहस्य जग्मिवान् ।
तत्प्रसादपरिवृद्धवैखरीं
तत्स्तवेन पुनरप्यपावयत् ॥ ५ ॥

आससाद मखिपुङ्गवो घट-
द्वारनामकमथ स्थलोत्तमम् ।
शम्भुविद्धकलशामृताप्लुतं
कुम्भघोणपरिवारकस्थलम् ॥ ६ ॥

घोणनामभृतमीश्वरं बृह-
न्नायिकासहितमुन्नतालये ।
सोऽभिवन्द्य समुपाययौ स्थलं
यत्र सर्वमपि सारनामभृत् ॥ ७ ॥

सारतीर्थकृतमज्जनो मखी
सारनाथमथ सारनायिकाम् ।
ज्ञानवल्ल्यभिधपार्वतीं शिवं
'शेन्नेरी'श्वरमपि प्रपेदिवान् ॥ ८ ॥

'नाच्चियार्'-अभिधया श्रुते स्थले
वीक्ष्य वृष्णिकुलवीरपञ्चकम् ।
सूरिगीतमवलोकयन् पथि
क्षेत्रजातमखिलं मखी क्रमात् ॥ ९ ॥

कुम्भघोणमभजद्विमुक्तिद-
द्वादशस्थलगणप्रकीर्तितम् ।
शङ्करैर्यदधिकाञ्च्यधिष्ठितं
कामकोटिनिजपीठमाश्रितम् ॥ १० ॥

यन्नियोगत उपागतो मखी
कुम्भघोणमथ तं गुरूत्तमम् ।

कामकोटिपरशङ्करासनं
चन्द्रशेखरयतीन्द्रमास्थितम् ॥ ११ ॥

प्राप्य दत्तसकुटुम्बवन्दनो
भिक्षया च तदनुज्ञया ततः ।
श्रीमहात्रिपुरसुन्दरीयुतं
चन्द्रमौलिमुपवीणयन् जगौ ॥ १२ ॥

चन्द्रशेखरगुरुर्न केवलं
ब्रह्मवित्स्वपि तु गीतवित्सु च ।
सम्मतो गुरुरतस्तदाशिषः
दीक्षितो भृशमपेक्षते स्म सः ॥ १३ ॥

कीदृशेन विनियोजनेन वो
भक्त एष लभतामनुग्रहम् ।
इत्यपृच्छदुपवेशितोऽन्तिके
श्रीमुखेऽस्य कुतुकी मखी गुरोः । १४ ॥

' वेङ्कटेश्वरमखिप्रकल्पितां
तां द्विसप्ततिकमेलपद्धतिम् ।
प्रस्तुवन् जनकजन्यरागस-
ल्लक्ष्यजातमुपकल्प्य सार्थय ॥ " १५ ॥

इत्युदीर्य जयदेवसाहिती-
वर्त्मना निजविनिर्मितां कृतिम् ।
एकचूततलसीम्नि मञ्जरी-
मञ्जुले शिशिरिते च कम्पया ॥ १६ ॥

कामदृग्वलयचिह्नशङ्कर-
प्रेमसुन्दरविहारवर्णिकाम् ।
रागकाव्यशिवगीतिमालिकां
यज्वनेऽथ यतिराट् समार्पयत् ॥ १७ ॥

भूय एवमदिशत् स दीक्षितं
"सम्यगेव परिशोध्य मत्कृतिम् ।
रागतालविनियोगरञ्जितां
त्यागराजपुरतः प्रगापय" ॥ १८ ॥

"किं मयात्र भगवत्पदैः कृते
कार्यमस्ति सरसे निबन्धने ।
गुर्वनुग्रहविशेष एष यत्
तत्प्रकाशनविधौ ममान्वयः" ॥ १९ ॥

"त्यागराजसदने यदन्वहं
पूजनाङ्गकतया प्रवर्तते ।
गानवाद्यनटनादि तत्क्रमे
योक्ष्यते हि शिवगीतिमालिका" ॥ २० ॥

इत्थमध्वरिवरो निवेद्य तान्
देशिकान् कृतनमस्क्रियोऽग्रहीत् ।
अक्षतांश्च तदनुग्रहाकृतिं
तत्कृतेरपि च तालमातृकाम् ॥ २१ ॥

विश्वबीजमखिलं सहामृतं
न्यस्य कुम्भमधि तं प्रजापतिः ।

अत्यजत्प्रलयवारिधेर्जले-
ऽताडयत्तमिषुना पिनाकभृत् ॥ २२ ॥

यत्र भिन्नकलशः स तस्थिवान्
कुम्भघोण इति तत्स्थलं स्मृतम् ।
तत्प्रवाहिसुधयाप्लुतं पदं
श्रीमहामहतडागतां गतम् ॥ २३ ॥

तत्सुधात उदभूद्य ईश्वरः
कुम्भलिङ्ग इति सोऽपि पप्रथे ।
प्राप्य चक्रमपि यत्कराद्धरिः
दुष्टहा लसति शिष्टपो भुवि ॥ २४ ॥

कामकोटिगुरुसेवनात्परं
दीक्षितस्समुपचक्रमे क्रमात् ।
तत्स्थलस्थबहुतीर्थदेवता-
सेवनाविरतचङ्क्रमक्रतुम् ॥ २५ ॥

द्वादशाब्दपरिवर्त्युदुत्सवं
श्रीमहामहजलाशयाप्लुतः ।
विश्वनाथमभजत्तदन्तिके
कुम्भमीश्वरमथाससाद सः ॥ २६ ॥

"कुम्भनामकमहेश्वराय ते
सह्यजातटसुखाशिने नमः ।"
इत्यगायदयमात्तरागक-
ल्याणिरम्यकृतिमध्वरीश्वरः ॥ २७ ॥

कुम्भसंज्ञमभिवन्द्य तं शिवं
तत्प्रियां तदनु मङ्गलाम्बिकाम् ।
तुङ्गसुन्दरगभीरविग्रहाम्
आजगाम मखिराडुपासितुम् ॥ २८ ॥

घण्टयातिविरलप्रचारया
मञ्जुलस्वरदुरूहचारया ।
"चिन्तयामि शिवनायिकां सदा
पूर्णचिद्गगनचारुचन्द्रिकाम् ॥ २९ ॥

नामरूपभुवनात्मिकां परां
चन्द्रवैश्रवणमन्मथेडिताम् ।"
दीक्षितः त्रिपुरसुन्दरीं स ता-
मित्यगायदरुणाङ्घ्रिपङ्कजाम् ॥ ३० ॥

तत्र मातृसदने ददर्श गो-
विन्ददीक्षितवरस्य विग्रहम् ।
मुत्तमख्यभवदस्य सन्तता-
वित्यपि प्रबलभक्तिचोदितः ॥ ३१ ॥

सो हि राज्यभरधारणे गुरुः
शाङ्करेऽद्वयमते महागुरुः ।
दाक्षिणात्यवरगीतशास्त्रकृत्
स्वागमेऽपि गुरुरध्वदर्श्यभूत् ॥ ३२ ॥

मध्यरङ्गमिति विश्रुते स्थले
सह्यजामरुदतृप्तमानसः ।

शार्ङ्गपाणिरिति चैव चाप्यप-
 र्याप्त इत्यपि य ईडितोऽमृतः ॥ ३३ ॥

तं स शेषशयनं ततो हरिं
 तस्य दक्षिणत आलये स्थितम् ।
सोममीश्वरमुभौ च दीक्षितः
 प्रत्यपद्यत नमस्क्रियास्तवैः ॥ ३४ ॥

देवधिष्ण्यमधिकाञ्च्यसंख्यकं
 यावदेवमधिकुम्भघोणकम् ।
तत्स सर्वविशिखान्तसन्धिगं
 दीक्षितोऽथ लघुमप्यवैक्षत(-सेवत) ॥ ३५ ॥

नागपूर्वकमगादथेश्वरं
 तं च सूर्यमपि तद्गृहेऽभजत् ।
स्वामिनं तदनु रामनामकं
 सस्तवाञ्जलिरुपस्थितस्ततः ॥ ३६ ॥
तत्पुरीपरिसरे चकास्ति यत्
 राजराजनृपनामभृत्स्थलम् ।
तत्र वीक्ष्य बृहदीश्वरप्रति-
 च्छन्दकानतिबृहद्विमानकम् ॥ ३७ ॥
शिल्पजातमपि दारुकावनी-
 भैक्षचर्यललितं महेशितुः ।
एवमन्यदतिसुन्दरं मखी
 भक्तिमान् सरसिको विसिष्मये ॥ ३८ ॥

साम्यहीन इति वेङ्कटेश्वरः
यः करोपरि फलप्रदः कलौ ।
तस्य धाम निकरस्थमञ्जरी
प्राप्य तं विधुरसेवतान्यदा ॥ ३९ ॥

स्वमिनाथनिजदेशिकोल्लस-
त्स्वामिशैलमथ संययौ मखी ।
तद्धि षण्मुखषडद्रिमन्दिरे-
ष्वन्य इत्यतितरामसज्जत ॥ ४० ॥

आशिरोऽङ्घ्रिभसिताभिषेचनो-
दारतुङ्गरमणीयविग्रहम् ।
दण्डपाणिमवलोक्य लीनधीः
लब्धवाक् क्रमश उज्जगौ गुरुम् ॥ ४१ ॥

धातुना बिलहरीमयेन तं
बालगोपविदितं सुबालकम् ।
आजुहाव सनकेडितं चिदा-
नन्दनाथवरमात्मभास्वरम् ॥ ४२ ॥

अन्यदायमुपकुम्भघोणकं
मध्यपूर्वपदमर्जनं ययौ ।
यत्र राजति महेश्वरो महा-
लिङ्ग आदृतबृहत्कुचाम्बिकः ॥ ४३ ॥

आन्ध्रदेशगतमल्लिकार्जुनं
पाण्ड्यदेशगपुटार्जुनं तथा ।

एतदर्जुनवरस्थलान्तरे
क्षेत्रमेतदिति मध्यमार्जुनम् ॥ ४४ ॥

आदिशङ्करगुरोः द्विजः पुरा
वाद उत्कट उदित्वरे सति ।
यत्र लिङ्गत उदेयिवान् शिवः
सत्यमद्वयमिति व्यघोषयत् ॥ ४५ ॥

योजयन् परशुमप्रसिद्धस-
द्रागमार्तिपरशुं स दीक्षितः ।
सञ्जगावथ स 'चिन्तये महा-
लिङ्गमूर्तिमृजुमार्गदर्शितम् ॥ ४६ ॥

अन्तरङ्गभजदन्तिकस्थितं
चिन्मयस्फुरणमन्तकान्तकम् ।
आदितारकमघौघनाशकं
शोकहारिचरणाम्बुजद्वयम् ॥ ४७ ॥

श्रीपुरस्थमजपाख्यनर्तनं
ताण्डवप्रियचिदम्बरेश्वरम् ।
कालिकादयितभैरवाकृतिं
स्वामिशैलगुहरूपिणं शिवम्' ॥ ४८ ॥

इत्यनेकतनुनामवैभव-
श्रीशिवाकृतिसमष्टिरूपिणम् ।
तं प्रपद्य पुनरन्यदुज्जगौ
अध्यहानकसमष्टिकीर्तनम् ॥ ४९ ॥

ब्रह्महत्तिमुखपञ्चपातक-
क्रूरकष्टशमनं महेश्वरम् ।
तं प्रणम्य मखिराडगात्ततो
विश्वपोषकबृहत्कुचाम्बिकाम् ॥ ५० ॥

सञ्जगौ च "परदेवता महा-
लिङ्गचित्सुखमहेशमोहिनी ।
पातु मां धनबृहत्कुचा कला-
मालिनी स्थिरविभूतिदायिनी ॥ ५१ ॥

चारुचन्द्रहसिनी सुवासिनी,
हंसिनीह भवपाशमोचनी । "
इत्युदात्तपदवत्पदं च ध-
न्यासियोगहृदयप्रमार्जनम् ॥ ५२ ॥

ब्रह्महत्तिदुरितार्तचोलभू-
नाथकम्पहरणेश्वरालयम् ।
तत्र चण्डनरसिंहकोपह-
च्छारभावतरणं च शाङ्करम् ॥ ५३ ॥

प्राप दीक्षितवरोऽथ दक्षिणा-
वर्तमच्छगणनायकालयम् ।
यत्र सह्यतनयाप्रदक्षिणं
विघ्नराजमभिगत्य निर्ययौ ॥ ५४ ॥

चित्रशिल्पदृषदालयस्थितं
तं प्रसाद्य धवलं गणाधिपम् ।

कल्पकेशमथ तद्गुरं बृहन्-
नायिकासहितमारराध सः ॥ ५५ ॥

कामकोटिगुरुपीठभूषणं
नामकीर्तनपथप्रचारकः ।
बोधपूर्वपद-इन्द्रसंयमी
प्राप यत्र हि समाधिमन्तिमम् ॥ ५६ ॥

अन्यदा तमभजत्पुरं स गो-
विन्दनामविदितं समीपतः ।
वीरचोलसरिदाप्लुतो मठे
तत्र दीर्घजपमास्थितः स्थिरः ॥ ५७ ॥

दक्षिणे शुभमरुद्वृधातटे
श्रीमदस्ति विशल्लूरिति स्थलम् ।
शाहजीनृपतिना च यत्पुरा
नैकशास्त्रबुधसार्थसात्कृतम् ॥ ५८ ॥

श्रीधरान्वयजवेङ्कटेश्वरः
नाममार्गगुरुभक्तसत्तमः ।
यस्य पुक्कसकृतान्धसः कृते
तद्गृहान्धुममरापगागता ॥ ५९ ॥

कामकोटिपरमेश्वरेन्द्रज-
श्रीसदाशिवयतीन्द्रयोगिराट् ।
रामभद्र इति रामभावना-
दीक्षितो बुधवरास्तथापरे ॥ ६० ॥

चोलसंस्कृतयशःपटायिताः
यत्खनौ मणिगणा उदज्ज्वलन् ।
अग्रहारवरमध्वरी तम-
प्याजगाम स कदाचिदुत्कधीः ॥ ६१ ॥

सुन्दरीसहितयोगपूर्वका-
नन्दमेत्य वरदं श्रिया भुवा ।
प्रार्थ्य तौ निकटकर्कटेश्वरं
तं स्तवैरभिववर्ष वर्षदम् ॥ ६२ ॥

अन्यदा ग्रहपतेः स सूर्यनार्-
कोयिलित्यभिधया श्रुतं स्थलम् ।
एत्य सूर्यमभितः कृतालयं
सेवते ग्रहगणं स्म दीक्षितः ॥ ६३ ॥

श्रीपुरे स निजशिष्यहेतवे
या नवग्रहकृतीरकीर्तयत् ।
सर्वसन्निधिषु तत्र ताः कृतीः
भक्तमेलनिबिडासु सञ्जगौ ॥ ६४ ॥

पल्लवेषु हि चिरन्तनं महा-
क्षेत्रमस्ति वटकाननाभिधम् ।
यत्र चित्रमकरोन्नटेश्वरः
कालिकाविजयमूर्ध्वताण्डवम् ॥ ६५ ॥

तत्स्थलाख्यमधिसह्यजातटं
चोलभूपतिनिमन्त्रणागतः ।

ग्राममान्यमधिजग्मिवान् स ग-
ङ्गाध्वराध्वरिवरो व्यराजत ॥ ६६ ॥

तत्पदस्य निकषैव तद्गुरोः
भास्कराध्वरिण एव नामभृत् ।
अस्ति धाम यदुपज्ञमेधते
वैदिकी हि भगवत्युपासना ॥ ६७ ॥

ग्रामयुग्ममिदमव्रजत्ततो
देव्युपास्तिकृतदीक्षदीक्षितः ।
भावनाहृतमखिद्वयोऽद्वय-
स्रोतसीव निममज्ज तत्स्मृतौ ॥ ६८ ॥

पट्टिपूर्वकमथेश्वरं च गो-
विन्ददीक्षितनिवासपावितम् ।
चोलराजकुलवासमालिकां
तत्समीप-पलयारु-संज्ञकम् ॥ ६९ ॥

प्रत्यहं निजशिवार्चनाहृतं
न्यूनमम्बुजसहस्रमेकतः ।
स्वीयमेव नयनं समुद्धरन्
पुण्डरीकदृगपूरयद्विभुम् ॥ ७० ॥

तोषिताच्च शिवतः सुदर्शनं
चक्रमाप, स शिवोऽन्तिकस्थितः ।
वीऴिनाथ इति विश्रुतोऽर्चक-
ब्राह्मणैः शतकपञ्चकैर्वृतः ॥ ७१ ॥

प्राप्य वीकिमिकलाख्यतत्स्थलं
दीक्षितः स्तुतिसहस्रपत्रकैः ।
मोदबाष्पकणमौक्तिकाचितै-
रार्चयद्भवमपारवैभवम् ॥ ७२ ॥

वीक्ष्य दीक्षितवरोऽकरोत्पुनः
कुम्भघोणमुपगम्य कांश्चन ।
वासरान् स्त्र वसतिं सतीयुतः
तत्तदालयमहत्त्वभावुकः ॥ ७३ ॥

तत्र चोलभुवि सह्यजातटे
राजते प्रतिपदं स्थलं महत् ।
शैववैष्णवसुधीभिरीडितं
तत्र किन्तु स जहातु यातु वा ॥ ७४ ॥

यच्च किञ्चन बृहत्स्थलं स या-
त्वध्वरीशितुरहो रहो मनः ।
मन्यते स्म परमं रमापुरं
त्यागराजमधिराजदैवतम् ॥ ७५ ॥

तन्न्यवर्तत कवेरजातट-
क्षेत्रदर्शनमयं समापयन् ।
अञ्जसाध्वरिवरः सतीसखः
श्रीपुरं स्वविरहच्च्युतश्रियम् ॥ ७६ ॥

पुनरुपगत एवं श्रीपुरं श्रीमखीन्द्रः
निजशुभदिनचर्यां पूर्ववत्सोऽन्वतिष्ठत् ।

नियमविधिरमुष्यालातचक्राभमाभात्
　　प्रतिदिवसमविच्छेदमाकल्यरात्रि ॥ ७७ ॥

उषसि ददृश एष प्राचि पद्मालयाम्बू-
　　परिलसदुरुतेजा वन्द्यमानो द्विजौघैः ।
श्रुतिरतसुमतीनां दिव्यगायत्रलक्ष्मीं
　　तरुणिरिव स साक्षादेधयन् वेदमूर्तिः ॥ ७८ ॥

भसितलसितगात्रो भ्राजिरुद्राक्षमालो
　　मलयजसितचन्द्र-श्रीकलोद्भासिफालः ।
वदनगलितनादव्यक्तरागादिरङ्गी-
　　कृतहिमगिरिपुत्रीभक्तिरध्वर्युमूर्तिः ॥ ७९ ॥

अनुदिनमिति सन्ध्यास्वेष देवालयान्तः
　　पशुपतिरिव साक्षात् जङ्गमो सञ्चरिष्णुः ।
प्रतिपदमभिवन्द्यः दर्शनानुग्रहेच्छु-
　　प्रणतनिभृतभक्तैर्दीक्षितः प्रेक्ष्यते स्म ॥ ८० ॥

भूय एव हि स यज्वनां पतिः
　　रम्यपुष्कलकलोज्ज्वलाकृतिः ।
हन्त दत्तकमलालयोत्सवः
　　स्वस्थलाभिगत ऐक्षि तज्जनैः ॥ ८१ ॥

उद्गतोच्चकरकुड्मलोच्चयैः
　　फुल्लपङ्कजविकस्वराननैः ।
हृष्टरोमतनुवीचिदन्तुरैः
　　स्वागतोक्तिकलवक्त्रबम्भरैः ॥ ८२ ॥

मोदपूररससम्भृतान्तरैः
शुद्धविग्रहविवेचकद्विजैः ।
प्रत्यभात् स कमलालयः पुरः
सत्यमेव कमलालयस्तदा ॥ ८३ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते ह्युपकुम्भघोण-
क्षेत्राटनाढ्यदशमोत्तर सर्ग एषः ॥ ८४ ॥

॥ इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघवशर्मणा
विरचिते श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते
उपकुम्भघोणक्षेत्राटनं नाम एकादशः सर्गः ॥

॥ द्वादशस्सर्गः ॥

स्थलीरनेका अटतोऽपि तस्य
मनो मखीन्द्रस्य पुनः पुनश्च ।
स्मरन् रमापत्तनमेव रेमे
स्थायी बभौ त्यागगतो हि भावः ॥ १ ॥

त्यागाधिराजोपरि रागगानैः
स्वयं बुभूषन्निव दीक्षितेन्द्रः ।
द्वितीयकस्सुन्दरमूर्तिनाथः
स्वजन्मधामाथ समाजगाम ॥ २ ॥

आरभ्य वायव्यविदिग्विराजि
स्वर्णाभिकर्षाभिधविघ्नराजम् ।
त्यागालये तत्परिवारधाम-
स्वपि प्रसन्नाखिलदेवतानाम् ॥ ३ ॥

सेवामुपस्कर्तुमनुक्रमेण
वितानिना तेन वितेनिरेऽथ ।
रमापुरीदैवतकीर्तनानि
बहूनि तत्क्षेत्ररहस्यवन्ति ॥ ४ ॥

अविघ्नसिद्ध्यै प्रथमं जगौ स
गौलेन "गौरं वसनं दधानम् ।
तटे वसन्तं कमलालयस्य
सुवर्णकर्षाभिधविघ्नराजम् ॥ ५ ॥

महागणेशोऽवतु मां भवाब्धि-
नावस्स मूलप्रकृतिस्वभावः ।
गुहाग्रजस्सौख्यकरोऽविनाशि-
कैवल्यदेहो रविकोटिदेहः ॥ ६ ॥

करप्रकाशिस्वविषाणनील-
कल्हारपाशाङ्कुशमोदकं तम् ।
स्तुत्वेति मातङ्गमुखं" विविक्षुः
त्यागालयं पश्चिमगोपुरेण ॥ ७ ॥

द्वारि स्थितं तत्र समीरसूनुं
प्रदक्षिणप्रक्रमणं समर्प्य ।
नुनाव "रे मानस रामचन्द्र-
भक्तं हनूमन्तमिमं भजे"ति ॥ ८ ॥

चिट्टस्वरन्यासमनोज्ञगेय-
हेज्जुज्जिरागोज्ज्वलकीर्तनेन ।
स प्रार्थयामास पुनस्तमेव
यज्वा प्रयुज्यच्छलनाटरागम् ॥ ९ ॥

"वातात्मजागच्छ परात्मपुच्छ
जयाच्छ भो मां परिपूर्ण पाहि ।
अये नवव्याकरणप्रवीण
सुकाव्यनाट्यादिमशिल्पतोष ॥ १० ॥

उदीर्णवेदोपनिषत्सुघोष-
समाधिजापादिधृताभिलाष" ।

स्तुत्वेति कर्णाटककापिरागे
कृतिं ददौ वीरहनूमतेऽन्याम् ॥ ११ ॥

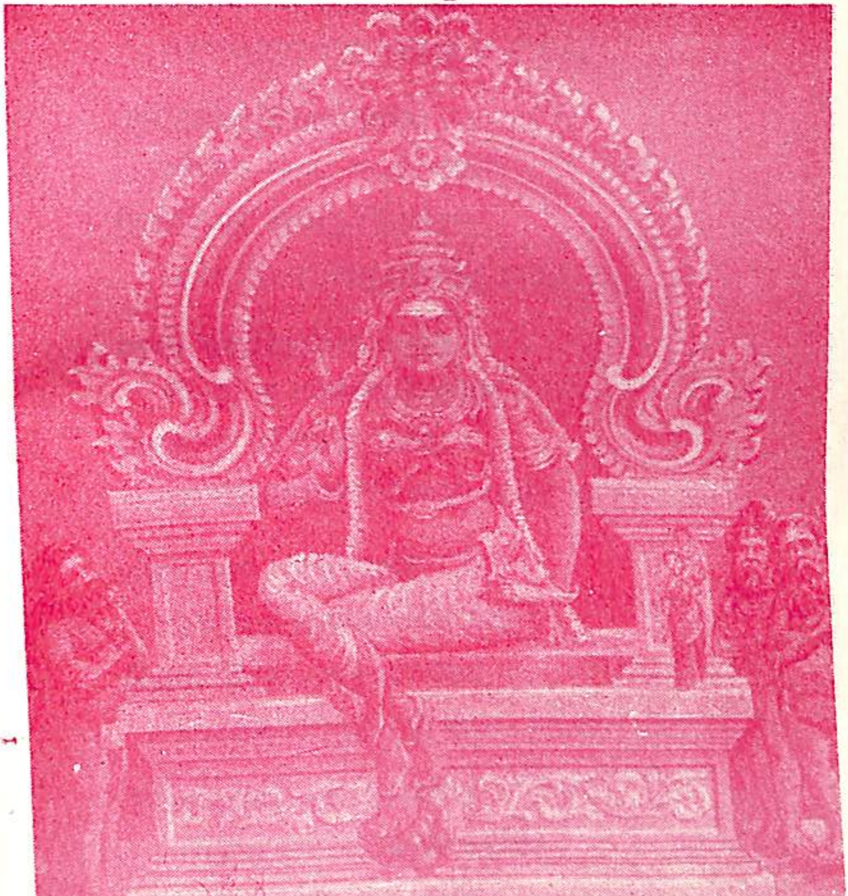
तुरुष्कबाधासमयागतस्य
सभापतेर्यश्शरणं बभूव ।
अतीत्य तं मण्डपमाजगाम
धामाथ धीमान् कमलाम्बिकायाः ॥ १२ ॥

तत्रालये द्वारि हि दक्षिणेन
गणेश्वरो वल्लभया विभाति ।
तमुज्जगौ यज्ववरोऽथ नट्ट-
नारायणीरञ्जितकीर्तनेन ॥ १३ ॥

विशन्नथ श्रीकमलाम्बिकायाः
स सन्निधिं तत्र ददर्श देवीम् ।
देवं महान्तं तपसा विजेतुं
स ताम्रचूडासनयोगनिष्ठाम् ॥ १४ ॥

प्रदक्षिणं दीक्षित एष कुर्वन्
प्राकारवायव्यविदिङ्‌निकेताम् ।
श्रीकञ्जभूदेवमनोहरीं ता-
मगायदादिक्षमयार्णमूर्तिम् ॥ १५ ॥

"जाड्यापहे भारति मद्धियस्त्व-
द्भक्त्यावलीकल्पमहीरुहाभे ।
वराभयग्रन्थविपञ्चिकाढ्य-
करेऽव मां कुन्दसुधांशुगौरे" ॥ १६ ॥

SRI KAMALAMBIKA AT TIRUVARUR
GLORIFIED IN NAVAVARNA KRITIS OF DIKSHITAR

गिरां सवित्रीमिति सत्रिवर्यो
प्रार्थ्याप्यतिक्रम्य च मुक्तिवापीम् ।
अतीत्य च स्तम्भसहस्रधाम
समाससादार्यभटप्रवेशम् ॥ १७ ॥

तस्येशकोणस्थितगोपुरस्य
बहिस्स गत्वा प्रयतो ववन्दे ।
शिलास्थिरं श्रीमनुनीतिचोल-
चरित्रशिल्पं ज्वलदुग्रधर्मम् ॥ १८ ॥

प्राच्यं बृहद्गोपुरमेत्य पश्चात्
विवेश स त्यागविभोरगारम् ।
अन्तस्ततो दक्षिणतः पुराणं
धामाजगामाप्यचलेश्वरस्य ॥ १९ ॥

तत्रैव नत्वा नटराजमूर्तिं
घण्टाबृहत्स्तम्भसमीपगायाम् ।
स्थितः शिलायाममुकालयस्थं
व्यलोकयद्गोपुरसप्तकं सः ॥ २० ॥

आकाशलिङ्गं तत ऊर्ध्वसंस्थं
पातालिङ्गं च बिलान्तरस्थम् ।
आराध्य चावृत्य नतो द्वितीय-
वातात्मभूवल्लभविघ्नराजौ ॥ २१ ॥

त्यागालयं स प्रविवेश मुख्यं
तत्रोत्तरस्यां दिशि राजमानम् ।

विटङ्कवल्मीकविभुं सिषेवे
तत्पार्थिवक्षेत्रविशेषभूतम् ॥ २२ ॥

ततः पुरारेः पुरतः स्थितं तं
द्वितीयनन्दीशनिकाशमेषः ।
यज्वा भजन् सुन्दरमूर्तिनाथं
तुष्टाव टक्कोज्ज्वलरूपकेण ॥ २३ ॥

" समाश्रयेऽहं शिवभूमिदेव-
कुलाब्धिचन्द्रं करुणातिसान्द्रम् ।
कन्दर्पकान्तिं कलितोपशान्तिं
मन्दस्मितालापसुसुन्दराख्यम्" ॥ २४ ॥

नत्वा च नुत्वा च गुरुं तमेवं
द्वित्राणि सत्री प्रचलन् पदानि ।
त्यागेशधाम्नोऽनलकोणमूले
मूर्तीकृतं मन्त्रमुपाससाद ॥ २५ ॥

तत्रोत्फणे कुण्डलिनि प्रनृत्यन्
प्रकाशयन् क्षेत्ररहस्यमन्त्रम् ।
विभाति विघ्नेश्वरविग्रहस्तं
श्रियं स गायन् श्रयते स्म यज्वा ॥ २६ ॥

श्रीमूलचक्रस्थविनायकेश-
प्रदायकामूल्यवरस्य मुक्तेः ।
अज्ञानशोकापह मूलकन्द
सषट्शतश्वासमहाधिकार ॥ २७ ॥

आधारशक्तीशमिति प्रपद्य
प्रत्यङ्मुखः प्रत्यगसौ परीतः ।
त्रिषष्टिनाथालिमतीत्य नम्रः
प्रदक्षिणार्थं प्रययौ यतात्मा ॥ २८ ॥
(प्रदक्षिणाय प्रथमाय यातः ॥)

उपेयिवान्नैर्ऋतकोणमग्रे
स पञ्चमातङ्गमुखं विलोक्य ।
मलं हरन्तं मलहर्युदार-
गीतेन तेनेऽस्य नुतिं मनुज्ञः ॥ २९ ॥

"पाशाङ्कुशाभीतिवरस्वदन्तान्
अक्षावलिं मोदकमुद्गरौ च ।
कपालमप्याददता करेषु
विहारिणा श्रीकमलानगर्याम् ॥ ३० ॥

पञ्चेभवक्त्रेण च पञ्चभूत-
प्रपञ्चकर्त्रा परिपालितोऽहम्" ।
स्तुत्वेति पञ्चास्यसुतं स सुत्वा
प्रदक्षिणं शिष्टमगाद्विधातुम् ॥ ३१ ॥

श्रीचक्रपीठं समतीत्यभिक्षा-
टनं च लक्ष्मीमथ षण्मुखं च ।
नवग्रहालिं व्रणमोचनेशं
वल्मीकलिङ्गं च पुनर्निषेव्य ॥ ३२ ॥

त्यागेशपट्टाधिकृतं महेषु
वीथीचरं प्रेक्ष्य स चन्द्रमौलिम् ।
आगादथ त्यागविभुं स वेगात्
प्रदोषदीपार्चनदर्शनोत्कः ॥ ३३ ॥

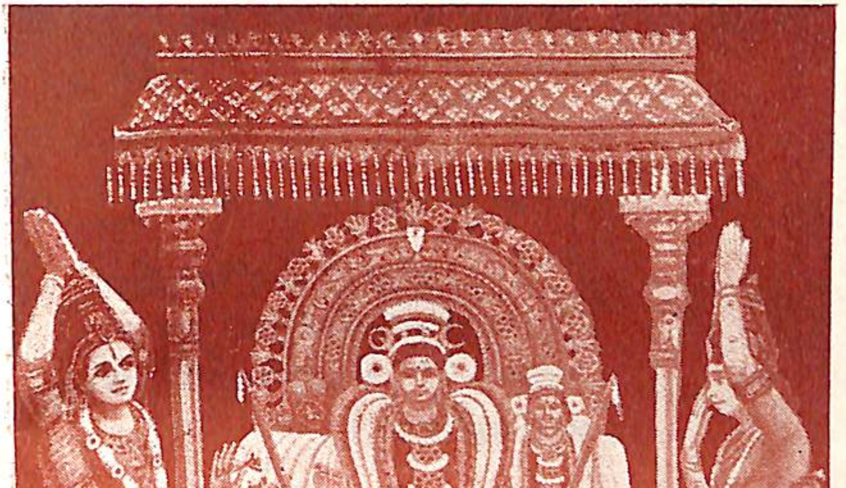
सेवावसाने बहिरेत्य गर्भ-
गेहस्य पृष्ठे कमलोपकण्ठे ।
श्रीचक्रपीठस्य पुरः प्रपेदे
पदं स मन्त्री दहरावकाशम् ॥ ३४ ॥

निबद्धपद्मासनशोभिनोऽस्य
त्यागाजपानृत्तसमाधिभाजः ।
गतागतप्राणमरुल्लयेन
प्रनृत्त आत्मा बत निर्ववार ॥ ३५ ॥

वृत्तिप्रचाराभजनप्रचारे
शान्ते च गाढे च तथा निशीथे ।
योगेन जाग्रत्स चिराय तस्थौ
मग्नस्सहस्रारसुधासमुद्रे ॥ ३६ ॥

ततस्समुद्यन् विदधत्तृतीयं
प्रदक्षिणं त्यागनिकेतनस्य ।
द्वारोपकण्ठे लिखितं स भित्तौ
महाजपाचित्रमवेक्ष्य दध्यौ ॥ ३७ ॥

शेषे शयानस्य हरेरुरःस्था
त्यागेशितुस्तत्र हि भाति मूर्तिः ।

श्रीपुरे विराजमाना श्रीत्यागराजमूर्तिः

THE DEITY TYAGARAJA AT TIRUVARUR
GLORIFIED IN MANY SONGS OF DIKSHITAR

व्याख्यान्त्यहंसध्वनिनात्मयोग-
मुच्छ्वासनिःश्वासजनर्तनेन ॥ ३८ ॥

ततो विनिर्गत्य स मुत्तुयज्वा
नीलोत्पलाम्बां प्रणिपत्य पश्चात् ।
श्रीदक्षिणामूर्तिमुपेत्य याग-
शालान्तिके स्तोत्रममुष्य चक्रे ॥ ३९ ॥

श्रीशङ्करस्याभरणं हि कश्चित्
यथा महाहिर्वलते विलम्ब्य ।
तथायताभोगमनोहरं त-
दाख्यं विवृण्वन् सरलं सरागम् ॥ ४० ॥

" श्रीदक्षिणामूर्तिविभो स्वदास-
जनार्तिहारिन् वटमूलवासिन् ।
आनन्दमूर्तेऽनिशमौनकीर्ते
संरक्ष मां संशयहारियुक्ते ॥ ४१ ॥

समाधिसक्ते सनकादिराज-
योगिस्तुतेऽखण्डरसाढ्यशक्ते ।
सुखप्रवृत्ते सततापरोक्ष-
प्रबोधमुक्तेऽनुभवैकतृप्ते " ॥ ४२ ॥

स्तुत्वेति योगेश्वरमालयात्स
विनिर्गतो दक्षिणगोपुरेण ।
दुर्गालय प्राप्य च दुर्गनौकां
श्रीरञ्जनीरञ्जितमुञ्जगौ ताम् ॥ ४३ ॥

"दुं दुर्ग" इत्यादृतमन्त्रवर्ण-
गीतेन सञ्चिद्रसवर्गसारम् ।
"जयेऽभये त्वां शरणं करोमि
दयालये मातरये जये"ति ॥ ४४ ॥

भक्त्या च नादेन च नित्यमेवं
प्रपद्यमानस्य महो महिष्ठम् ।
प्रकाशमानाविरतप्रसिद्धेः
दिनं दिनं पुण्यदिनं बभूव ॥ ४५ ॥

पुराप्यभूत् क्षेत्रवरं पुरं तत्
तेनाधुना क्षेत्रतरीकृतं च ।
श्रीमत्पुरी सा च तदीयगानैः
श्रीमत्तरीभूय रराज भूयः ॥ ४६ ॥

मुख्यालये त्यागविभोः कदाचित्
जवेन सेवां स समाप्य यज्वा ।
गच्छन् परीवारसुरालयौघं
तद्दैवतान्यर्चयति स्म गीतैः ॥ ४७ ॥

स्वकीयगेहाभिमुखं समीपे
यदस्ति दण्डायुधपाणिधाम ।
तत्रास्तवीत् ज्ञानमयं गुरुं स्व-
मानन्दभैरव्युपशोभिगीत्या ॥ ४८ ॥

"दण्डायुधं दण्डितदैत्यराजिं
दयानिधिं रे भज मानसैनम् ।

चण्डांशुकोटीशतसन्निकाशं
जगत्त्रयेशानमखण्डरूपम् ॥ ४९ ॥

लिङ्गं च पृथ्वीमयचन्दनेन
स्वलङ्कृतं व्योममयप्रसूनैः ।
धूपं नभस्वन्मयमग्निरूपं
दीपं रसं चाम्मयमाददानम् ॥ ५० ॥

सत्यं सुखं ज्ञानमतिस्वतन्त्रम् ”
एवं तमाराधयदादरेण ।
स ह्यध्वरीन्द्रस्य गुरुर्गरिष्ठः
तत्प्रातिभोद्बोधविधानहेतोः ॥ ५१ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते कमलापुरस्थ-
देवालयस्तुतिपरो गत एष सर्गः ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघव-
शर्मणा विरचिते श्रीमुत्तुस्वमिदीक्षितचरिते
कमलापुरस्थदेवालयपरो द्वादशस्सर्गः ॥

॥ त्रयोदशस्सर्गः ॥

दैवं पदं बहु सदेति निषेवमाणः
दैवं पदं शरणयन् न च किञ्चिदन्यत् ।
अध्यापयन्निजकृतीस्समुपेतशिष्यान्
शिष्टाग्रणीर्मखिवरो नयति स्म कालम् ॥ १ ॥

सौशील्यसूनृतवचःशुचिताविरक्ति-
विज्ञानगानभजनात्मकसप्तरोचिः ।
जज्वाल मुत्तमखिनो वरजीवितं तत्
निर्धूमपावनशिखीव किमप्युदात्तम् ॥ २ ॥

अन्तर्मुखस्य न कदापि कदध्वगास्य-
वृत्तिर्व्यगाहत न जीवनवृत्तिचिन्ताम् ।
तस्येश्वरार्पितसमस्तभरस्य योग-
क्षेमं बभार हरिरेव यथाप्रतिज्ञम् ॥ ३ ॥

इत्थं पवित्रयति यज्वनि मापुरं तं
यज्ञेन जीवितमयेन विनिर्मलेन ।
प्रातस्समाप्य नियमान् बहिरेत्य गेहा-
लिन्दे विराजति कदाचन यज्वराजि ॥ ४ ॥

तद्गेहमागतवती नियमानुसारं
पूर्वाह्णदर्शनकृते कमलाभिधाना ।
त्यागेशसन्निधिनिवेदितगाननाट्य-
विद्याकृतार्थजनिरुत्तमदेवदासी ॥ ५ ॥

शिष्या च सा गुरुसतीं प्रथमं प्रणन्तुं
प्रष्टुं च वार्तमगमत् गृहचत्वरान्तः ।
पाकोचितेऽपि समये विगतोद्यमां तां
दृष्ट्वाङ्गणे जपपरामथ पर्यपृच्छत् ॥ ६ ॥

निर्बन्धतः कमलया परिपृच्छ्यमाना
नैवाह किञ्चिदपि यज्वपतिव्रता सा ।
गत्वा स्वयं तत इतोऽपि विलोकयन्ती
हेतुं ददर्श विषसाद ततोऽतिमात्रम् ॥ ७ ॥

"गार्हस्थ्यनिर्वहणमस्तु कथन्नु, वस्तु
पाकाय नास्ति किमपीह गुरोर्गृहेऽद्य ।
किन्त्वद्भुतोऽयमनयोर्बत बुद्धिपाकः
यद्दैवतैकशरणौ, शरणान्न यातौ" ॥ ८ ॥

"सम्पादयामि यदि न स्वयमेव सर्वं
धान्यादि नास्ति कमलेति" दृढं व्यवस्य ।
गेहान्तराद्बहिरुपेत्य गुरुं प्रणम्य
तूष्णीमवातरदतित्वरितं च रथ्याम् ॥ ९ ॥

यावत्पुरः पदमधात् प्रथमं च सा न
तावद्गुरोर्मृदुवचः "कमले क्व यासि" ।
इत्याचकर्ष वडवामिव रश्मिरेनां
प्रत्यानयच्च गुरुसन्निधिमेव भीरुम् ॥ १० ॥

"क्व प्रस्थिता त्व"मिति सा गुरुणा पुनश्च
पृष्टाह 'किन्नु विदिता स्थितिरद्य गेहे' ।

"का वा स्थितिः ? किमिव हन्त भवत्वितोऽपि
नास्त्येव किञ्चिदपि सम्प्रति पाकवस्तु" ॥ ११ ॥

'तत् किन्तु कर्तुमधुना प्रसृता त्वमेवं'
'विक्रीय मे कनकभूषणमेतत् ।
मासं कुटुम्बभरनिर्वहणं विधातुं
पर्याप्तमद्य सकलं समुपाहराणि' ॥ १२ ॥

शिष्यां स्वभक्तिमिति तां विनिवेदयन्ती-
माचार्य आह "कमलेऽलमतिश्रमेण ।
मुग्धासि सर्वविद ईशितुरेवमाज्ञा ;
तेनातिसृष्टमुचितं मम, नान्यदिष्टम् ॥ १३ ॥

एतद्गुरोर्गुरुवचः कमला निशम्य
व्यज्ञापयद्विनयतो "भगवन् धृतिर्वः ।
एतादृशी समुचितैव न चान्य एवं
काले कलौ प्रभवति प्रतिवक्तुमद्य ॥ १४ ॥

किन्त्वीश्वरोऽप्युपकरोति पुमात्मनैव
दैवं परं, तदपि नूनमलङ्करोति ।
यत्पूरुषं पुरुषकार उपाश्रयध्वम्
यूयं प्रभुं कमपि गानविदं वदान्यम्" ॥ १५ ॥

आकर्ण्य तद्गिर इमा मखिवर्य आह
"भक्त्या तवेममपराधमहं विसोढा ।
देवैककीर्तनपवित्रपतिव्रतां मे
जिह्वां नरस्तुतिपथे क इवापकर्षेत्" ॥ १६ ॥

उक्त्वेदमध्वरिवरो ललिताभिधान-
रागेण तां भगवतीं ललितामगायत् ।
"यैकैव भाति गिरिजेति सरस्वतीति
लक्ष्मीरिति त्रिविधकामदुघा प्रजानाम्" ॥ १७ ॥

"लक्ष्मीं हिरण्मयमयीमनिशं भजामि
हीनं च मानवजनाश्रयणं त्यजामि ।
नित्यां भजामि हरिणा धृतपद्ममालां
श्रीमातरं स्थिरतरां श्रियमावहन्तीम्" ॥ १८ ॥

श्रीसूक्तभावपदगर्भितमेवमम्बां
क्षीराब्धिजां हरिकरान्तरराजमानाम् ।
चिन्तामणिं श्रितजनस्य कलाविनोदां
प्रासादयन्मखिवरो निजभक्तिगीत्या ॥ १९ ॥

अस्याः कृतेः परिसमाप्तिरभून्न यावद्
यावद्वसन्तललितास्वरभेदसौक्ष्म्ये ।
आचार्यगानविशदे कमला च लीना
तावत्पुरः पथि जनास्तुमुलीबभूवुः ॥ २० ॥

प्राप्ता च कापि शकटी सह राजकीयैः
कोऽप्येषु दीक्षितमुपेत्य जगाद नत्वा ।
'स्वामिन्नियं शकटिकाखिलवस्तुपूर्णा
राजोपदा तव गृहाण वयं प्रयामः' ॥ २१ ॥

विस्मापनीं गिरमवेदितसंगतिं तां
राजाधिकारिवदनात्पतितां निशम्य ।

'किन्न्वेतद्' इत्ययमपृच्छदपच्छलात्मा
यज्वा तथैव मनसा जननीं भजंस्ताम् ॥ २२ ॥

हर्षातिरेकविवशा कमला त्वभीक्ष्णं
पर्यायतो गुरुमुखं विशिखां च दृष्ट्वा ।
अन्तर्हिता गुरुसतीं च कवाटपार्श्व-
मानाय्य दर्शितवती महदद्भुतं तत् ॥ २३ ॥

प्राहाथ राजपुरुषो 'नृपसभ्यमुख्यः
तञ्जापुरादिह रमापुरमेष्यतीति ।
अश्रावि पूर्वमधुना तु स नैष्यतीति
सन्देशहारक इहोपगतः प्रभाते ॥ २४ ॥

तस्याधिकारिपुरुषस्य तथानुगाना-
मातिथ्यकर्मकतिचिद्दिवसान् विधातुम् ।
स्फीतं मयोपकरणं घृततैलदुग्ध-
शाकेध्मतण्डुलमुखं बत सम्भृतं हि ॥ २५ ॥

तेषामनागमनतोऽनुपयुज्यमान-
मेतावदेतदुपसम्भृतवस्तुजातम् ।
किं वा विधातुमुचितं त्विति वीक्षमाणे-
ष्वस्मासु, सम्मततया मतिरेवमासीत् ॥ २६ ॥

कस्मिंश्चिदत्र गुणधाम्नि पवित्रपात्रे
सर्वं तदेतदुचितं ननु सम्प्रदातुम् ।
तादृक् च कोऽत्र भवतीति विचार्यमाणे
'मुत्त्वध्वरी'त्युदभवज्जनतैकवाक्यम् ॥ २७ ॥

तन्नैरपेक्ष्यनियमोऽर्हसि संविधातु-
मस्मिन् प्रतिग्रहमतिं मखिसत्तम त्वम् "।
उक्त्वेत्थमध्वरिवचोऽप्यनपेक्षमाणो
भृत्यैर्गृहान्तरनयत्स समस्तवस्तु ॥ २८ ॥

' आश्चर्य एव महिमा गुरुपुङ्गवाना-
माश्चर्य एष कमलाजननीप्रसादः ।
आश्चर्य एष गुरुसाधितनादयोगः '
इत्युन्ननाद कमला च तदा मुदा सा ॥ २९ ॥

तद्द्रव्यजातसमुपागमनस्य तस्य
यज्वेन्द्रगीतकमलानुकीर्तनस्य ।
व्यक्तीकृते कमलया च मिथोऽनुबन्धे
देवांशमेव मनुते स्म जनो मखीन्द्रम् ॥ ३० ॥

यातस्स राजपुरुषो, जनता च याता
तस्याद्भुतस्य च कथा हरितः प्रयाता ।
प्रागेव सिद्धबहुमन्त्रममुं जनोऽगाद्,
अद्यत्वसावुपससाद ततोऽपि भूयः ॥ ३१ ॥

अस्तीन्दिरानगरनैर्ऋतसीम्नि कश्चिद्
ग्रामः कुलिक्कर इति द्रमिडाभिधानः ।
यत्रालये विलसतो मुदि सान्नपूर्णा
विश्वेश्वरस्स च यथा निजकाशिकायाम् ॥ ३२ ॥

ग्रामस्य तस्य पतयः श्रितविश्वनाथ-
देवप्रसादसतताक्षयसम्पदाढ्याः ।

आसन् रमापुरचिरत्नपरम्परीयाः
“ उल्लूर् मुदल्य ”भिधया प्रभवः प्रसिद्धाः ॥ ३३ ॥

तत्सत्कुलोज्ज्वलललाम तदा बभूव
यो वैद्यलिङ्ग इति स प्रवणीकृतात्मा ।
श्रीदीक्षितेन्द्रमहिमश्रवणेन तस्मिन्
स्निह्यन् कुटुम्बभरमस्य बभार भक्त्या ॥ ३४ ॥

अप्यन्यदा प्रभुवरो निजगर्ततीरं
वैद्येशवर्षमहनिर्वहणाय गच्छन् ।
स्वेनैनमध्वरिणमप्यनुयान्तमैच्छद्
आचार्यतां हि गमितः प्रभुणा स यज्वा ॥ ३५ ॥

पूर्वं चिदम्बरयमीन्द्रगुरूपनीतः
काश्यां विदूरभुवि यं स ददर्श देवम् ।
तं सान्नपूर्णमिह गर्ततटे पदान्ते
द्रष्टुं परं प्रवण एव बभूव यज्वा ॥ ३६ ॥

भक्तिं च शक्तिमपि तत्र विभुः कृतार्थी-
कुर्वन् शिवस्य विदधे स महं महान्तम् ।
देवं दिदृक्षुरुपयात इवाद्रिराज-
मिन्द्रो बृहस्पतिसखस्समखी स रेजे ॥ ३७ ॥

यात्रासमागतजनाश्च शिवार्चकाश्च
देवालयेऽप्यधिकृताश्च तदा समेत्य ।
व्यज्ञापयन् मखिवरं “ भवदागमेन
पुष्णाति नूनमधिकां श्रियमुत्सवोऽयम् ॥ ३८ ॥

क्षेत्रं पुरातनमपीदमिमे भवन्तः
देवोपगानुतिभिः द्विगुणप्रभावम् ।
अर्हन्ति कर्तुमपि नः प्रभुमेनमाशी-
र्गीतेन वर्धयितुम्, अस्तु महस्य पूर्तिः ॥ ३९ ॥

अभ्यर्थनामि'ति निशम्य मखी जनानां
दृष्ट्वोत्सुकं प्रभुमुखं च हसन् जगाद ।
' क्षेत्रेषु कीर्तनमिति व्रतमेष बिभ्रत्
नाहं प्ररोचनमपेक्ष इदं भवद्भ्यः ' ॥ ४० ॥

तस्मै चतुर्दशजगत्पतये शिवाय
प्रत्यर्पयन्निव चतुर्दशरागलोकान् ।
यज्वा गतागतनिवेशनचारुराग-
मालां जुगुम्फ सखिवैद्यविभूदयाय ॥ ४१ ॥

श्रीरागमारभिमपि प्रथमं गृहीत्वा
गीतस्य पल्लवमगायदयं मखीन्द्रः ।
" श्रीविश्वनाथमहमेष भजे श्रितानां
संसारभीतिहमि"ति श्रितशब्दबन्धम् ॥ ४२ ॥

रागानुदीर्य चतुरश्चतुरोऽयमादौ
गौरीं च नाटमपि गौलकमोहने च ।
प्रत्यागतेन षडपि क्रमशोऽनुयोज्य
रागान् विचित्रमनुपल्लवमाबबन्ध ॥ ४३ ॥

आदाय साम ललितामथ भैरवं च
सारङ्गशङ्करवराभरणे ततश्च ।

काम्भोजि-देवक्रति-भूप-समाख्यरागान्
आयोजयच्चरणमस्य गतागतश्रि ॥ ४४ ॥

इत्यष्टमूर्तिचरणे रचिताष्टरागं
तस्यार्पयन् चरणमद्भुतकीर्तनस्य ।
" श्रीगर्ततीरपरिपालकवैद्यलिङ्ग-
भूपालपालकमवन्दत विश्वनाथम् " ॥ ४५ ॥

कुष्ठादिरोगहरदक्षिणकाशिकाख्य-
तद्गर्ततीरमहिमप्रतिपादकं सः ।
काम्भोजिरागसुषमाप्रतिपादकं च
गीतान्तरं व्यरचयद् मखिपुङ्गवोऽथ ॥ ४६ ॥

' विश्वेश्वरैहि परिपाहि मुदं प्रदेहि
चिन्मात्रभास्करनिशाकरवह्निनेत्र ।
कव्युक्तिपात्र भवरोगह वैद्यलिङ्ग '
विश्वेश्वरं तमिति स प्रतिपद्य पश्चात् ॥ ४७ ॥

' एह्यन्नपूर्ण ' इति तत्र सतीं सतीं तां
पुन्नागसंयुतवराल्यतिरक्तिरागे ।
पुन्नागमन्थरवलद्गतिसुन्दरेण
सत्कीर्तनेन मखिराडथ नाथते स्म ॥ ४८ ॥

' पूर्णे सदा श्रियमये मम देहि पाहि
पञ्चाशदर्णमयि पद्मविशालनेत्रि ।
विश्वेशहृत्कुवलयोल्लसनेन्दुकान्ते
चिन्मुद्विलासिनि सुविद्रुमपाशिनी'ति ॥ ४९ ॥

यः शुद्धमद्दलविचक्षणतम्बियप्पः
 शिष्योत्तमोऽभवदमुष्य विशुद्धशीलः ।
तस्योदभूदुदरशूलगदः कदाचित्
 प्रारब्धकर्म वशिनं च वशीकरोति ॥ ५० ॥

आचार्यदर्शनमथेश्वरसन्निधौ च
 सेवा व्यहन्यत बहूनि दिनानि तस्य ।
अग्न्यर्पितः कृमिरिवोत्कटवेदनाभि-
 रुद्वेष्टते स्म हहहेति गदन् गदी सः ॥ ५१ ॥

शिष्यस्य तां रुजमथोद्विजमानमङ्ग-
 भङ्गाक्षमो गुरुदयो गुरुरीक्षितुं च ।
ध्यानेन वीक्ष्य बलवद् ग्रहवैपरीत्यं
 चिन्तामगच्छदुचितप्रतिकारहेतोः ॥ ५२ ॥

मन्त्रैरुपासनममुष्य नवग्रहाणां
 नो शक्यमित्ययमुपायमवैक्षतैवम् ।
शास्त्रार्थमेदुरनवग्रहकीर्तनानि
 गानेन तस्य सुखसिद्धिकराणि चक्रे ॥ ५३ ॥

सौराष्ट्रागमवलम्ब्य स मुत्तुयज्वा
 सौराष्ट्रवर्णमनुमेव निधाय चित्ते ।
शिष्योरुरोगविनिवृत्तिकृतेऽकृताय-
 माद्यां स्तुतिं ग्रहशिखामणिसूर्यमूर्तेः ॥ ५४ ॥

"छायापते तव नमोऽस्तु सहस्रभानो
 लोकप्रकाश विधिविष्णुशिवस्वरूप ।

आरोग्यमुख्यफलदार्यनुतोरुतेजः-
स्फूर्ते महाघहरणाखिलकर्मसाक्षिन् " ॥ ५५ ॥

"चन्द्रं भजे" त्ययमसावरिणाथ यज्वा
तुष्टाव " साधुजनमानससन्निकाशम् ।
श्रीवेङ्कटेशनयनं च विराण्मनोजं
लक्ष्मीसहोदरमुमेशशिरोविभूषम् " ॥ ५६ ॥

अङ्गारकं सुरठिनाथसुमङ्गलेन
रागेण " रक्तमपि मङ्गलवारराजम् ।
भौमं च भूमिदमुपाश्रितवैद्यनाथ-
क्षेत्रं समाश्रयत सोदरकारकम् " सः ॥ ५७ ॥

सौम्येन सौम्यमथ नाटकुरञ्जिना स
भेजे " बुधं बुधजनैर्विदितं द्विजेड्यम् ।
निष्किल्बिषं मधुरसत्कविताप्रदं च
तारेन्दुसूनुमरुणं शिवभक्तमित्रम् " ॥ ५८ ॥

गायंस्ततो मखिवरोऽयमठानरागं
" विप्राय देवगुरवे गुरवे जगत्याः ।
वाग्बुद्धिनीतिनिधये सुतकारकाय
ताराधवाय च बृहस्पतये " ननाम ॥ ५९ ॥

शुक्रं ततः परजुना भगवन्तमेष
" मामाशु शुक्र भगवन् परिपालये"ति ।
" राज्यप्रदं विहितदैत्यहितोपदेशं
सम्प्रार्थयत्सकलतत्त्वविदं कविं तम् " ॥ ६० ॥

काम्भोजिनाप्येरुकलेन जगौ स पश्चात्
"छायादिवाकरतनूजशनैश्चरं तम् ।
क्रूरं भयङ्करमहो भवमग्नजन्तोः
किन्त्विष्टदं भवकटाक्षितभक्तिभाजः ॥ ६१ ॥

कालाञ्जनद्युतियुतं तिलतैलमिश्र-
दीपौदनप्रियमुपाश्रितकाकवाहम् ।
कालानुजं वसनभूषणरत्नपुष्प-
कालं करालमपि कामितकामधेनुम्" ॥ ६२ ॥

छायाग्रहद्वययुतग्रहदैवतानि
स्तुत्वेत्थमध्वरिवरो 'मम शिष्य एष ।
नामानुरूपमनुजो मम नूनमेनं
स्वस्थं विधत्त दययेति भृशं ययाचे ॥ ६३ ॥

तम्ब्यप्पमप्यनुशशास गुरुर्मखीन्द्रः
'मा मा विषीद हृदयं च दृढीकुरुष्व ।
आवर्तय ग्रहगणस्य नुतीरिमास्त्वं
गायन्नुपांशु मनसा विमलेन भक्त्या ॥ ६४ ॥

श्रद्धत्स्व शूलिनि गमिष्यति शूलरोगः
देवो मृडो ननु भिषक्षु भिषक्तमो नः ।
त्वच्छुद्धमद्दललयोत्सुकता यदि स्यात्
त्यागेश एव स जवेन तव प्रसीदेत्" ॥ ६५ ॥

गाने न केवलमिमे गुरवोऽध्वरीन्द्राः
भक्त्या च शीलविभवेन च मन्त्रसिद्ध्या ।

आचार्यतामितरथापि च वोढुमर्हाः
चित्रं न तद् यदनुधावति वाचमर्थः ॥ ६६ ॥

आचार्यवाक्यमनुतिष्ठत एवमस्य
तम्ब्यप्पनाम्न उदरामय आशु शान्ते ।
वृद्धिं जगाम फलवत्त्वयशो जगत्यां
श्रीमुत्तुदीक्षितनवग्रहकीर्तनानाम् ॥ ६७ ॥

पृथ्वीस्थलीति विदितापि रमापुरी सा
नूनं स्थलान्तरविशेषगुणैश्च पूर्णा ।
श्रैष्ठ्यं तदस्य स पुरस्य विचिन्त्य हृष्यन्
स्वैः कीर्तनैर्मखिवरो विवरीतुमैच्छत् ॥ ६८ ॥

आनन्दसिद्ध्यचलहाटकवालमूर-
श्रीलिङ्गपञ्चकमुपास्य पुरेऽत्र राजत् ।
तल्लिङ्गपञ्चकमुपास्य चकार पञ्च-
वक्त्रस्य वक्तृतिलकः कृतिपञ्चकं सः ॥ ६९ ॥

वल्मीकरूपपृथिवीमयलिङ्गमादौ
काम्भोजिरागमुपगृह्य स गायति स्म ।
“वीथीविटङ्कमुपसोमकुलाम्बिकं तं
सञ्चिन्तयेऽहमि”ति तारकसत्प्रकाशम् ॥ ७० ॥

क्षेत्राभिधान्तरविशेषदहाटकेश-
श्रीपाटलीद्रुमतलस्थबिलान्तवासिन् ।
श्रीदारुकावनमहर्षितपस्समुत्थ-
संतप्तहाटकमयोज्ज्वललिङ्गमूर्ते ॥ ७१ ॥

नन्द्यर्जुनादिभरताविदितस्वनाटय-
स्फूर्ते विराजदजपागमहंसरूप ।
संरक्ष मामि "ति जगौ बिलहर्युदार-
पातालंलिङ्गकृतिमेव ततोऽध्वरीन्द्रः ॥ ७२ ॥

" छायाविहीन-उदकेन कृताज्यकार्यः
यद्गर्भगेहमवभासयति प्रदीपः ।
तं श्रीचमत्कृतिनृपेडितदिव्यलिङ्गं
दुःखादिहेतुभवसागरभीतिभङ्गम् ॥ ७३ ॥

शान्त्यादियुक्तहृदयाम्बुजलीनभृङ्ग-
मानन्दसच्चिदमृतैकघनप्रवाहम् ।
देवं सदा हृदि विभावय " इत्युपादाद्
भूपालकीर्तनमसावचलेश्वराय ॥ ७४ ॥

" आनन्द-नाम दधता परिरक्षितोऽहम्
आनन्द एव हि भवाम्यहमीश्वरेण ।
नित्यप्रबुद्धपरिशुद्धनिजानुभूति-
मात्रावशेषशिवसच्चितिमुन्मयेन ॥ ७५ ॥

कोशान् दश अवयवान् अतिवर्तिधाम्ना
ज्ञानप्रदानगुहदेशिकहेतुने"ति ।
आनन्दयुक्तमथ रागमुदीर्य यज्वा
भैरव्युपाख्यमपरं स जगौ प्रबन्धम् ॥ ७६ ॥

नीलाम्बरीरुचिरकीर्तनमाततान
" सिद्धीश्वराय नम " इत्यथ यज्वसिद्धः ।

" निष्पापमानसविहारिहराय भुक्ति-
मुक्तिप्रदानचतुराय परावराय " ॥ ७७ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजन-राघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते कमलापुरीय-
तत्तद्विशेषरुचिरो गत एष सर्गः ॥ ७८ ॥

॥ इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघवशर्मणा
विरचिते श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितचरिते
कमलापुरीयविशेषगतः त्रयोदशस्सर्गः ॥

॥ चतुर्दशस्सर्गः ॥

सिद्धौघसञ्चरणपावितदक्षिणाद्रि-
मालासु सोऽथ पलनीति जगाम धाम ।
यत्स्कन्ददेशिकविहारगिरिस्थलेषु
षट्स्वाविनङ्कुटिजरद्द्रमिडाख्यमेकम् ॥ १ ॥

स्नानाह्निकादि स समाप्य षडाननाख्य-
नद्यां तथा शरवणाख्यतडाकतीर्थे ।
शैलाङ्घ्रिषण्मुखमुपास्य ततोऽध्यरोहत्
सोपानपङ्क्तिमुपरिप्रगतेः प्रगाता ॥ २ ॥

ज्ञानप्रदावसरभासुरदण्डपाणिं
भस्माभिषेकविशदोज्ज्वलसत्त्वमूर्तिम् ।
वीक्ष्याद्रिशृङ्गसदने पुलकीकृताङ्ग-
यष्टिस्स यष्टिवदभूदचलः समाधौ ॥ ३ ॥

बुद्धः कथञ्चिदथ स प्रणिधानसुप्तेः
दण्डायुधस्य विदधेऽसुरदण्डकर्तुः ।
भूतिस्फुरत्तदनुभूतिरसप्रपूर्ति-
निष्यन्दरूपनवकृत्यमृताभिषेकम् ॥ ४ ॥

तस्मात्स्थलात्प्रचलितो नव"कीर"तुल्यः
प्रापावलोक्य पथि नैकसुरालयालिम् ।
प्राचीनपाण्ड्यधरणीपतिराजधानीं
हालाहलास्यमधुराप्रथिताभिधानाम् ॥ ५ ॥

यत्राविरास जगतीजननी झषाक्षी
गेहे झषाङ्कनृपतेः कुलदीपिकेव ।
यत्राततान चतुरुत्तरषष्टिलीलाः
लीलालवोदितजगत्स च सुन्दरेशः ॥ ६ ॥

यत्रर्षयश्च कवयश्च जिनाश्च सिद्धाः
व्यातेनिरे द्रविडवाङ्मयलक्ष्यसङ्घम् ।
यत्राबबन्ध गुरुसुन्दरपाण्ड्यनामा-
ऽप्यद्वैतभूमिमचलां निजकारिकाभिः ॥ ७ ॥

यत्रास नायकमहीपसभैकरत्न-
मप्पय्ययज्वकुलहीरकनीलकण्ठः ।
स्मेरा सभङ्गि सचमत्कृति यन्मुखाब्जे
प्राणैर्नवैरमरवाक् व्यलसद्विदग्धा ॥ ८ ॥

अभ्यन्तरे परिसरेषु च शैवशाक्त-
कौमारवैष्णवपवित्रमहालयौघे ।
नित्योत्सवोन्मदजनाकुलसर्वमार्गे
तस्मिन् पुरे स चिरवाससमुत्सुकोऽभूत् ॥ ९ ॥

भक्त्यादि यद्यपि बभूव तथापि तस्य
चित्ते किमप्यभवदन्यदपि प्रगूढम् ।
यच्छल्यवत् हृदि चलद् व्यथयच्चिराय
श्रीदीक्षितस्य मधुरां मन आचकर्ष ॥ १० ॥

यौ पूर्वमेव बहुवत्सरतः स्ववत्स-
भूतौ गतौ हि मधुरामनुजौ निजौ तौ ।

वार्ता तयोश्चिरमलुप्यत बालुचिन्न-
स्वाम्याख्ययोः तदुदकण्ठत तत्प्रवृत्त्यै ॥ ११ ॥

एकस्तयोः पदमवाप चिराज्जनन्या
इत्युत्थिता जनवदन्त्यभवत् परीक्ष्या ।
भारं तमेतमवरोपयितुं हृदस्स
मीनेक्षणाचरणयोर्मधुरामवाप ॥ १२ ॥

भार्याद्वयेन सहितोऽथ स शिष्यसुब्र-
ह्मण्येन चाध्वरिवरः प्रविशन् पुरीं ताम् ।
वेगापगातटविहारिणमेकदन्तं
विघ्नापहं गुरुगुहाग्रजमाससाद ॥ १३ ॥

रागं भजन् बिलहरीं लहरीं मुदब्धेः
गीत्या "भजेऽहम् अखिलप्रदमेकदन्तम् ।
वाग्वल्लभारमण-पामरपण्डितेऽयं
कैलासनाथसुतम्' इत्यमुमानुनाव ॥ १४ ॥

आदौ गुरोः प्रणतिरित्यनुरुध्य यज्वा
सत्सम्प्रदायमगमन्नगरोपकण्ठे ।
नक्कीरगीतमसुरान्तकदेवदेव-
सेनाविवाहशुभधाम पराद्रिनाम ॥ १५ ॥

चित्तापहारि सरसीद्वयसीम्नि शैल-
मारुह्य तत्र च गुहोल्लिखितात्ममूर्त्तीन् ।
देवीं शिवं गुहमपि प्रतिपद्य तेभ्यो
नीराजनं स निरमात् कृतिनाद-दीपैः ॥ १६ ॥

गच्छत्सु तत्र दिवसेष्वनुजस्स चिन्न-
स्वामी मृतस्तदितरश्च ततो विषण्णः ।
रामेश्वरं प्रति गतः प्रशमाय बालु-
स्वामीति वृत्तमशृणोदमृषाप्तवर्गात् ॥ १७ ॥

' एकोऽनुजोऽम्ब परिपालित एष यत्तत्
मीनाक्षि ते मयि दये'ति समाहितात्मा ।
देवीं मुहुर्मुहुरमोहमनास्सिषेवे
तद्गानयोगकृततन्मयभावधन्यः ॥ १८ ॥

यज्वा स मीननयनां प्रणुनूषुरादौ
सस्मार मङ्गलतया निजमेव तातम् ।
देव्याश्च तेन रचितां गुरुरागमालां
रागैश्चतुर्भिरधिकैर्दशकैश्चतुर्भिः ॥ १९ ॥

भक्तिप्रकर्षमुपदर्श्य तथा विभक्ति-
मालां च मीननयनाष्टकगीतमालाम् ।
जग्रन्थ मुत्तुमखिराड् उपयुज्य राग-
मालां प्रदर्शितदुरूहसुरागदाक्ष्याम् ॥ २० ॥

देवक्रियां विशदयन् प्रथमां विभक्तिं
तुष्टाव " रक्षतु दृढं मधुराम्बिका माम् ।
वाग्वादिनीप्रमुखमात्रुपसेव्यमाना
वेदान्तबोधनकरी समनुत्रिकोणा " ॥ २१ ॥

इत्थं प्रकृत्य स विभक्तिमथ द्वितीयां
आदाय रागमुदितं स्तवराजनाम्ना ।

" रे मानसेह भज रे मधुराम्बिकामि "-
त्यन्यां बबन्ध जननीस्तवराजमेवम् ॥ २२ ॥

" संरक्षितोऽस्मि मधुराम्बिकये"ति रागेऽ-
ठाणाभिधे कृततृतीयविभक्तिगीतः ।
तुर्यां विभक्तिमृतनामकमोहनं च
धृत्वा नमस्कृतिकृतिं स बबन्ध देव्याः ॥ ३३ ॥

" कादम्बरीरस-कदम्बवनप्रियायै
वाङ्माधुरीवितरणैकविचक्षणायै।
श्रीसुन्दरप्रिय-सदाचरणेरिकायै
तुभ्य नमोऽस्तु मधुकैटभभञ्जनायै " ॥ २४ ॥

स्तुत्वेति पञ्चमविभक्तिमुदीर्य देव-
गान्धारिरागमपि तां प्रणुनाव देवीम् ।
" रे चित्त रे नहि परं झषलोचनायाः"
इत्यात्मनामपठनप्रियराजयोगाम् ॥ २५ ॥

षष्ठीप्रबन्धमथ बेगडरागरम्यं
" श्रीमातृकार्णवपुषो मधुराम्बिकायाः ।
दासस्तवाहमिति काव्यकलारसायाः
चक्रे स कामितदकामकलात्मिकायाः "॥ २६ ॥

श्रीवेङ्कटेशकृतसिंहरवाख्यरागे
यज्वाथ सप्तमविभक्तिकृतिं जुगुम्फ ।
" भक्तिं करोमि सततं मधुराम्बिकायां
सच्चित्सुखैकरस - सर्वकलात्मिकायाम् " ॥ २७ ॥

एवं प्रगीय कलितान्त्यविभक्तिराज-
त्कल्याणिगेयमुपकल्प्य स दीक्षितोऽथ ।
सम्बोधनैर्विविधमर्थयते स्म देवीं
"कल्याणि कौलिनि शिवे मधुराम्बिकेऽत्र" ॥ २८ ॥

मीनाम्बिकां क्रमिकयाष्टविभक्तिमय्या
सद्रागरत्नचितकीर्तनमालयैवम् ।
द्वाविंशतिश्रुतिमयीं स्वररागमूर्तिं
देवीमभूषयदयं स मनीषिमुख्यः ॥ २९ ॥

एवं समापनमियाय विभक्तिरेव
न त्वस्य मीनदृशि भक्तिरजस्रपूरा ।
श्रीदीक्षितान्निरगलत् ललितासहस्र-
नामाङ्कमन्त्रमहितोज्ज्वलकीर्तनौघः ॥ ३० ॥

रागे मनःस्पृशि जगौ स वराल्युपाख्ये
"मीनाक्षि मामव दिशाविजयप्रतापे ।
श्यामे सवल्लकि वराळि सुवेणि राज-
मातङ्गि सुन्दरसुखावहशङ्करी"ति ॥ ३१ ॥

"मीनाक्षि मे मरकताङ्गि मुदं प्रदेहि
वीणाद्विपञ्चगमकाद्भुतवाददक्षे ।
हे पाशमोचनि दयामयि मानमातृ-
मेये कदम्बवनवासिनि मानिनी"ति ॥ ३२ ॥

गीतं निबध्य गमकक्रियया स मेल-
रागेण चारुविलहर्यतनोदथान्यत् ।

"मां पाहि पाण्ड्यनृपपूजितपादपद्मे
कामारि मोहिनि विमर्शितनामरूपे ॥ ३३ ॥

ओड्याणपीठनिलये वरपद्मराग-
वर्णे जगज्जननि पामरपालिनी"ति ।
कल्याणदां पुनरसावसमानमेधाः
कल्याणिरागकृतिना भजति स्म मेधी ॥ ३४ ॥

"मीनाक्षि मां मधुरसत्कविताप्रदात्रि
पाह्यम्ब भुक्तियुतमुक्तिदसुन्दरी"ति ।
हृद्ग्रन्थिभेदपरशुं परजुं स रागं
व्यावर्णयन् "जयति सा मधुराम्बिकेति ॥ ३५ ॥

त्वां श्रीमहात्रिपुरसुन्दरि चिन्तयेऽह-
मि"त्यम्बुजाक्षसहजामगजामगासीत् ।
"मीनाक्षि गौरि सकले श्रियमम्ब देहि
मां पाहि भूम्युदकवह्न्यनिलाभ्रधारे ॥ ३६ ॥

तत्त्वं पदार्थयुगलेऽर्थितकामदात्रि
शृङ्गारकामकलिके श्रितरक्षिणी"ति ।
गौरीस्वराञ्चितपदैरुपगीय गौरीं
मीनेक्षणामथ जगौ शशिसुन्दरेशम् ॥ ३७ ॥

तं शङ्करं धृततदाभरणाख्यरागः
"ते सुन्दराय नम" इत्युपतिष्ठते स्म ।
तस्मै प्रणम्य मधुरानिलयाय मोक्ष-
साक्षात्कृतिप्रदमहामनुरूपिणेऽथ ॥ ३८ ॥

भूयस्तमेव वरशुद्धवसन्तगीत्या
  " श्रीसोमसुन्दरमहं भज "इत्यगायत् ।
" आषाढनौ-मह-मुखोत्सवशोभमानं "
  दर्बार्-पदेन पुनरेनमसौ नुनाव ॥ ३९ ॥

" नन्द्यात्ममारुतिनुतं नवनीतकाली-
  पूज्यं स्मरामि मुनिभक्तवरप्रदं तम् ।
आधारचक्रनवकेशमतिप्रभावं
  हालास्यनाथमिति मीनविलोचनेशम् " ॥ ४० ॥

" मां पार्वतीश परिपालय पाण्ड्यराज-
  सम्पूज्य गानरसपानसदामुदाढ्य ।
भीतिप्रणाशनपटो कलिकल्मषघ्ने "-
  त्यादाय कन्नडमरीरचदन्यगीतम् ॥ ४१ ॥

अप्यन्यदा सुभगमातुलभागिनेय-
  लीलापवित्रितमहीधरमन्तिकस्थम् ।
गत्वाप्लुतोऽयमधिनूपुरगङ्गमम्बु-
  पातेऽभ्यगच्छदथ सुन्दरराजधाम ॥ ४२ ॥

रामक्रियाढ्यकृतिनाऽथ नुनाव " सोम-
  च्छन्दे विमान उपशोभिनमिन्दिरेशम् ।
मण्डूकसङ्गममहं हृतपामरत्वं
  श्यामं भजेऽहमि"ति सुन्दरराजदेवम् ॥ ४३ ॥

अन्यत्र यत् परिसरे मधुरानगर्याः
  आभाति पुष्पवनधाम्नि महेशधिष्ण्यम् ।

तत्रान्यदैत्य स समष्टिकृतिं प्रणीय
सौवीररागमतनोत्प्रकटं दुरूहम् ॥ ४४ ॥

शिष्टो बालुस्वामिनामानुजातो
भ्रातुश्चिन्नस्वामिनो मृत्युतो यः ।
सेतुं यातो हन्त रामेश्वरं चा-
प्युत्कण्ठा तं द्रष्टुमस्योत्कटाऽभूत् ॥ ४५ ॥

मध्येमार्गं कुण्डकुव्यां गुरुं स्वं
सुब्रह्मण्यं कालियारीश्वरं च ।
नत्वा नुत्वा सुत्ववर्योऽन्यदेवान्
प्रापत्सेतुं सर्वदुःखान्तहेतुम् ॥ ४६ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते मधुरागमादिः
श्रीरामसेतुगमनान्त इयाय सर्गः ॥ ४७ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघव-
शर्मणा विरचिते श्रीमुत्तुस्वमिदीक्षितचरिते
रामसेतुगमनान्तः चतुर्दशस्सर्गः ॥

॥ पञ्चदशस्सर्गः ॥

अथ तस्य मखीशितुः दृशोः
पुरतः पार्श्वयुगेप्यतायत ।
सलिलैकविभूतिरद्वया
विदुषो ब्रह्ममयानुभूतिवद् ॥ १ ॥

जलधित्रयसङ्गमे परे
प्रथमं तद् विभुसृष्टिवैभवम् ।
व्यसृजद् हृदखण्डताम्बुधौ
निखिलग्रन्थिभिदाघभेदकम् ॥ २ ॥

स्तिमितो लघुवीचिनिस्वनै
रघुनाथाशुगदत्तसंस्कृतिः ।
जलधिस्तमुपागमद्ब्रुव-
न्निव कोऽर्थस्तव साध्यतामिति ॥ ३ ॥

अथ सेतुमहास्थले यथा-
विधि कृत्वाखिलमाप्लवादिकम् ।
रघुवीरपदाम्बुजार्पणात्
धनुषस्तस्य च कोटियोगतः ॥ ४ ॥

सिकताः परिपाविताः परि-
क्रममाणः स पदा भयादिव ।
शनकैर्लघुमालयं गतोऽ-
कृत कोदण्डरघूद्वहेक्षणम् ॥ ५ ॥

स्थलवर्यमगच्छदच्छधी-
रथ कूले जलधेः कुशेशयम् ।
अधिदर्भमशेत राघवः
प्रयतो यत्र तितीर्षुरम्बुधिम् ॥ ६ ॥

" अहमाश्रितकल्पभूरुहं
रविवंशाब्धिकलानिधिं भजे ।
दशवक्त्रविभञ्जनं दया-
रसवार्धिं व्रतदर्भशायिनम् " ॥ ७ ॥

इति सूनृतभाषिणं सखी
शुभनारायणगौलरागिणा ।
सुधियां स मणिः सुधीमणिं
रमणीयेन पदेन सञ्जगौ ॥ ८ ॥

विधिनाथ विधाय मज्जनं
नवपाषाणपवित्रवारिषु ।
तत आगमदध्वरी त्वरी
वररामेश्वरधाम तत् श्रुतम् ॥ ९ ॥

शिवलिङ्गमुपास्त राक्षस-
क्षतये यत्र स वीरराघवः ।
निजदुर्लभवार्तसोदरा-
ध्युषितं चेति यदीरितं जनैः ॥ १० ॥

अनुजं निजमन्तरा बहून्
प्रविशन्नेव पुरं स पृच्छति ।

न शृणोति च किञ्चन क्वचित्
स मखी खिन्नमना मनस्व्यपि ॥ ११ ॥

अथ सान्त्वयितुं मनो विधी-
रिततत्क्षेत्रविधेयकर्मकृत् ।
अधिवारिधि वह्नितीर्थतः
समनुक्रम्य स तीर्थसञ्चये ॥ १२ ॥

निरवर्तयदालयान्तर-
स्थितकोटिप्रभृतौ निमज्जनम् ।
तत एत्य स रामनाथस-
न्निधिमाराध्य तमीहितप्रदम् ॥ १३ ॥

नवकीर्तनमस्य तुष्टयेऽ-
कृत रामक्रिययोपशोभितम् ।
" भज एष रघूत्तमेडितं
कपिवृन्दादिनुतं फलप्रदम् ॥ १४ ॥

विहृतिश्रितगन्धमादनं
सततं पर्वतवर्धनीयुतम् ।
हृतहत्तिमुखाघसञ्चयं
परतत्त्वार्थकसोऽहमाकृतिम्" ॥ १५ ॥

इति तं प्रतिपद्य सोदर-
प्रियरामार्चितलिङ्गमैश्वरम् ।
अजिहासितदेवसन्निधिः
विललम्बे क्षणमुत्सुकोऽध्वरीः ॥ १६ ॥

चिरतन्मुखदृक् तमागमत्
प्रवयाः कश्चिदुपक्रियोन्मुखः ।
स तमाह " महन्! महत् श्रुतं
तव गीतं, तत एति मे स्मृतिम् ॥ १७ ॥

इह कञ्चन कालमावसन्
सदृशः कोऽपि तवाङ्गगीतयोः ।
मधुरात इतः समागतः
प्रथमं चोलभवस्स दीक्षितः " ॥ १८ ॥

इति केवलमीरितो जनैः
कतिभिश्चिन्निभृतो गतागतौ ।
विरलौ वीचिविरक्तभावनः
जपगानाभिषवैकतत्परः ॥ १९ ॥

" सदयो हि भवान् भवेरितो
मम नूनं परमोपकारकृत् ।
भवता स निवेदितोऽनुजो
मम नूनं, यदुदन्तलालसः ॥ २० ॥

अहमत्र तदीप्सया भ्रमा-
म्यथ स क्वाद्य गतः स्थलादितः " ।
इति दीप्तिजुषाननेन तं
परिपप्रच्छ स मुत्तुदीक्षितः ॥ २१ ॥

स च मुत्तुमखीन्द्रमब्रवीत्
" श्रुतमेट्टय्यपुरं भवेत्त्वया ।

इह तीर्थनिवेवणाय त-
त्पुरराजो रसिकः समागमत् ॥ २२ ॥

स महीपतिरैक्षतात्र तं
यमवोचत्तव सोदरं भवान् ।
नवफक्किकया शिवाग्रतो
वरगीत्या लयमायुषं हृदि ॥ २३ ॥

स निशाम्य निशम्य गायकं
रुचिरं गीतमपि क्षमापतिः ।
उदकण्ठत भूय एव त-
च्छ्रवणाय स्वगृहं तमानयत् ॥ २४ ॥

स मखी नवकीर्तनं जगा-
वथ पाश्चात्यधनुः प्रवादिते ।
नववाद्ये वयलिन्निति श्रुते
स्वमपूर्वां पटुतामदर्शयत् ॥ २५ ॥

स चमत्कृत एट्टभूपतिः
प्रतिगन्ता निजमेट्टयापुरम् ।
अनयन् मखिनं सहात्मनाः
भविता तत्र सुखी तवानुजः " ॥ २६ ॥

इति तेन दयालुनेरितं
मनसो भारहरं वचोऽमृतम् ।
प्रणतः प्रतिगृह्य मुत्तुम-
ण्यवदद्धर्षजलाप्लुतेक्षणः ॥ २७ ॥

सफलं मम सेतुदर्शनं
करुणाहो मयि रामनाथतः ।
अहमेष गतोऽधुनैव त-
त्पुरमेट्टप्पमहीपतेरिति ॥ २८ ॥

सुहृदं स कृतज्ञतागिरा
भगवन्तं नतिभिः परिक्रमैः ।
अभिराध्य सखी यदा मुदा
प्लवमानेन ययौ ततः स्थलात् ॥ २९ ॥

सकुटुम्बकमेट्टयापुरं
प्रति तल्लक्ष्यमनाः स तत्त्वरे ।
मधुरामतिगत्य सोऽभजत्
पथि शात्तूरिति वैष्णवस्थलम् ॥ ३० ॥

अभिवन्द्य तदालयस्थितं
वरदाभीतिदवेङ्कटेश्वरम् ।
अथ विश्रमणाय शिश्रिये
लघु सत्रावसथं स सत्रिराट् ॥ ३१ ॥

जपपूजनवैश्वदेवकृद्
बहिरागच्छदलिन्दमध्वरी ।
अशृणोन्मिलतां द्विजन्मना-
मथ संलापगिरः प्रहर्षिणीः ॥ ३२ ॥

" स्वयमेट्टयराट् स्वगायक-
प्रवरस्याद्य विवाहमङ्गलम् ।

महता विधिना विधास्यति
  त्वरमाणास्तदवेक्षितुं वयम् " ॥ ३३ ॥

इति विप्रवचांसि शुश्रुवान्
  बलवत्कौतुकफुल्लमानसः ।
उपसर्प्य स मुत्तुदीक्षितः
  परिपप्रच्छ भृशं महीसुरान् ॥ ३४ ॥

'अपि वित्थ स गायकोत्तमः
  किमुपाख्यः कुत आगतोऽत्र वा' ।
इति वेदितुकाममाह स-
  द्विजसार्थस्तम् 'असौ महीभृता ।
इह आहृत आदरात् स्थलो-
  त्तमरामेश्वरसेविनाचिरात्' ॥ ३५ ॥

प्रवदन्त्यपि बालुदीक्षितं
  तमिति प्रोक्तवति द्विजव्रजे ।
वपुषि प्रमुदो मखीशितु-
  र्न ममुः, गद्गदवाग्जगाद सः ॥ ३६ ॥

" अनुजो मम बालुदीक्षितः
  सुचिराद् दृष्टिपथात्क्वचिद्गतः ।
जनतावचनात् तमीक्षितुं
  बत रामेश्वरमागतोऽस्म्यहम् ॥ ३७ ॥

अथ तत्र यदृच्छया श्रुतं
  यदमुं मेऽनुजमेङ्कभूपतिः ।

तदुदारकलावशीकृतः
निजमेड्डय्यपुरं सहानयत् ॥ ३८ ॥

इति तच्छ्रवणादिहागतोऽ-
स्म्यधुनाश्रावि भवद्वचोऽमृतम् ।
जन एष भवत्पथानुगः
सकुटुम्बो नयत द्विजा अमुम् ॥ ३९ ॥

अविलम्बमथ प्रतस्थिरे
मखिराजस्स महीसुराश्च ते ।
अगणय्य खरं रविं जवा-
दगमन् ग्रामततीर्विलङ्घ्यते ॥ ४० ॥

पथि शुष्कतटाकसारणीः
स्फुटितं क्षेत्रतलं च सर्वतः ।
विरलच्छदगुल्मपादपान्
ददृशुश्चातपसंकुचद्दृशः ॥ ४१ ॥

अधिमस्तकमुष्णगोः कराः
अधिदेहं प्रबलोष्णवायवः ।
अधिपादमुदूष्म भूरजः
बत तापत्रयमास दुस्सहम् ॥ ४२ ॥

अतिदूरहृताल्पतोयभृद्
घटवाहा वनिता इतस्ततः ।
अनवाप्य जलं तृणं दलं
तरुमूलान्यपि सन्नगोवृषान् ॥ ४३ ॥

इति वृष्टिविलोपसम्भवां
दुरवस्थां प्रसृतां स दीक्षितः ।
अवलोक्य विदूनमानसः
क्वचन ग्रामजनान् स्म पृच्छति ॥ ४४ ॥

श्रमहानिकृते सह द्विजैः
अपि सन्ध्याविधये च तस्थुषि ।
मखिनि स्वमवृष्टिकष्टजं
व्यसनं सर्वमवर्णयन् जनाः ॥ ४५ ॥

कृतसान्ध्यविधिस्समुज्ज्वल-
न्निटिलः कुङ्कुमभस्मपुण्ड्रकैः ।
अभिजप्य महेश्वरीमनुं
करुणौघाप्लुतमानसो मखी ॥ ४६ ॥

स जगावमृतप्रवर्षिणी-
नवरागेण ' शिवेऽमृतेश्वरी ।
सदये हरपूजिते भवा-
न्यमृतानन्दरसाभिकर्षिणि ॥ ४७ ॥

सपदीह सुवृष्टिहेतवेऽ-
मृतवर्षिण्ययि चित्स्वरूपिणि ।
सततं भवतीं विचिन्तये
सलिलं वर्षय वर्षयाधुना " ॥ ४८ ॥

इति गायति दीक्षिते ददुः
सुमृदङ्गध्वनिमम्बुदा दिवि ।

सुभगोऽथ ववौ सुशीतलो
मरुदालापनिभो रसार्द्रितः ॥ ४९ ॥

भगवत्युदमीलयत्तटि-
न्मिषतो नैजकृपाकुलेक्षम् ।
प्रसभं ववृधे त्रिकालिनी
स्वरधाटीव च वर्षधोरणी ॥ ५० ॥

सुचिरान्तरतापमुर्वरा
मुदि निःश्वासमिवासृजद्बहिः ।
द्विजकर्षकवैश्यकर्मकृ-
न्मयलोकः सकलो ननर्त च ॥ ५१ ॥

दिवि मेघकुलं यथा तथा
भुवि देवप्रतिमं मखीश्वरम् ।
अभितो जनता कृतज्ञता-
भृतभक्त्या तुमुलीबभूव ह ॥ ५२ ॥

कतिचित्प्रशशंसुरेकतः
ननु सिद्धेन महात्मनामुना ।
सलिलाहरणेन पालिता
चरणन्यासपवित्रितात्र भूः ॥ ५३ ॥

मखिनः पतिताः पदाब्जयो-
रुपमर्देन मधूपवत्परे ।
सजलाम्बरकम्पिताङ्ककं
निभृतं विस्मयतः स्थिताः परे ॥ ५४ ॥

नभसो न्यपतन् स्फुटद्घटा-
दिव सर्वां रजनीमपोऽखिलाः ।
न च दीक्षितसन्निधिं क्षणं
परिमोक्तुं जनता शशाक सा ॥ ५५ ॥

घनतो घनता क्रमादगात्
क्रमशोऽभूत्क्रशिमा च वृष्टिषु ।
विशदारुणमैन्द्रदिङ्मुखं
व्यहसद्वीक्ष्य सुभिक्षसम्भवम् ॥ ५६ ॥

प्रणिपत्य रविं यथा गुरुं
मखिनं तं जनता व्यलीयत ।
पुनरेव कृताह्निकाः द्विजा
मखिराडेट्टपुरं प्रतस्थिरे ॥ ५७ ॥

पथि पिच्छिलपङ्किले क्वचि-
त्प्रवहद्वारिनिमग्नदारिते ।
अभितः सलिलेभ्य उत्थिते
बलवद्भेककुलारवक्रमे ॥ ५८ ॥

अतिमन्थरमेव गच्छतः
द्विजसार्थस्य न कश्चन श्रमः ।
अपि तु प्रियमेव तद्बभौ
जनहर्षं स्मरतः प्रवर्षजम् ॥ ५९ ॥

न मही न सरो न चोन्नतं
न च निम्नं विषमं समीकृतम् ।
सुविभूतिमता तदम्भसा
हृदि दध्यौ कृतमद्वयं मखी ॥ ६० ॥

"अयमेव महत्तरोऽनुजाद्
भगवत्याश्च वरप्रसादभाक् ।
अमुमेड्डयभूपतिर्गुरुं
ध्रुवमाराधयिता स देववत्" ॥ ६१ ॥

इति केनचन द्विजन्मना
कथितेऽन्यो विवशो जगाद तम् ।
"अहमग्रगतो महीपतिं
त्वरयिष्ये निखिलं निवेदयन् ॥ ६२ ॥

शुभपूर्णघटः सवाद्यो
विधिवत्स्वागतमेलतालभृत् ।
मखिनं स पुरस्करिष्यति
ध्रुवमागत्य पुरः पुराद्बहिः" ॥ ६३ ॥

स वदन्निति वाडवः शनैः
गलितोऽलक्षित एव सार्थतः ।
मलयानिलवद् मधोः पुर-
स्सरदूतोऽभवदध्वरीशितुः ॥ ६४ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्री दीक्षितेन्द्रचरितेऽगमदेष सर्ग-
एड्डप्पराट्समुपसर्पणपूर्वरङ्गः ॥ ६५ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघव-
शर्मणा विरचिते श्रीमुत्तुस्वमिदीक्षितचरिते
एड्डप्पराडुपसर्पणपूर्वरङ्गो नाम पञ्चदशस्सर्गः ॥

॥ षोडशस्सर्गः ॥

सपूर्णकुम्भमाङ्गल्यैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
बालुस्वामिपुरोगैश्च गीतवाद्यविशारदैः ॥ १ ॥

पुरप्रवेशसीमान्ते कदलीपूगतोरणैः ।
मण्डितं मण्डपं प्राप्य श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षितम् ॥ २ ॥

प्रत्युद्गन्तुं महात्मानं सज्जोऽभूदेट्टभूपतिः ।
सायं प्रत्यगभिव्याप्तशान्तकाषायरोचिषि ॥ ३ ॥

त्रयीमये महातेजस्यापि तद्ग्राम दीक्षितः ।
पुरसीमतडागे स भस्मोद्धूलितविग्रहः ॥ ४ ॥

सावित्रं मह आराध्य स्वयं शम्भुरिव ज्वलन् ।
ऊढः शिरोभिरिव तैः भक्त्या शात्तूर-द्विजन्मभिः ॥ ५ ॥

प्रविवेश पुरद्वारे राजाधिष्ठितमण्डपम् ।
ब्रह्मघोषो महानासीद् वाद्यघोषश्च तादृशः ॥ ६ ॥

फलमाल्याद्युपाहृत्य साष्टाङ्गं प्रणिपत्य च ।
वेङ्कटेश्वर एट्टप्पो राजा विघटिताञ्जलिः ॥ ७ ॥

स्वागतव्याहृतिव्याजात् यज्वने स्वं न्यवेदयत् ।
राज्ञे स्वं प्रीतिमावेद्य विनयादींश्च तद्गुणान् ॥ ८ ॥

पचेलिमान् प्रशस्याथ, भ्रातरं प्रैक्षताध्वरी ।
आनन्दबाष्पस्नपितः घनरोमाञ्चकञ्चुकः ॥ ९ ॥

स्विन्नो विसंस्थुलः स्तब्धो गद्गदैस्तरलस्वरः ।
सर्वसात्त्विकभावानामावेशेन व्यलीयत ॥ १० ॥

बालुस्वाम्यनुजो वीक्ष्य मुत्तुस्वामिनमग्रजम् ।
समागतौ तौ पश्यन्ति भ्रातरौ दीक्षितोत्तमौ ॥ ११ ॥

परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ।
विनयाचारसौशील्यविद्याकौशलगौरवैः ॥ १२ ॥

मेने गोष्ठी स्थिता तत्र प्राप्तौ श्रीरामलक्ष्मणौ ।
सर्वैर्व्यतिकरैरेभिरुदात्तीकृतमानसः ॥ १३ ॥

मुत्तुस्वामिमखीशानं वेङ्कटेश्वरभूपतिः ।
कालातिपातशङ्की स प्रश्रयेण व्यजिज्ञपत् ॥ १४ ॥

दैवानुग्रह एवैष भवादृशमहात्मनाम् ।
सङ्गो मे प्रजानां च प्रेयसे श्रेयसे ध्रुवम् ॥ १५ ॥

विशेषतो भवत्प्राप्तिसमयोऽयं मयस्करः ।
श्वः प्रातर्भवतां पुत्रतुल्यस्यास्यानुजन्मनः ॥ १६ ॥

घटितं मे प्रयत्नेन भवितोद्वाहमङ्गलम् ।
सहोदरान्तरमृतेर्विरक्तो हि बभूव सः ॥ १७ ॥

रामेश्वरस्थलादत्र सदा स्थातुं मदन्तिके ।
आस्थातुं चैव गार्हस्थ्यमानायि नयतो मया ॥ १८ ॥

उचिता विचिताप्यस्य स्नुषापरिणयाय च ।
भवदागमपुण्यस्य सर्वमेतत्पुरः फलम् ॥ १९ ॥

आशीर्वादेन भवतां भवतामेव सन्निधौ ।
सम्यक् संपद्यतांशोऽयं भ्रातुर्वैवाहिको विधिः ॥ २० ॥

इतीरिते नृपतिना चचाल मिलितो जनः ।
अग्रतः प्रययुर्बाणविद्याकुशलकारवः ॥ २१ ॥

ततो भटाः चित्रवर्णपटतोरणधारिणः ।
ततो नागस्वरातोऽद्यसम्प्रदायधुरन्धराः ॥ २२ ॥

अग्रगण्याश्च गणिका भरते निरतास्ततः ।
संस्कृतद्रमिडान्ध्रीयवाक्षु वाग्गेयकारिणः ॥ २३ ॥

वैदिकाः शास्त्रिणो ज्योतिर्मन्त्रतन्त्रादिपण्डिताः ।
कवयश्चाटुकवयः कवयो विकटास्ततः ॥ २४ ॥

मध्ये तदनु भूमीशो यज्वभ्रातृयुगान्वितः ।
पुनर्वसुभ्यां सहितः चन्द्रमा इव शोभनः ॥ २५ ॥

पश्चाद्राज्ञः परिकरः पृष्ठतस्सर्वतोऽभितः ।
महाजनाः परीवारा इति कोलाहलाकुलाः ॥ २६ ॥

पुरप्रवेशयात्रा सा प्रातिष्ठत महोपमा ।
पूर्वाह्णे सायमुद्वाहाज्जामातुः स्वागताय या ॥ २७ ॥

यात्रा, सा चेयमेवासीदग्रजान्वयशंतमा ।
बालुस्वामिन आवासः कल्पितो या महीभुजा ॥ २८ ॥

तत्रैवानीय मुत्तुस्वाम्यध्वरी च प्रतिष्ठितः ।
श्वः प्रभातेऽनुजोद्वाहमाङ्गल्ये विनिवर्तिते ॥ २९ ॥

सौजन्यौदार्यरासिक्यान् ध्यायं ध्यायं महीपतेः ।
गुणान् संप्रीयमाणस्त्व शिष्यवद्राज्ञि वत्सलः ॥ ३० ॥

तेन राज्ञा सह स्थातुं स्वं संकल्पं निवेदयन् ।
रागेण मेघरञ्जन्या मुत्तुस्वामिमखी जगौ ॥ ३१ ॥

" वेङ्कटेश्वरमेट्टप्पभूपालमहमाश्रये ।
विद्वज्जनानां कल्पद्रुं कार्तिकेयकृपास्पदम् ॥ ३२ ॥

संरञ्जितबहुक्षेत्रमि"ति द्व्यर्थकृतं कृतिम् ।
साक्षाच्छ्रीवेङ्कटेशेन 'ना विष्णुः पृथिवीपतिः' ।
इति स्मृतिं स्मारयन्तीं कुर्वतीं भूभुजोऽन्वयम् ॥ ३३ ॥

गीतोत्तमं तदेट्टप्पो मन्वानो गुर्वनुग्रहम् ।
प्रत्यगृह्णात् स्वशिरसा गीतस्वारस्यकम्पिना ॥ ३४ ॥

तथा यज्वशिरोवृष्टकाञ्चनाञ्जलिपाणिना ।
" बालुस्वाम्येक एवायमधुना मम वर्तते ॥ ३५ ॥

तमेव पुत्रकं मन्ये तत्पुनर्योगदायिना ।
त्वया नोपकृतं किं वा किं वास्त्यत्र च मेऽधुना ॥ ३६ ॥

अपि चास्मिन् प्रदेशे हि तीर्थक्षेत्राणि यानि च ।
तानि मे सेवितव्यानि तत्रत्या देवता अपि ॥ ३७ ॥

स्तुत्वा पावयितव्या मे गीतसाहित्यवैदुषी" ।
इत्थं गुरोर्गिरः श्रुत्वा नूत्नराज्यागमादिव ॥ ३८ ॥

जहर्ष प्राह चोर्वीशः 'पूर्वमेव श्रुतं मया ।
अनुजादाग्रजं गीतं यशश्च विमलोज्ज्वलम् ॥ ३९ ॥

"किं भवान् स्तौति मे गीतं श्रोतव्यो ह्यग्रजो मम" ।
बालुस्वामिमुखादेवमभीक्ष्णं शृण्वतो मम ॥ ४० ॥

शुश्रूषा च दिदृक्षा च भूयसी भवतामभूत् ।
क्व चोलसीम क्व च वा सीम्नि क्षेत्राटने रताः ॥ ४१ ॥

स्युर्भवन्त इति प्राय आसं केवलमुत्सुकः ।
रामनाथप्रसादेन भ्रातृचुम्बकयोगतः ।
आकृष्टा यद्भवन्तोऽत्र स्वयं तद्भाग्यमुत्तमम् ॥ ४२ ॥

यथा हि भवतामेवं ममापि प्रष्ठदैवतम् ।
सुब्रह्मण्यो भवत्यत्र क्षेत्रं नस्तदधिष्ठितम् ॥ ४३ ॥

निकटे कङ्कशैलाख्यं यत्र तत्तन्मया कृतम् ।
मण्डपाश्च कुमाराख्य-तडागः सत्रमन्दिरम् ॥ ४४ ॥

द्वादशाप्यग्रहाराश्च तत्र गत्वावयोरिमम् ।
सख्यशेवधिलाभाख्यं फलं गुरुगुहाग्रतः ॥ ४५ ॥

कार्तज्ञभावपुष्पेण भवद्भिश्च पुरस्कृतः ।
समर्पयितुमिच्छामि तत्र यावोऽचिराद्वयम् ॥ ४६ ॥

प्राप्ते विचित्रवैशाखमहे राज्ञा प्रवर्तिते ।
मुत्तुस्वामिमखी तेन सह कङ्काचलं गतः ॥ ४७ ॥

महता वैभवेनासन् क्रमास्ते ते महोत्सवे ।
पुरातने गुहागेहे तस्मिन्नेड्डप्पपालिते ॥ ४८ ॥

विशिष्टपूजालङ्कारे सेवान्ते कृतसत्क्रियः ।
श्रीषण्मुखविलासाख्यमण्डपे राजनिर्मिते ॥ ४९ ॥

दीक्षितः प्रेक्षितस्सर्वैः भक्तै राजपुरस्कृतैः ।
शुद्धधन्यासिरागेण शुद्धधन्यं गुहं जगौ ॥ ५० ॥

" सुब्रह्मण्येन नित्येन भोगमोक्षप्रदायिना ।
रक्षितोऽहमखण्डाष्टादशलोचनशोभिना ॥ ५१ ॥

प्रब्रवामादिपूज्येन कङ्कशैलविहारिणा ।
पुरन्दरमनोल्लासकरेनानन्दरूपिणा ॥ ५२ ॥

श्रीवल्लीदेवसेनाख्यशक्तिद्वयविलासिना ।
वेङ्कटेश्वरसंक्लृप्तविशाखोत्सवतोषिणा ॥ ५३ ॥

श्रीमच्छङ्करहस्योक्ततत्त्वमस्यादिरूपिणा " ।
इत्थं परपराकारौ ज्ञानभक्तिपथौ तथा ॥ ५४ ॥

अपूर्वरागसौभाग्यं कीर्तनेन विवृण्वता ।
भूभृद्गुरुः गुरुगुहमगायत्कृत्तिकासुतम् ॥ ५५ ॥

गुहभक्तेन तत्रापि मखितुल्येन तादृशा ।
अगच्छता कथं शक्यं स्थातुं तं स्थलमुत्तमम् ॥ ५६ ॥

तिरुच्चेन्दूरिति ख्यातं गन्धशैलाख्यया श्रुतम् ।
षट्सु प्राचीनषड्वक्त्रक्रीडापर्वतधामसु ॥ ५७ ॥

यस्मिन्नन्यतमे रम्ये महोदधितटस्थिते ।
असुरान् शूरपद्मादीन् देवसेनापतिर्भवन् ॥ ५८ ॥

कुमारः सञ्जहाराथ तत्र गत्वा स दीक्षितः ।
आराधयत्तोडिगीत्या षण्मुखं भास्करद्युतिम् ॥ ५९ ॥

"सुब्रह्मण्यः शक्तिधरः षडक्षरजपेडितः ।
भारतीशानयोर्दत्तगुह्यतत्त्वार्थबोधनः ।
शतायुर्दानमन्दारः प्रतापहततारकः ॥ ६० ॥

नववीरपरीवारः वासवाद्यभिवन्दितः ।
पत्रभूतिप्रदानेन भक्तभूतिप्रवर्धकः ॥ ६१ ॥

क्षितीशवेङ्कटेशादिपूज्यो रक्षतु मामि"ति ।
वेङ्कटेश्वरयेट्टप्पमहाराजस्ततोऽकरोत् ॥ ६२ ॥

कान्तिमत्यम्बिकोपेतशालिवाटीश्वरालये ।
अष्टबन्धनकुम्भाभिषेचनोत्सवमद्भुतम् ॥ ६३ ॥

तदानीं सह राज्ञा स मुत्तुस्वामिमखीश्वरः ।
गतो देवं जगौ देवगान्धारिकृतिना कृती ॥ ६४ ॥

"शालिवाटीश्वरं शैलसुताकान्तिमतीरितम् ।
वालिसंपूजितग्रीष्ममहोत्सवमहं भजे" ॥ ६५ ॥

इति स्तुत्वेशमागम्य तद्देवीसन्निधिं जगौ ।
"श्रीमत्कान्तिमतीं शुद्धताम्रपर्णीतटस्थिताम् ॥ ६६ ॥

ह्रींकाराकारवदनां हिरण्यमणिमन्दिराम् ।
वन्देऽहमि"ति रागेण देशीसिंहरवेण सः ॥ ६७ ॥

"श्रीकान्तिमति मां पाहि शालिवाटीशनायिके" ।
इति गीतान्तरं चास्याः शङ्कराभरणे जगौ ॥ ६८ ॥

आलयान्तरमागम्य तत्रैव निकटस्थितम् ।
काम्भोजिरागबद्धेन कीर्तनेन जगौ शिवम् ।
"संरक्षितोऽहं कैलासनाथेने"त्यथ तत्सतीम् ॥ ६९ ॥

श्रीरञ्जन्या जगौ देवीं रञ्जयन् मञ्जुलश्रिया ।
"पाहि मां पार्वतेशानकुमारि परमेश्वरि ॥ ७० ॥

सर्वानन्दमये चक्रे स्थिते कामेशि कौलिनि ।
कञ्जलोचनि कन्दर्पजनकापाङ्गवीक्षिणि ॥ ७१ ॥

आवेशिनि कवीशान्तः काव्यालापविनोदिनि ।
शम्भुमोहिनि शर्वाणि शरच्चन्द्रप्रकाशिनि ॥ ७२ ॥

पाशमोचनि पाकारिपालिनि त्रिपुरार्दिनि ।
मन्दहासिनि कैवल्यप्रदायिनि गुहाम्बिके" ॥ ७३ ॥

इति प्रसिद्धललितामन्त्रस्तोत्रोक्तनामभिः ।
मननाङ्गतया मन्त्री निर्ममे निर्ममःकृतिम् ॥ ७४ ॥

कुरुच्चिं कल्लिडैपूर्वमग्रहारं ततो ययौ ।
लक्ष्मीवराहं तत्रस्थं गीतेनाभोगिना भजन् ॥ ७५ ॥

"भजेऽहं श्रीभूमिनीलास्तुतं श्रितशुभप्रदम् ।
कुबेरस्थापितं ताम्रपर्ण्या भङ्गहृतस्तटे ॥ ७६ ॥

मूर्त्यभेदरसस्यास्य सर्वत्राद्वैतदर्शिनः ।
कदाचिदुदियायेच्छाक्षेत्रवर्यं तदीक्षितुम् ॥ ७७ ॥

यत्रैकात्म्यं विवृणुत श्रीनारायणशङ्करौ ।
तादृशैकाख्यया ख्यातं शंकरनारायणालयम् ७८ ॥

आसाद्योपास्यविविधसन्निधिष्वेतदालये ।
स नारायणदेशाक्षिरागेणापूर्वमञ्जुना ।
नारायणीप्रियं नारायणवच्छङ्करप्रियम् ॥ ७९ ॥

अनन्तशयनं पश्चात्पद्मनाभस्थलं ययौ ।
मार्ताण्डवर्मणा राज्ञा राज्यं यद्देवसात्कृतम् ॥ ८० ॥

नीताश्च निजवंशीयाः पद्मनाभस्य दासताम् ।
तदानीं तत्र राजाभूद् वञ्चिराजकुलाम्बुधौ ॥ ८१ ॥

रामवर्मेति सञ्जातः स्वात्यां सन्मौक्तिकं यथा ।
यं गर्भ एव राज्यश्रीर्वव्रे वरगुणोदयम् ॥ ८२ ॥

साहित्यसङ्गीतकलापारीणः स्वरवत्पटुः ।
गीतानि पद्मनाभाङ्कान्यकरोद् यः परः शतम् ॥ ८३ ॥

गाननाट्योपयोगीनि कृतिवर्णपदानि च ।
यत्सभायां सरोजिन्यामिव सारसषट्पदाः ।
कैरलाश्चोलदेशीया औत्तरापथिकास्तथा ॥ ८४ ॥

गाने नाट्ये च विविधे कृतभूरिपरिश्रमाः ।
वाग्गेयकारप्रमुखा नानाभाषाविशारदाः ॥ ८५ ॥

पोन्नय्यादि च यत्ख्यातं तञ्जापुरमहालये ।
मुत्तुस्वामिमखीशानशिष्यभ्रातृचतुष्टयम् ॥ ८६ ॥

नाट्यागमाब्धिपारीण सम्प्रदायप्रवर्तकम् ।
विचित्रगुणवर्णादिसृष्टौ विधिवदीश्वरम् ॥ ८७ ॥

तत्तज्ञापुरतः पश्चात् प्रेम्णानीय निजां सभाम् ।
योऽपालयन्महाराजः स्वयं भरतकोविदः ॥ ८८ ॥

कुलशेखरभूपस्स तदानीं दीक्षितागमे ।
बाल एवास बालेन्दुर्वर्धमानकलो यथा ॥ ८९ ॥

भाविगीतयशःपद्मप्रबोधायेव भूपतेः ।
प्रभातप्राप्तिवत्तत्र दीक्षितागतिरप्यभूत् ॥ ९० ॥

दीक्षितस्स ततो गत्वा पद्मनाभमहालयम् ।
प्रह्लादवद्गर्भभक्तबालराजनिषेविताम् ॥ ९१ ॥

अनन्तशयने योगस्वापे स्तिमितवार्धिवत् ।
गम्भीरोदारसाभान्तीं पद्मनाभमहातनुम् ॥ ९२ ॥

ध्यायन् प्रशमवाराशौ निमज्जन् स्वयमध्वरी ।
तद्भावोचितरागेण सज्जगौ मध्यमादिना ॥ ९३ ॥

"परिपालय मां श्रीमन् पन्नगेन्द्रशयप्रभो ।
श्रीकृत् परशुरमीयक्षेत्रवर्यप्रभाकर ॥ ९४ ॥

पायसान्नप्रियकर पद्मनाभे"ति बोधयन् ।
ततः शबरिगिर्याख्यं प्रतस्थे मुत्तुदीक्षितः ॥ ९५ ॥

सुदूरदुर्गमारण्ये पन्तलक्ष्मापपालितम् ।
शास्तुः तथा शबर्याख्यदेव्याश्च प्रथितं स्थलम् ॥ ९६ ॥

आकार्तिकं ब्रह्मचर्यप्रमुखव्रतनिष्ठितैः ।
वर्धितश्मश्रुभिर्नीलचेलैर्लगुडपाणिभिः ॥ ९७ ॥

यात्रायां दीक्षितैर्भक्तैर्गच्छद्भिस्तत्र लक्षशः ।
हिन्दुभिश्च मुसल्मानैः पामरैः पण्डितैस्तथा ।
"अय्यप्प भोः शरण"मित्युच्चैरुद्घोषकारिभिः ॥ ९८ ॥

सह गच्छन् स तद्भक्तिवैवश्यपुलकीकृतः ।
ईशमाहात्म्यनिध्यानगलितापरवेदनः ॥ ९९ ॥

अध्वरी नाध्वनः खेदं वेदवेदान्तदान्तधीः ।
वावर्नाममुसल्मानो भक्तः पूर्वमभूत्किल ॥ १०० ॥

पङ्क्त्यष्टादशकं यावदारूढः तत्र पर्वते ।
ततस्तत्रैव विश्रान्ता मुस्लीं-भक्तजना गिरौ ॥ १०१ ॥

उपर्यारुह्य सम्प्रापुर्हैन्दवा देवसन्निधिम् ।
सहतैर्दीक्षितेन्द्रोऽपि पुण्ये मकरसंक्रमे ।
शास्तृ नीराजनं तच्च ज्योतिःप्रतिफलत्पुरः ॥ १०२ ॥

दृष्ट्वा चलान्तरे चित्रं चित्रं स्मृत्वा प्रभोर्महः ।
वसन्तरागसुभगकीर्तनेनाथ सञ्जगौ ॥ १०३ ॥

" सदा भजेऽहं शास्तारं पुत्रं हरिहरोदितम् ।
फाल्गुन्यां मासि पौर्णम्यां कृतावतरणोत्सवम् ॥ १०४ ॥

फुल्लकल्हारदण्डं तं शौरिशैलविहारिणम् ।
दीर्घायुःपुत्रसम्पत्तिप्रदं दीनफलप्रदम् ॥ १०५ ॥

कलौ प्रत्यक्षदेवं तं केरलोर्वीप्रभाकरम् ।
मायाकार्यं त्यजाम्येष शास्त्रोद्बुद्धान्तरेक्षणः " ॥ १०६ ॥

इति स्तुत्वा स तं देवं प्रत्यावृत्तस्ततो गिरेः
सस्मार केरलक्षेत्ररत्नं क्षेत्रविदां वरः ।
कुक्कुटक्रोडसामन्तश्रीराजकुलपूजितम् ॥ १०७ ॥

मानवेदेन गीतेन गीतगोविन्दवर्त्मना ।
कृष्णगीतिप्रबन्धेन नाट्यबद्धेन रञ्जितम् ॥ १०८ ॥

गुरुवायुपुराधीशं नारायणमथागमत् ।
यो नारायणभट्टश्रीकृतनारायणीयगैः ॥ १०९ ॥

स्तोत्रैस्तुतवातकुष्ठरोगाणां परमौषधम् ।
तमासेव्य स तुष्टाव गीत्या तोडिभृतश्रिया ॥ ११० ॥

" श्रीकृष्णं मानस भजे बालकं श्रितपालकम् " ।
इति गीत्वाऽथ स्तुत्वा स श्रुतवान् केरलावनौ ॥ १११ ॥

प्रभावमहितं रक्तगणपत्यालयं क्वचित् ।
अस्तीति मार्गमाणस्तं मार्गे गाणपते रसात् ॥ ११२ ॥

कथञ्चित्तं समासाद्य जगौ मोहनधातुना ।
" भजे रक्तं गणपतिं रत्नसिंहासनस्थितम् ॥ ११३ ॥

रक्ताम्बरधरं रागद्वेषादिहरणं स्थिरम् ।
सर्वकार्यार्थसंसिद्धिदातारं सर्वमोहनम् ।
वल्लभेशं पायसान्नहोमेड्यमि"ति मातुना ॥ ११४ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरितेऽकृत सर्ग एव-
मेड्डेक्षणप्रभृतिकेरलसञ्चरान्तम् ॥ ११५ ॥

इति श्रीश्रीनगराभिजन-कौशिकश्रीराघवशर्मणा विरचिते श्रीमुत्तुस्वामि-
दीक्षितचरिते एड्डेक्षणप्रभृतिकेरलसञ्चरान्तः षोडशस्सर्गः ॥

॥ सप्तदशस्सर्गः ॥

समाप्य केरलाटनं पुनश्च मुक्तदीक्षितः।
अवापदेड्डयापुरं पुरस्कृतो महीभुजा ॥ १ ॥

आवर्तमानं मधुमेत्य यद्वत्
वृक्षः प्रवालाङ्कुरपुष्पलक्ष्म्या ।
नवीभवन् हृष्यति तद्वदेव
राजा पुनर्यज्वयुजो विरेजे ॥ २ ॥

चेरचारे कथास्तास्ताः तत्र गीतीश्च निर्मिताः ।
श्रोत्रपेयीकृता राज्ञः सशिष्येण मखीन्दुना ॥ ३ ॥

बबन्ध भूपस्स दिने दिने सभाः
नवा नवा गीयत साहिती बुधैः ।
तताद्यवाद्यं, भरते रताः स्त्रियः
चचाल सद्गीतमलातचक्रवत् ॥ ४ ॥

पितृभार्याभ्रातृभक्तशिष्यभृत्यवदेड्डपः ।
गर्भे च गर्भिणीवासीत् मखिप्रीत्यै सजागरः ॥ ५ ॥

तथाप्यभान्मखिहृदये तदा तदा
स्फुरत्तडिद्द्युतिवदुदित्वरा स्मृतिः ।
रमापुरीकमलवसन्तमूर्तिगा
तथाजपानटनलयध्वनिश्रुतिः ॥ ६ ॥

न्यवेदयदतो मखी मृदु महीपतिं " ज्यायसी
भवत्विह कुटुम्बिनी मम सहोदरस्यान्तिके ।

रमापुरमहं परैः [1]कतिचिदेव गत्वा दिना-
न्यवाप्य विभुसंमतिं पुनरिहैमि वस्तु स्थिरम् ॥ ७ ॥

यज्वागमस्य समनन्तरमेव राज्ञः
पुत्रस्तृतीय उदपद्यत, यस्य नाम ।
भक्तो मखिन्यवनिपो विदधे स मुत्तु-
स्वामीति, येन ववृधे स गुणैः कुमारः ॥ ८ ॥

कालेन बालुमखिना कृतगाढशिक्षः
नामानुरुध्य युवमुत्तुकुमारभूपः ।
सङ्गीतसंविदमुदारदृढामुपेत्य
तं तं प्रबन्धमकरोज्जटिलप्रयोगम् ॥ ९ ॥

तस्य ज्यायान् वेङ्कटेश-एड्डपो गीतवाद्ययोः ।
वेदान्ते निरतश्चासीद् द्वितीयो राज्ञ आत्मजः ॥ १० ॥

ज्येष्ठो जगद्वीररामकुमारेड्डप्प आबभौ ।
ज्येष्ठो गीते च वाद्ये च साहित्यां दानधर्मयोः ॥ ११ ॥

ज्येष्ठस्य यौवनजुषोऽस्य सुतस्य भूभृ-
दासीत्तदा हि परिणीतिमहं विधित्सुः ।
तस्माद्गुरुं मखिवरं निजगाद "शीघ्रं
मङ्गल्यकर्म विनिवर्तयितव्यमेतत् ॥ १२ ॥

तत्र तत्रभवतां पुरस्क्रिया-
भाग्ययोगमखिलेषु कर्मसु ।
काममाप्तुमभिलष्यते मया
तत्क्षमं न भवतां विलम्बनम्" ॥ १३ ॥

१ परैः कनीयस्य पत्न्या शिष्यादिभिश्च सह ।

"सुभगा तव भूप कामना-
मभिनन्दामि, विधिश्च शोभनः ।
अयमस्मदसन्निधौ कृतः
सुतरामेव न साम्प्रतं भवेत् ॥ १४ ॥

प्रारभस्व तदपेक्षिताखिलो-
पक्रमं क्रमिकसर्वसम्भृतिम् ।
स्यामिहेक्षणनिमेषणो-
न्मेषतः प्रतिनिवृत्त एव ते" ॥ १५ ॥

इति प्रतिज्ञाय नृपाय दीक्षितः
सहोदरं चाप्यनुशिष्य, शिष्यकैः ।
द्वितीयपत्न्या जनिभूमिरागतो
गतो रमापत्तनमात्तसम्मतिः ॥ १६ ॥

प्राप्तस्तथा मखिवरः कमलापुरं स्वं
ब्रह्मोत्सवस्य समयस्स तदास दिष्ट्या ।
त्यागेशहंसनटनाद्यनुभूय भूयो
प्रापद्यथावचनमेट्टपराजपार्श्वम् ॥ १७ ॥

यावदध्वरिवरः समुपागात्
तावदेट्टयपुरी तुमुलाभूत् ।
राजपुत्रविभवोचितपाणि-
ग्राहसम्भरणकर्मठलोकैः ॥ १८ ॥

प्रासादगोपुरकतोरणकोष्ठमाला-
द्याश्चर्यकेरदलमण्डपशिल्पदक्षाः ।

त्यागेशमन्दिरमहाधिकृता उपेताः
यज्वाज्ञया व्यरचयन् दलवेश्मपंक्तीः ॥ १९ ॥

तात्कालिकार्द्रसुधया बुसगर्भयोच्च-
स्तम्भांश्च चित्रलतिकारुचिरानकुर्वन् ।
तन्नारिकेलपटमण्डपमेव सर्व-
मन्तस्सचित्रसितपत्रपटैरवृण्वन् ॥ २० ॥

विविधवर्णककाकितगुच्छकैः
कुसुमपत्रफलोच्चयगुच्छकैः ।
अतिथिपण्डितपामरगुच्छकैः
तत इतोगतिभिः बहुपृच्छकैः ॥ २१ ॥

रुचिरसंकुलमुत्सवसम्भ्रमैः
नृपतिवेश्म न केवलमाबभौ ।
सचिववेश्म तथातिथिवेश्म च
प्रमुखपौरकवेश्म च सर्वतः ॥ २२ ॥

नागस्वरे च भरते च विशुद्धपद्ध-
त्युद्दीपिका मखिवरस्य च शिष्यभूताः ।
श्रीपत्तनादपि च तञ्जपुरीत एत्य
नादैः पुरोपरि वितानमिव व्यतन्वन् ॥ २३ ॥

संस्कृतज्ञा द्राविडज्ञा आन्ध्रज्ञा विविधा बुधाः ।
कवयः साहितीकाराः तथा वाग्गेयकारिणः ॥ २४ ॥

गायका वादका नृत्तकुशलाः पुरुषाः स्त्रियः ।
वैदिकाः तान्त्रिका ज्योतिर्विदः पौराणिकाः तथा ।
आययुर्नाययुः के वेत्येतद्वक्तुमलं नहि ॥ २५ ॥

प्राप्तेऽथ पूर्वविहिते मुहूर्ते शोभने शुभे ।
वृद्धैः सुमङ्गलीभिश्च मित्रैर्बन्धुभिरावृते ॥ २६ ॥

पुरोहिततमैर्मुत्तुमखिभिः समधिष्ठिते ।
पुरोहितैरधिकृतैः तस्मिन् परिणयाङ्गणे ॥ २७ ॥

वेङ्कटेश्वर-एट्टप्पः स्वसीमन्ततनूभुवः ।
श्रीजगद्वीररामङ्ककुमारेट्टप्पभूभुजः ।
निरवर्तयदुद्वाहं स्वकुलोचितकन्यया ॥ २८ ॥

कुमारदम्पती राजदम्पती च मखीश्वरम् ।
नेमुः प्रसादभाजस्ते त्यागेशकमलाम्बयोः ॥ २९ ॥

कोशाच्छब्दान् व्ययीचक्रुः काव्यशास्त्राधिकारिणः ।
कोशादर्थान् व्ययीचक्रुः राज्ञो वित्ताधिकारिणः ॥ ३० ॥

कुमारवैवाहिकमङ्गलस्य
कोलाहलो यावदगान्न शान्तिम् ।
तावद् ध्वजारोहमचिन्तयत्स
महोत्सवस्य क्षितिपोऽपरस्य ॥ ३१ ॥

षष्टिवर्षपरिवर्तनक्रमे
मन्मथस्स मखिजन्मवत्सरः ।
भूय आगमदुदीरयन् नृप-
भ्रातृशिष्यसुहृदां हृदां मुदम् ॥ ३२ ॥

षष्ट्यब्दानां पूर्तिरेषा मखीन्दोः
अन्यूनाङ्गैरङ्ग निर्वर्तनीया ।
नूनं नः कोऽप्युत्सवोऽयं भविष्य-
त्येवं सर्वेऽप्यब्रुवन्नेककण्ठम् ॥ ३३ ॥

अक्षमैरखिलैराप्तैरौत्सुक्येन प्रतीक्षितः ।
वेगेनेव समाधावत्समयस्स मयोमयः ॥ ३४ ॥

बह्वृचयाजुषसामगपारायणघोष एकतो ववृधे ।
रुद्रैकादशहोमैः जज्वालाग्निश्च दक्षिणावर्तः ॥ ३५ ॥

सर्वा शान्तिः सर्वं दानं सर्वं च विहिततोऽप्यधिकम् ।
विदधे विधानदक्षैर्दक्षिणनृपभूरिदक्षिणैर्विप्रैः ॥ ३६ ॥

वस्त्राभरणस्वर्णप्रसूनवर्षेण मज्जितो यज्वा ।
राजभ्रातृपुरस्कृतलोकेन नमस्कृतो भक्त्या ॥ ३७ ॥

ध्यात्वा शिवेन मनसा मृत्युञ्जयममृतमम्बिकानाथम् ।
अनुजग्राह स सर्वान् शिव इव वचसा शिवेन दत्त्वाशीः ॥

कङ्कशैले ततश्चित्रो विशाखोत्सव आगतः ।
उत्सवादुत्सवं कुर्वन् राजा रेजे सदा मुदा ॥ ३९ ॥

ग्रीष्मः प्राप्तो न घर्मांशोः तापस्तापयति स्म तान् ।
सदागीतामृतासारवर्षशीतलितान्तरान् ॥ ४० ॥

बहिःप्रचारसंरोधी वर्षाकालोऽप्यभूत् सुहृत् ।
अधिविद्यं तथाध्यात्मं मेधामेधान् समेधयन् ॥ ४१ ॥

उत्साहयन् मार्दलिकान् स्निग्धं जुघुषुरम्बुदाः ।
त्रिकालताडितास्तन्त्रीरिव कोविदवादने ॥ ४२ ॥

समस्रोतोगगोपुच्छैः आसारा अपतन् लयैः ।
नर्तकीस्पर्धया विद्युद्वर्हिणो ननृतुस्तमाम् ॥ ४३ ॥

घनावरणनाशोऽथ निर्लेपात्मेव खं बभौ ।
प्रससाद जलं चित्तमिव साधनशोधितम् ॥ ४४ ॥

दिदीपे च चिदादित्यः बाह्यान्तरतमोपहः ।
चन्द्रमाः शीतलाह्लादी सदयाचार्यवद्बभौ ।
उडवो मृडयन्ति स्म सन्मार्गे साधुसङ्घवत् ॥ ४५ ॥

नवरात्रिमहं तस्मिन् वर्षे तावन्वतिष्ठताम् ।
वैभवेन विशिष्टेन मखीश्वरमहीश्वरौ ॥ ४६ ॥

न केवलं गीत एव श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षिताः ।
प्रमाणं ते परं तत्तद्देवतोपासनेष्वपि ॥ ४७ ॥

अत आर्त्विज्यमूहुस्ते नवरात्र्युत्सवे स्वयम् ।
देवीसप्तशतीपाठहोमौ क्वचन मण्डपे ॥ ४८ ॥

क्वचिद् देवीभागवतश्रीरामायणयोस्तथा ।
सौन्दर्यलहरीदेवीपञ्चस्तव्योः क्वचित् क्वचित् ॥ ४९ ॥

ललितास्तवरत्नस्य मूकपञ्चशतीस्तुतेः ।
देवीस्तुतीनां बह्वीनां शाक्तमार्गरहोभृताम् ।
पारायणानामुद्घोषः पावयामास तत्स्थलम् ॥ ५० ॥

विद्यावधूस्वयंग्राहपतिदुर्वाससा कृते ।
स्तोत्र आर्याद्विशत्याख्ये यच्छ्रीनगरवर्णनम् ॥ ५१ ॥

तत्प्रकारेण यज्वोक्तैर्लक्षणैश्च विशेषकैः ।
यथोक्तावरणैस्तत्तत्स्थानस्थैरधिदैवतैः ॥ ५२ ॥

निर्मिते शिल्पिभिर्देवीनगरप्रतिरूपके ।
मध्ये चिन्तामणिगृहे मायाजवनिकान्तरे ॥ ५३ ॥

अष्टचक्रोपरिष्टाच्च नवमे बिन्दुनामनि ।
सर्वानन्दमये चक्रे पञ्चब्रह्मात्ममञ्चके ॥ ५४ ॥

कामेश्वरं प्रतिष्ठाप्य तदङ्के तस्य मोहिनीम् ।
कामेश्वरीं कामकोटिं षोडशाक्षररूपिणीम् ।
नवावरणपूजायै समनह्यत दीक्षितः ॥ ५५ ॥

सङ्कल्पमास्थाय मखी मखाय
देव्याः स तत्रासनमादधानः ।
दुर्वाससस्साम्यमुवाह सौम्यः
विहाय कोपं भुवमागतस्य ॥ ५६ ॥

समाहितात्मा यतवागुपांशु
मुहुस्स नानामनुजञ्जपूकः ।
विधातुमम्बावरणोरुपूजां
प्रचक्रमेऽथ क्रमशः क्रमज्ञः ॥ ५७ ॥

बहुप्रतिष्ठा बहुमन्त्रमुद्रा
बह्वर्ध्यबह्वाङ्गिकदैवतार्चा ।
सम्प्रेक्षकस्यैव किमङ्ग कर्तुः
श्रीविद्यपूजा जटिला बभौ सा ॥ ५८ ॥

भ्राता बालुस्वामियज्वा, स शिष्यः
सुब्रह्मण्यो नाम, ताभ्यां तथान्यैः ।

मुत्तुस्वाम्युद्गीतदेवीप्रबन्धाः
तन्त्रीकण्ठैरर्पिता अम्बिकाङ्घ्र्योः ॥ ५९ ॥

नवानि चाप्यावरणानि पूजन-
क्रमाङ्गभूतान्यधिकृत्य दीक्षितः ।
व्यधत्त या आगमसङ्ग्रहाकृतीः
कृतीरघौघापहरा मनोहराः ॥ ६० ॥

द्विधा स्थितास्ता कमलाभयाभिधा-
विराजदम्बावसरद्वयाश्रयाः ।
अगायतां शिष्यसहोदरौ, तयोः
परः स्वपाश्चात्यधनुष्टतान्वयी ॥ ६१ ॥

अपरदिवसवेलास्वेड्डपेन्द्रो मखीन्द्र-
प्रमुख उपविवेशाबद्धविद्वत्सभेन्द्रः ।
स स निजनवबद्धां साहितीं संप्रदाय
प्रभुबहुमतिभूतं प्राप तत्तत्प्रभूतम् ॥ ६२ ॥

तस्मिन्नवरात्रिमहे ह्यहमहमिकया समुच्चले सदसि ।
राजा तज्जा रेजुः प्रथमतया मतया स्वबन्धशैल्या ॥ ६३ ॥

अविच्छिन्नदेवीसमाराधनान्तः
समाधाननिघ्ने मनोगह्वरान्तः ।
तडिद्वन्मुहुर्द्योतमानं मनीषी
ददर्शैष कामेश्वरीरूपरेखाम् ॥ ६४ ॥

कदाचिदवभात्यहो भुवनमोहनः शोणिमा
कदाचन सुधाझरी प्रवहतीव सारस्वती ।

कदाचिदरुणाम्बुजान्यभित उन्मिषन्त्युल्लस-
द्रुमाणि, मुहुरध्वरी वपुषि हन्त रोमाञ्चति ॥ ६५ ॥

इति नवरात्र्यनुपातिषु दिवसे-
ष्विह लोकच्यवमानमनस्कः ।
अस्पृशतेव पदा तलमवने-
रन्यादृश इव ददृशे स जनैः ॥ ६६ ॥

क्रमशः कृशिमानमाययू
रुचयोऽप्राकृतरुच्युदीरणात् ।
रसनाहरणान्न केवलं
विरतोदाहरणात् हरद्युतेः ॥ ६७ ॥

दर्शं दर्शं तादृशं तं मखीन्द्रं
भ्राता राजा तत्सुताः शिष्यवर्गः ।
लोका भीता विस्मिता भक्तिनम्राः
निस्पन्दास्तं तस्थुरालोकमानाः ॥ ६८ ॥

दीपिकावलिमहो भविताऽतः
कृष्णपक्ष उपयास्यति पूर्तिम् ।
शुक्लपक्ष उदिते दिनषट्कं
स्कन्दषष्ठ्यथ महो महितो नः ॥ ६९ ॥

कुलदैवतषण्मुखदिव्यमहं
भवने नगरेऽपि च कङ्कगिरौ ।
शिखिबाहनशिष्यमखीशमते
विततं विदधामि पुरा न चिरात् ॥ ७० ॥

उत्सर्पिणेति विविधेन मनोरथेन
　　राजा स सूनुभिरुदीक्षितभूरिभव्यः ।
तां तां न्यवेदयदथाध्वरिणे चिकीर्षां
　　सर्वं मखी स्मितमुखेन तदन्वगृह्णात् ॥ ७१ ॥

अथ प्राप्ता दीपावलिरवनिपः पुत्रसहितः
　　मखीन्द्रं दृष्ट्वा तत्सहजमपि नत्वा सविनयम् ।
नवं वस्त्रं पट्टांशुकमपि सुवर्णं फलभरं
　　समर्प्याहागन्तास्म्युषसि कृतगङ्गाप्लव इति ॥ ७२ ॥

मुत्तुस्वामी प्रमुदितमना उद्धृताभीतिहस्तः
　　स्वाशीर्वाक्यैः प्रियनरपतेः मङ्गलान्याशशंस ।
'वर्धन्तां ते सुगुणतनयाः, कल्पतां ते प्रजानां
　　योगक्षेमः, त्वयि नरकभिद्दृक् सदास्तां प्रसन्ना' ॥७३॥

इत्याशीर्वचनं गुरोस्स शिरसा गृह्णन् निवृत्तो नृपः
　　प्रासादे बहुवर्णबाणसततस्फोटध्वनिज्योतिषि ।
दीपालिं सकुटुम्बकं निजपरीवारेण साकं महं
　　निर्वर्त्योचितदानतर्पितजनोद्गीतो बभासेतमाम् ॥ ७४ ॥

मखिवरगृहे गङ्गास्नानाद्यनन्तरमौषसं
　　नियमनिचयं कृत्वा यज्वन्यलिन्दमुपेयुषि ।
जननतिजुषि प्राज्यान्याशीर्वचांसि च दाशुषि
　　क्षितिपतिरपि प्राप्तः पुत्रैरवन्दत तत्पदम् ॥ ७५ ॥

'एहि प्रभो भवदुपागमकांक्षयैव
　　वर्ते पवित्रदिवसेऽद्य मया विधेयम् ।

देव्या नवावरणपूजनमेधि, राज-
मातङ्ग्यनुग्रहवशात् प्रथतां कला वः ॥ ७६ ॥

‘ साधय, साधय साधुकृतीः त्वं ’
भूपतिमित्यनुमान्य सवर्गम् ।
अन्तरगादथ पूजनहेतोः
मुत्तुमखी ससहोदरशिष्यः ॥ ७७ ॥

नवावरणपूजनं चलति यज्वगेहान्तरे
नरेन्द्रभवने मदात् विवशपट्टहस्ती तदा ।
विश्रृङ्खल इतस्ततः पुरि विमर्दयन् त्रासयन्
जनान् विपणिवीथिका भ्रमति घोरफीट्कारकृत् ॥ ७८ ॥

आर्तां वार्तां द्रुतजनमुखतः शुश्रुवानेड्डभूपः
हेतुं तस्या झटिति मदवशोद्भ्रान्तमात्मद्विपेन्द्रम् ।
अश्वारूढः तुरगभटवृतो हस्तिमार्गानुधावी
पुर्याः प्रान्ते पितृविपिनगतं तं मृगं संददर्श ॥ ७९ ॥

पादलग्नार्धभग्नायसीश्रृङ्खला-
कर्षलोला नदत्येतया ताडिताङ्घ्रिर्गजः
फीट्कृतीर्भीकरीर्मुञ्चति ; त्रासिता बालकस्त्री-
मृगाः क्रन्दमाना द्रवन्ते दिशः ।
शुण्डया खण्डितैर्भूरुहैरुल्बणा धूतधूल्यभ्र-
जालान्धिता दुर्गमा वीथिका
मत्तमातङ्गलीलाकरो दारुणोऽकारण-
क्षोभकारी मुहूर्तः पुरेऽजृम्भत ॥ ८० ॥

प्रशमोन्मुखमदमुद्धृतकरविक्षतपितृभू-
भसितावृतमुखमस्तकवपुषं निजकरिणम् ।

अवलोक्य स विमृशन् "बत नितरामपशकुनं
तदिदं मम भवती'त्यतिकलुषो हृदि नृपतिः ॥ ८१ ॥

तूर्णं तुरङ्गमधिरूढो नृपः पुनरुपागम्य नैजभवनं
विक्षिप्तचित्तमवलोक्याग्रतः सचिवमौहूर्तिकावृतसदः ।
का नो भविष्यति विपत् तां कथं प्रतिविधातुं क्षमं बुधवराः
शान्त्यादिकं कुरुत सद्योऽथवा यदि विवक्षास्ति वः कथयत ॥

विसंस्थुलस्य भूपतेर्विशुष्कवक्त्रनिर्गतं
वचो निशम्य पण्डिताः शशङ्किरे महापदम् ।
" निजो गजः प्रियप्रधानपूरुषं हि सूचयेत्
श्मशानसंस्थितिश्च तन्मृतिं नृपे'त्यवेदयन् ॥ ८३ ॥

सहसा नवभीतिकम्पितः
पितृमित्रोरुगुरुं तमात्मनः ।
नृपतिर्मखिनं तमस्मरत्
नवरात्रान्तरदृष्टवैकृतम् ॥ ८४ ॥

अपि नापतितं भवेत् किम-
प्यनभीष्टं गुरुकुञ्जरस्य मे ।
इति तं कुलदैवतं गुहं
मनसा प्रार्थयमान एड्डपः ॥ ८५ ॥

तनयैः सचिवैः बुधैर्वृतः
त्वरया गेहमगान् मखीशितुः ।
ललितावरणार्चनामहा-
मुदि साक्षात्कुरुते स्म तं रतम् ॥ ८६ ॥

परितोऽनुजशिष्यमण्डलं
कृतदेवीकृतिगानसन्तति ।
मखिनो गमकक्रियाकृतिं
मधुराम्बाकृतिमुज्जगौ तदा ॥ ८७ ॥

'अयि मीनदृगम्ब देहि मे
मुदमित्यादिकपल्लवादथ ।
अनुपल्लवमध्यतो यदा
पदयुग्मं बत 'मीनलोचनि ॥ ८८ ॥

भवपाशविमोचनी'ति च
द्विरथावृत्त्य यदाभ्यगीयत ।
स तदा मुखमुन्नमय्य तान्
निखिलानेव मखी पुरः स्थितान् ॥ ८९ ॥

क्षणमैक्षत, सुप्रसन्नदृग्-
युगलं तस्य, ततो निमीलितम् ।
तदशाम्यत मुत्तुदीक्षिते-
त्यभिधं तत् परसाधनं वपुः ॥ ९० ॥

यदराजत तस्यान्तः नादसच्चित्सुखात्मकम् ।
ज्योतिस्तदेकतां सद्यः परेण ज्योतिषा ययौ ॥ ९१ ॥

श्रीत्यागराजचरणाम्बुजचञ्चरीक-
श्रीपत्तनाभिजनराघवनिर्मितेऽस्मिन् ।
श्रीदीक्षितेन्द्रचरिते गत एष सर्गः
यज्वेन्द्रमुक्तिगतिवर्णनपावनार्थः ॥ ९२ ॥

परिशिष्टम्

मुत्तुस्वामिमखीन्द्रः
सिद्धिं प्राप्त इतीयम् ।
वार्ताशु प्रचरन्ती
पौरास्तत्र चकर्ष ॥

दीपावल्यपि मध्ये
मङ्गल्यापि विमुक्ता ।
पूरेवासनिमग्ना
दुःखागाधपयोधौ ॥

किङ्कुर्वाणविमूढो
सास्रास्यो नृप आसीत् ।
मातङ्गो मम मत्तो
मत्तोऽमुं हि वियुक्तम् ।
कर्तुं गानकलावि-
न्मातङ्गं ननु जातः ॥

किं सोदर्यमथ स्त्री-
लोकं शिष्यगणं किम् ।
किं भूपं ससुतं तं
कश्चाश्वासयतात् कम् ॥
पुत्रो नाम मखीन्दोः
त्राता पुन्नरकाद् यः ।

संगीतस्य गुणोऽयं
नादास्वादरसेन ।
लोकावेशलयाद्यद्
धत्ते चित्तसमाधिम् ॥

पायंपायमभीक्ष्णं
तच्छोकौषधगानम् ।
काले वैद्यपतौ ते
स्वस्था बन्धुनृपाद्याः ॥

॥ समाप्तमिदं
श्रीमुत्तुस्वामिदीक्षित-
चरितमहाकाव्यम् ॥

—:o:—

श्रीपुरे श्रीदीक्षितस्य स्मारकमण्डपम्

THE MEMORIAL MANDAPA FOR DIKSHITA AT TIRUVARUR

METRICAL ANALYSIS

There are in all 1039 verses in the 17 Cantos of the Kavya. Their metrical analysis is as follows:

Madalekha-XVII. pp. 194-6 (12 verses)
Anustubh-II. 1-61; VI. 1-74; XVI. 1-114; XVII. 3, 5, 10, 11, 24-30, 34, 39-55. 91
Pramanika-XVII. 1
Indravajra-I. 3, 8, 10, 18, 26, 27, 33, 39, 41, 49, 52, 54, 55, 56; VIII. 4, 9, 16, 17, 23, 33, 57-9; XII. 9, 21, 25, 36, 38, 51
Upendravajra-VIII. 39; XVII. 57
Upajati-I. 1, 2, 4-7, 9, 11-7, 19-25, 28-32, 34-8, 40, 42-8, 50, 51, 53, 57-8; VIII 1-3, 5-8, 10-5, 18-22, 24-32, 34-38, 40-56; XII. 1-8, 10-20, 22-4, 26-35, 37, 39-50; XVII. 2, 31, 56, 58
Dodhaka-XVII 77
S'alini-III. 32; IV. 37, 38; VII. 1-40; XIV. 45, 46; XVII. 33, 59, 68
Rathoddhata-IV. 35, 36, 43; V. 1-45; XI. 1-76, 81-3; XVII. 13, 15, 32
Svagata-XVII. 18, 69
Vamsastha-IV. 1-34; IX. 1-85; XVII. 4, 16, 60, 61
Totaka-XVII. 70
Drutavilambita-XVII. 21
Bhujangaprayata-VI. 75; XVII. 64
Praharsini-III. 33
Rucira or Prabhavati-III. 35; XVII. 6
Vasantatilaka-I. 59; II. 62, 63; III. 29-31, 38; IV. 42-44; V. 47-9, 51; VI 78, 82; VII. 41; VIII. 60-1; IX. 86; X. 69; XI. 84; XII. 52; XIII. 1-78; XIV. 1-44, 47; XV. 65; XVI. 115; XVII. 8, 9, 12, 17, 19-20. 23, 71, 76. 92
Malini-III, 36; V. 50; VI. 77; XI. 77-80; XVII. 62
Pancacamara (16 syllables)-III. 34; XVII, 83
Sikharini-III. 37; XVII. 72
Prthvi-IV. 39; XVII. 7. 65, 78
Harini-VI. 76; XVII. 75
Mandakranta-XVII. 73
Citralekha-XVII. 79
Sardulavikridita-X. 68; XVII. 74
Dandaka-XVII. 80
Puspitagra-V. 46; VI. 79, 81
Viyogini or Vaitaliya-III. 1-28; VI. 80; XV. 1-64; XVII. 14, 67, 84-90
Arya-IV. 40; X. 3, 7, 10, 14-5, 22, 28, 30, 55, 58, 59; XVII. 37
Aryagiti-XVII. 66
Giti-X. 2, 4, 8, 9, 13, 20, 21, 25, 27, 29, 31-3, 37, 38, 41, 46, 48, 56, 60, 61-64, 66; XVII. 35, 36, 38, 63
Udgiti-X. 5. 11, 12, 23, 24, 35, 36, 39, 42, 44, 47, 52, 54
Upagiti-IV. 41; X. 1, 6, 17-9, 26, 34, 43, 45, 49, 50, 51, 53, 57, 65, 67

CORRECTIONS

Page	Line	Read
9	4 from below	दिवौकसो
23	Top title	अजपानर्तनोत्सवः
,,	6	बहलं
28	2	गुणोपगानेन
29	10	स्तुतीरपि
,,	4 from below	वैद्येशपदं
37	12	कैरविण्यपि
52	4 from below	शिवगीति°
55	1	इङ्क
61	4 from below	एतद्वालु°
62	4	सुब्बारायो
,,	5	हूणातोद्ये
85	16	°पुङ्गवं
88	13	पुराण
96	16	ओजस्व्यथ
109	4	समर्पयत्
113	3	निकट°
118	1	°जग्मिवान्
,,	2	-ङ्गाधराध्वरि°
120	2	°दिवसमथाविच्छेद°
129	2 from below	दुर्गालय
134	4	°भूषणमेकमेतत्
137	10	°नुतकीर्तनस्य
142	14	°भक्त°
151	6	२३
,,	10	तुभ्यं
160	1	°निषेवणाय
164	5 from below	°मृतवर्षि°
165	15	प्रशशंसु°
169	12	मे च प्रजानां च
171	8	नाविष्णुः
173	4 from below	गन्धशैल°
174	5	शतायुर्दान°
176	2 from below	नाव्यागमा°
177	14	परशुरामीय°
182	7	°निमेषणात्तदु-
184	7	°रामाङ्क°
194	3	वार्ताशु

INDEX OF SONGS* WITH RAGAS AND PLACE–NAMES

---

* Except the songs specially marked the others are the compositions of Muttuswami Dikshitar.

[1] By Chinnaswami Dikshitar

[2], [3] By Ramaswami Dikshitar.

II

[4], [5] By Ramaswami Dikshitar.

INDEX OF NAMES